

ГЕНЕРАЛЪ ИЗЗЕТЪ-ФУАДЪ-ПАША

ТУРСКИ ПОСЛАННИКЪ ВЪ МАДРИТЪ.

ПРОПУСНАТИТЪ

СЛУЧАИ . . .

СТРАТЕГИЧЕСКО-КРИТИЧЕСКИ ЕТЮДЪ

ВЪРХУ

РУСКО-ТУРСКАТА ВОЙНА ПРЕЗЪ 1877—1878 ГОДИНИ

СЪ 10 СХЕМИ.

СЪ РАЗРЪЩЕНИЕТО НА АВТОРА, ПРЕВЕЛЪ

ИВ. В. СТОЙКОВЪ

ПОДПОЛКОВНИКЪ ОТЪ ГЕНЕРАЛНИЯ ШАБЪ.

СОФИЯ, ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА, 1905.

ЦѢНА 4 ЛЕВА.

ГЕНЕРАЛЪ ИЗЗЕТЪ-ФУАДЪ-ПАША

ТУРСКИ ПОСЛАНИКЪ ВЪ МАДРИТЪ.

70/687

ПРОПУСНАТИТЪ СЛУЧАИ...

СТРАТЕГИЧЕСКО-КРИТИЧЕСКИ ЕТЮДЪ

ВЪРХУ

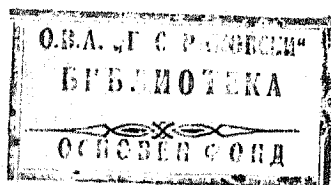
РУСКО-ТУРСКАТА ВОЙНА ПРЪЗЪ 1877-1878 ГОДИНИ

СЪ 10 СХЕМИ.

СЪ РАЗРЪЩЕНИЕТО НА АВТОРА, ПРЪВЕЛЪ

ИВ. В. СТОЙКОВЪ

ПОДПОЛКОВНИКЪ ОТЪ ГЕНЕРАЛНИЯ ШТАБЪ.

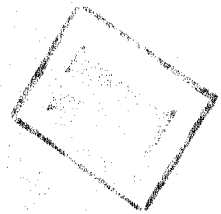

СОФИЯ, ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА, 1905.

2559/55

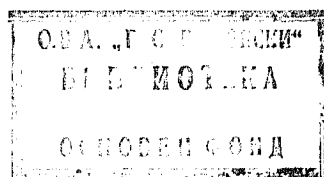
3095

1959
ПРОБКА

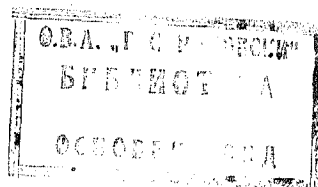
ПРОПУСНАТИТЪ

СЛУЧАИ . . .

Отбѣлѣзани печатни погрѣшки.

Стр.	16.	редъ 34,	амѣсто: Холенлое	да се чете: Хохенлое
»	24,	» 29,	» да тази	» » » да, тази
»	51,	» 26,	» началниците	» » » началници.
»	82,	» 21,	» раскаже	» » » расказка
»	84,	» 24,	» не	» » » на
»	167,	» 4,	» орсепации	» » » операции
»	167,	» 22,	» черногоскитѣ	» » » черногорскитѣ

Съдържание.

	Стр.
Отъ прѣводача	VII
Прѣдговоръ отъ автора	XI
Глава I. Сердари	1
« II. Средства за дѣйствие. — Първоначално положение	23
« III. Плана на сърдаря	27
« IV. Раздѣлене войната на периоди и начало на военнитѣ дѣйствия	45
« V. Втория периодъ: слѣдъ переправата; настѣплението на Ахмедъ-Еюбъ; боя при Гюль-Чешме; отстъпление; дислокация; падането на сърдаря	57
« VI. Драмата маршала; съсредоточението къмъ Разградъ; повикнитѣ отъ Плъвенъ; настѣплението; съперничества; възвръщане въ Шуменъ	75
« VII. Първитѣ боеве при Плъвенъ	89
« VIII. Боеветѣ на р. Ломъ	123
« IX. Мехмедъ-Али и Сюлейманъ	129
« X. Несподукитѣ на генералисимуса	133
« XI. Тѣзракъ късно	153
« XII. Трето сражение подъ Плъвенъ	173
« XIII. Третия периодъ; марша къмъ Пловдивъ; Станимака	185
« XIV. Разгромъ	207

С х е м и.

№ 1. Расположението на войскитѣ въ Сърбия	12
№ 2. Театръ на войната въ България	29
№ 3. Какъ ние се движихме (първо настѣпление)	61
№ 4. Какъ ние трѣбваше да се движимъ (първо настѣпление)	62
№ 5. Боя при Гюль-Чешме (27 юний 1877)	72
№ 6. Слѣдъ първитѣ боеве при Плъвенъ	118
№ 7. Проектъ за отстъпление отъ Плъвенъ	120
№ 8. Двѣтѣ настѣпления на Мехмедъ-Али-Паша	130
№ 9. Къмъ третото сражение подъ Плъвенъ	174
№ 10. Руското настѣпление къмъ Пловдивъ; армията на Сюлейманъ-паша прѣдъ Пловдивъ; възможното съпротивление на Сюлейманъ-паша прѣдъ Одринъ	198

Иззетъ-Фуадъ-паша, днешния турски посланикъ въ Мадридъ, прѣзъ врѣме на Руско-Турската война — въ капитански чинъ — командувалъ е първоначално ескадронъ въ кавалерійската дивизия на Фуадъ-паша, а по послѣ е билъ прикомандированъ на служба къмъ щаба на Източната турска армия, въ Шуменъ. — Той се пада внукъ на прочутия турски държавенъ мжжъ — привърженника на реформи въ вжтрѣшното управление на Турция, — Фуадъ-паша (1814—1869 год.). Взелъ е живо участие въ войната срѣщу Сърбия, а слѣдъ Руско-Турската война е заемалъ послѣдователно видни длѣжности, като воененъ аташе въ Парижъ, Оберъ-Щалмейстръ (Grand-Ecuier) при Султанския дворецъ, начальникъ на кавалерията въ Алепъ, а слѣдъ това назначенъ на днешната длѣжностъ, турски посланикъ въ Мадридъ.

Възнитанъ въ Франция, гдѣто е получилъ своето висше военно образова-

ние, — слѣдователно, човѣкъ напълно компетентенъ да оцѣни събитията, — Иззетъ-Фуадъ-паша прѣзъ 1900 г. е написалъ и издалъ на френски езикъ*) *настоящия стратегическо-критически етюдъ, главно — както това ще види читателя — за да укаже както на грѣшките, които сѣ били допуснати въ тази война отъ турска страна, така и на представилитъ се, но пропуснати, благоприятни случаи за изправлението на тѣзи грѣшки.* Слѣдователно — понеже станалото е станало — той пише този си трудъ съ единственната цѣль да отвори — тѣй да кажемъ — очитѣ на своитѣ съотечественници за въ бж-джше, противъ възможния бжджщъ противникъ, който и да би билъ той.

«Les Occasions Perdues» прѣдставлява за насъ, българитѣ, особенъ интересъ още и за това, защото видния турски паша, прѣслѣдвайки горѣупомѣнатата цѣль, изслѣдва онѣзи събития, които най на края се завършиха съ величайшия актъ на нашата най-нова история — освобожде-

*) Автора твърди, че книгата му не е прѣводъ отъ турски, а че я е писалъ право на френски езикъ.

нието на България, — събития, които сж станали изключително на наша земя.

Прочее, твърдо убѣдени въ несъмнѣната полза, която нашето интеллигентно и любознательно общество, — военни и граждани, — би извлѣкло отъ този прѣвъзходенъ трудъ на учения турчинъ, ние се насхме съ прѣвода му на нашъ езикъ.

София, 15 декемврий 1905 год.

Подполковникъ *Ив. Стойковъ*.

Прѣдговоръ.

Още отъ какъ сж засжществували хората на свѣта, отъ тогава се е появилъ и раздора, т. е. зародиша на войната между тѣхъ. Това е въ натурата на човѣка: той се ражда такъвъ. Много вѣкове сж се изминали, обаче нито възпитанието, нито културата, проявени подъ какъвто и да било видъ, не сж могли да попрѣчатъ на появяването на раздоритѣ, както помежду отдѣлнитѣ личности въ частностъ, така и помежду цѣли нации въобще. Напротивъ, колкото по-напрѣдничавъ и цивилизованъ става чловѣческия родъ, толкозъ повече срѣдства той изнамѣрва, за да си причинява колкото се може повече зло.

Войнитѣ между народитѣ се подчиняватъ на сжщитѣ закони, както и крамолитѣ между отдѣлнитѣ личности, т. е. повечето пжти се пораждатъ отъ нищо

и никакви поводи, — поводи, рѣдко основателни, а още по-рѣдко законни.

Войната е, прочее, произходъ отъ самото-же конституиране на чловѣческитѣ общества и тя всѣкога и на всѣкъждѣ ще произвежда своитѣ опустошения.

Впрочемъ, ако да не би била войната, народитѣ се биха разтѣли, биха отпаднали и тѣломъ и духомъ, понеже «съгласието» води началото си главно отъ «боязливостта». Азъ вѣрвамъ, прочее, въ нравственната страна на войната и смиренно се присъединявамъ къмъ мнѣнието на фелд-маршала Молтке, който я смѣта, тъй да се каже, необходима за физическата и нравственна хищна на народитѣ, — мнѣние, противъ което, споредъ менъ, напразно се е сражавалъ Мопасанъ, макаръ и твърдѣ талантливо.

Благородната инициатива на Руския Императоръ имаше за цѣль възприимството на войната да става твърдѣ безчловѣчна, но не и да отстрани самата война.

Руския царъ твърдѣ добръ знае, че ако се отнеме отъ хората усъвършенству-

ваното имъ оружие, то тѣ, въ борбата помежду си, ще почнатъ да се биятъ, съ каквото имъ понадне подъ ръка

И така, — хората се биятъ един други, и ще се биятъ още за дълго врѣме и ще се бие по-добрѣ този, който въ голѣмата война бѣде най-добрѣ пригответъ за съврѣменния бой. За това, ние трѣбва да се приготвимъ за нея! Но прѣди да встъпимъ въ борба съ единъ новъ неприятель, ние трѣбва добрѣ да знаемъ *това, което се е правило, това, което не се е правило и това, което би трѣбвало да се направи* въ войната съ нашия прѣдшениъ противникъ.

Цѣльта на тази книга се заключава въ изучаването на горѣупоменатитѣ различни задачи, защото условията, въ които живѣе днешния свѣтъ, не позволяватъ да се прѣдвиди настѣжването на «идеалната» епоха на абсолютенъ и безконеченъ миръ, и ние бихме били двойно по-виновни, ако въ този страшенъ турниръ, силуета на който азъ виждамъ на хоризонта, бихме допуснали и направили сѣщитѣ грѣшки и бихме пропуснали подобни-же благоприятни случаи.

За репутацията на турския войникъ нѣма какво повече да се желае: знае се, че той е прѣвъзходенъ, и че той обладава такива военни доблести, щото въ единъ най-късъ периодъ отъ врѣме, той може да бѣде приготвенъ за война; и наистина, чудесна е бързината, съ каквато у насъ се формиратъ армиитѣ; и чудесно е това, което, въ тактическо отношение, тѣ могатъ да направятъ подъ командата на такъвъ единъ началникъ, какъвто бѣше знаменития защитникъ на Плѣвенъ — Османъ-паша.

Но, нека ми бѣде позволено да кажа, че не въ това състои сѣщността на работата: най-добритѣ войници, лишени обаче отъ такова военно образование и възпитание, каквото се изисква въ днешно врѣме, прѣдставляватъ отъ себе си само въоръжени съ пушка хора, но не и армия. Нейната воинственна способностъ е право пропорционална съ стратегическитѣ способности на началницитѣ ѝ, които я командуватъ; въ тактическо отношение, почти всичкитѣ цивилизовани армии сѣ повече или по-малко добри.

Съ основателното изучаване на миналата война, ние ще можемъ добръ да бъдемъ приготвени за бъдещата, особено ако честитѣ упражнения и голѣмитѣ маневри спомогнатъ да се развие у нашитѣ началници точностъ въ окомѣра и привичка да управляватъ голѣми маси.

Може би ще бѣда упрѣкнатъ, че съмъ си позволилъ да критикувамъ тукъ нѣкои отъ нашитѣ стари наши, които ги мислятъ, уви! за велики гении но, ако критиката не бѣде смѣла, тя ще бѣде безполезна.

Слѣдъ насъ дойдоха англичанитѣ и буритѣ; но този кървавъ Steeple-chase въ нищо нѣма да прилича на бъдещитѣ европейски войни. И макаръ че се прѣкланямъ дълбоко прѣдъ необикновенната храбростъ на англичанитѣ и буритѣ, но все пакъ азъ намирамъ, че не у тѣхъ ние ще можемъ да почерпемъ уроци по военното искусство.

Алепъ, декемврий 1899 год.

Генералъ Иззетъ-Фуадъ,

Началникъ на императорската отоманска кавалерия въ Алепъ*).

* По-послѣ назначенъ турски посланикъ въ Мадридъ.

Глава I.

С е р д а р я.

Много се е писало върху Руско-Турската война прѣзъ 1877—1878 години, но, споредъ менъ, до сега никой — поне въ това, което се отнася до насъ — не се е опиталъ да извлече, отъ толкова любопитнитѣ перипетии на тази велика борба, единъ воененъ етюдъ, ползата отъ който би била твърдѣ голѣма.

Разказитѣ за миналото не всѣкога могатъ да бждатъ достатѣчни за да възстановятъ истината върху една война, и азъ никога не бихъ се осмѣлилъ да прѣдприема едно изслѣждане като настоящето, ако да не бихъ ималъ случая да взема въ тази война много по-близко участие, отъ колкото това се позволяваше отъ моя чинъ и отъ моята възраст, и ако, слѣдъ свършването ѝ — прѣдаденъ на едно постоянно и страстно изучване на нашето искусство — азъ не бихъ правилъ съпоставление между това, което се е вършило прѣзъ врѣме на войната, и това, което би трѣбвало да се върши.

Оттукъ се и породи мисълта за този ми трудъ, който сега поднасямъ на моитѣ другари; тѣ ще срѣщнатъ въ него толкова-же откровенностъ въ указването на нашитѣ недостатѣци, колкото и желанието ми да се поставятъ на подобающата имъ висота нашитѣ многочисленни военни достоинства.

Моята цѣль не е да пиша история на войната по дневно и по часове; азъ желая щото въ единъ

кратъкъ и ясенъ стратегически етюдъ да нарисувамъ съ видни черти нейнитѣ различни комбинации, великитѣ примѣри отъ мѣжество, направенитѣ погрѣшки, и, най-послѣ, особено, изгубенитѣ благоприятни случаи, като се извлекатъ отъ тѣхъ всички заключения, които би могли да ни послужатъ за въ бѣдѣ. Тѣй че, това, което азъ искамъ да направя е една критика, — а критиката е свѣтлина!

«Всѣки единъ човѣкъ, който критикува, желае да се научи. Така щото, не е възможно едно изучаване на събитията, безъ тѣ да бѣдатъ критикувани».*)

Слѣдователно, за по-доброто изпълнение на тази работа, трѣбва да се остави на «врѣмето» — този възстановител на изгубенитѣ равновѣсія — да успокои зачекнатитѣ самолюбія, да опровергае прѣдвзетитѣ рѣшения и да унищожи заднитѣ мисли. Щомъ се възстанови спокойствието, ще се появятъ здравитѣ и безпристрастни оцѣнки . . . , сжжденията ще станатъ правилни и разумътъ ще встѣпи въ своитѣ права.

Двадесетъ и тритѣ години, които ни раздѣлятъ отъ послѣдната Руско-Турска война, могатъ да бѣдатъ взети като единъ периодъ отъ врѣме достатъченъ, за да бѣде позволено на критикътъ да говори откровенно, безъ да има за изходна точка и друго, освѣнъ истината, и като се стреми най-послѣ къмъ достигането . . . пакъ на сжщата истина.

Въ подобна една критика не бива нито да се държи смѣтка за огорчението отъ наранено патриотическо чувство, нито пъкъ да се увеличае отъ краенъ шовинизъмъ поради криворазбрано национално самолюбіе; всичко си има своята история; всѣка една велика и древна нация, като нашата на примѣръ, е отбѣлѣзала въ нея и свѣтли и тъмни свои страници. Дѣйстви-

*) Князь Хохенлов, *Писма върху Стратегията*.

телността си е действителностъ, и ние не можемъ нито да я измѣняме съ самохвалство, нито пъкъ да я прималчаваме. Напротивъ, трѣбва да се направи да изпъкнатъ нагледно истинскитѣ принципи на военното искусство, та да може да се освѣтятъ и най-тъмнитѣ къшеница, покрити отъ мрака на врѣмената. «Сега, когато ние напълно изучаваме фактитѣ, за насъ е по-лесно да разкриемъ онова стечение на обстоятелствата, на които трѣбва да се отдадатъ направенитѣ погрѣшки».*)

Ако вие, другари, голѣми и малки, млади и стари, не искате да попаднете въ прѣдишнитѣ погрѣшки и заблуждения, то постарайте се да ги изучите и да се запознаете, както съ тѣхъ, така и съ причинитѣ за тѣхното появяване, понеже не трѣбва да се забравя, че само уроцитѣ отъ миналото могатъ да освѣтятъ бжджцето! Ако вие желаете да побѣждавате, както сж побѣждавали нѣкога вашитѣ прадѣди; ако вие желаете, щото ехото на вашитѣ команди, гърмѣйки, да се прѣдава отъ долина въ долина, отъ страна въ страна, и да застави да треператъ вашитѣ бжджщи противници, както сж треперали вашитѣ прѣдишни врагове, то работете безъ отдихъ, работете деня и нощя. Знайте, че ако вие не се научите на искуството да поправяте сами собственнитѣ си грѣшки, то никога нѣма да се научите на искуството да се мѣрите съ тѣзи, които, като се прикриватъ задъ лъжливого було на настоящия миренъ периодъ, стремятъ се постоянно само къмъ усъвършенствуване, като се готвятъ за онзи день, когато дойде врѣме да се върши велико дѣло.

Въ наше врѣме, армиитѣ, които сж имали щастieto да побѣдятъ своитѣ противници, повече отъ

*) Князь Хохловъ, *Писма върху Стратегията*.

всички други се заематъ съ най-дѣятелно самоорганизиране, тъй като тѣ ни най-малко не се съмнѣватъ въ стремлението на побѣдения противникъ да направи всичко, за да обезпечи за себе си реванша!

Ако, напимѣръ, Франция се реорганизира и е направила истински чудеса въ смисълъ на военнитѣ реформи, то тя е могла да направи това, само защото е съумѣла да намѣри причинитѣ на своитѣ поражения, както и срѣдствата за тѣхното отстранение; французитѣ не дрѣмятъ слѣдъ своитѣ грѣшки тѣ сж обработили друга почва, върху която садятъ цвѣтята на реванша! А тази почва се казва: *изследване на направенитѣ грѣшки!*

Обаче не е достатъчно да се знаятъ само своитѣ собствени грѣшки; трѣбва непрѣменно да се знаятъ и добрѣ да се изучатъ тъй сжщо и тѣзи, които е направилъ побѣдителя; тамъ е великото поучение.

Въ ожидание на бѣдѣщата война, на подавялющитѣ войскови маси (*Zerschmetterungsmasse*), на дѣйствиата на новитѣ барути, на магазиннитѣ пушки, на скорострѣлнитѣ топове, на крупнитѣ кавалерийски маси и пр. и пр. и пр.; въ ожидание на всичкитѣ тѣзи нови нѣща, които все пакъ, нѣма да бѣдатъ въ състояние да измѣнятъ значително това велико дѣло, което се нарича *война*; въ ожидание на всичко това, което бѣдѣщето може да ни донесе, — всѣки единъ съврѣмененъ воененъ човѣкъ, трѣбва основателно и разумно да е изучилъ франко-пруската, прѣзъ 1870 год., война; толкозъ повече, че бѣдѣщата война, ако даже французската армия прѣдприеме настѣпателни дѣйствиа, ще се разиграе пакъ въ сжщитѣ райони и на сжщия театъръ, който е билъ и по прѣди.

1870 год. ни рисува единъ живъ образъ на войнитѣ на Империята и, отъ врѣмето на Бона-

парта до днесъ, въ сравнение съ тази война, всич-
китѣ други, безусловно, заематъ второстепенно мѣсто.

Франция биде разбита, защото тя забрави, че
ако Бонапартъ отмъсти за Розбахъ, то пруситѣ не
забравиха Йена; и може смѣло да се
твърди, че отъ тогава до 1870 год., германскиятъ ми-
литаризъмъ е съумѣлъ да се възползува до толкова
отъ стратегията на Наполеона, до колкото Наполеонъ
се е възползувалъ отъ методитѣ на Фридриха Великий.

Но, слава на тѣзи — побѣдители или побѣдени —
които умѣятъ да дадатъ такива велики примѣри!
Слава на тѣзи, които сж пролѣли кръвта си всрѣдъ
тѣзи грандиозни битви: мъртвитѣ не знаятъ пора-
жение; тѣ сж отдали душата си на Бога и Отече-
ството, за да побѣдятъ; това е то всичко, което сж
могли да сторятъ тѣзи славни герои!

Когато една нация е напълно възмъжала; когато
нейнитѣ офицери и войници не отстъпватъ прѣдъ
картечницитѣ и умѣятъ да прѣзиратъ всичкитѣ орѣ-
дия, които човѣшкия умъ е изнамѣрилъ за изтрѣб-
лението на човѣка; когато постоянноувеличиваю-
щото се съревнование съ жадность ги тласка все на-
прѣдъ и напѣдъ, тогава не е срамно ако тѣ бждатъ
разбити поради грѣшкитѣ на нѣкои генерали, или пъкъ
поради несъвършенство на организацията; позортъ
тогава не може да падне, освѣнъ само върху главитѣ
на тѣзи, които сж се нагърбили, безъ да бждатъ
достойни, съ изпълнението на дѣла, за които най-малко
сж били подготвени; тукъ е границата, отъ кждѣто из-
чезва позора и отъ кждѣто се започва прѣстѣплението!

И нека си го изповѣдаме, нека си го признаемъ,
другари, че това прѣстѣпление започва не въ военно
врѣме, нито на бойното поле, когато ние виждаме
своитѣ атаки отблъснати, своитѣ колони да отстъпватъ,

своитѣ орждия изгубени, своята земя завоевана; не, господа, това прѣстѣпление започва още отъ сега, още отъ мирно врѣме!

Ние, турцитѣ, по своята войнственностъ, прѣдставляваме първоразрядна нация: ние сме имали славни дни и, азъ твърдо вѣрвамъ, ще ги имаме пакъ; нашитѣ прадѣди сж били храбри войници, които ни сж завѣщали прѣданностъ къмъ отоманската династия — източника на толкова побѣди и завоевания — и сж ни оставили още, като скжпоцѣнно наслѣдство, своитѣ велики военни доблести. Ако избухне война въ Европа или въ Азия и ако ние ще трѣбва да встѣпимъ въ страшната борба съ тѣзи или онѣзи, противъ тогова или оногова, съ нашитѣ стари врагове противъ нашитѣ нови врагове, или заедно съ днешнитѣ приятели противъ нѣкогашнитѣ наши приятели — съ една дума каквото и да стане, ние съ гордостъ ще можемъ да регистрираме въ страницитѣ на нашата блѣстяща военна история, битви като тѣзи при Косово поле, Никополъ, Мохачъ и много други...

Ако вие, другари, хвърлите само единъ погледъ върху плановѣтъ*) на тѣзи сражения, то ще видите, че тѣ могатъ да бждатъ сравнени съ най-значимитѣ модерни сражения: Никополъ е образецъ на искусенъ обхватъ, а Мохачъ може да служи като типъ за обходно движение на кавалерийски маси въ рѣшителната минута на боя! Това е — Аустерлица на една далечна епоха: стратегическата идея е сжщата; мѣстността почти сжщата. Венгерскитѣ войски, подъ началството на кралъ Людовика, напушатъ отличнитѣ си позиции, искатъ да отрѣжатъ султана Солиманъ I-й отъ неговата база и гинатъ въ прудовѣтъ почти по

*) J. J. HELLERT. *Atlas de l'empire ottoman*. — Paris, Bellizard, Dufour et Ce, 1844.

сжщия начинъ, както и австро-руситъ въ образцовото сражение на 20*) ноемврий 1805 год.

Но, не ми се сърдете моля ви се — азъ искамъ да се докосна до една капитална чувствителна точка! Тя е . . . тя състои както виждате, въ това, че ние сме малко лѣнивички . . ., лѣниви сме ние и физически и интелектуално.

Азъ се осмѣлавамъ да изкажа това съ голѣма откровенностъ и го казвамъ ,защото азъ самъ съмъ, — изповѣдвамъ си го, — сжщо необикновено лѣнивъ. Да! трѣбва да си го признаемъ, че лѣността е най-главниятъ нашъ недостатъкъ. Тогава, Боже мой! ако трѣбва само отъ лѣността да се избавимъ, за да станемъ почти съвършенни, то защо да се не потрудимъ да се отърсимъ отъ нея? Ако се не потрудимъ, то това ще бжде вече не грѣшка, а, както имахъ случая да го кажа по-горѣ, — ще бжде едно прѣстѣпление, на което послѣдствията могатъ да бждатъ, сигурно, твърдѣ много фатални. И ако даже, никой отъ насъ не би ималъ голѣмата честь да участвува въ една бждща война, то това пакъ не може да бжде оправдание, за да се не учимъ и да се сдобиемъ съ необходимитѣ тактически и стратегически познания: занаята си ние трѣбва добръ да знаемъ. Прѣдставете си единъ актьоръ отъ провинцията на най-добрата столична сцена . . . той ще прѣдставлява отъ себе си посмѣшище, а другитѣ актьори нече да могатъ продължи изиграването на пиесата. Както навсѣкждѣ въ природата, така и въ чловѣческитѣ комбинации, всичката сила се заключава въ хармонията и въ планомѣрното взаимно съдѣйствие. Даже нашето облѣкло се нарича «униформа» и като ли че иска да ни каже, че нашитѣ дѣйствия трѣбва да бждатъ всѣкога

*) Всички дати въ тази книга сж по стария стиль. (Пр.)

еднообразни и хармонични едни съ други. Това еднообразие трѣбва да съществува въ нашия разумъ и въ нашия духъ: всѣки единъ отъ насъ трѣбва да бѣде, повече или по-малко, такъвъ каквито сж и другитѣ. Ако измежду насъ се намѣри нѣкой гений, — то толкова по-добрѣ, но азъ прѣдполагамъ, че и безъ гений могатъ да се вършатъ велики дѣла.

Молтке, който не е билъ гений, — съ единъ Вердию-Вернуа, Бронзаръ, Брандешейнъ, Блюме, всички съ еднакво възпитание, — извършилъ е толкова, колкото би сторилъ и ако би билъ гений; и безъ да се гледа на моето най-смирено прѣклонение прѣдъ величайшия Наполеонъ, азъ прѣдпочитамъ единъ Вилхелмъ, който спокойно създава една солидна и мощна империя, отъ колкото единъ великъ гений, който банално загина въ върху нѣкакъвъ си островъ!

Да прѣдположимъ за моментъ, че генералъ Шайнметцъ, принцъ Фридрихъ-Карлъ и прѣстолонаслѣдника, а така сжщо и тѣхнитѣ началници на шабове въ I, II и III пруски армии, не биха били въ пълна хармония съ главния щабъ на краля и съ Молтке; да прѣдположимъ още, че еднитѣ не сж разбирали това, което сж искали другитѣ; тогава, никога не би имало между тѣхъ *стратегическо единство* и би послѣдвало едно отъ двѣтѣ: или нѣмцитѣ биха избрали единъ пасивно-отбранителенъ начинъ на дѣйствие, и тогава, безъ съмнѣние, биха били разбити, или-же, на всѣки случай, тѣхния постоянно колебливъ, слѣпъ, глухъ настѣпателенъ начинъ на дѣйствие би се свършилъ съ единъ разгромъ за тѣхъ въ Палатината. Краткостъта на заповѣдитѣ, издавани отъ щаба на краля; точността въ изпълнението на прѣдписанитѣ передвижения, всичко най-послѣ ни показва, че всички въ нѣмската армия — голѣми и малки — сж имали еднакво военно възпи-

едно-
и въ
бжде,
гитѣ.
— то
безъ

ерди-
ки съ
якото
гледа
йния
който
отъ
гива

Цайн-
ника,
ь I. II
лония
ѣлно-
косто
ежду
едно
ивно-
безъ
тучай,
тжна-
единъ
на за-
та въ
сичко
ня —
лъзни-

тание. Азъ казвамъ и малкитѣ . . . да, безъ съмнѣние, защото «малкитѣ» сж които единъ день ще станатъ «голѣми»; най-младиятъ подпоручикъ носи въ себе си зародиша на тогозъ, отъ който единъ день, може би ще зависи сждбата на цѣлата страна, спасението на цѣлото национално здание.

Въ войната прѣзъ 1870 год., «въоръжения народъ» бѣше, който цѣликомъ взе участие въ нея и той е билъ способенъ за това. Министритѣ, бждщия канцлеръ, сждии, адвокати, доктори — всички сж били нѣкога, по-рано, на военна служба, или сега сж се намирали на нея, или сж били длѣжни да попаднатъ въ нея слѣдъ врѣме; слѣдователно, когато сж говорили на Бисмарка за плана на войната, то той е билъ въ състояние и да разбере този планъ; той никога не е давалъ абсурдно и противорѣчаще на военното искусство мнѣние. Той е познавалъ Фридриха и Наполеона почти на изустъ. Той е знаелъ какъ и по какви причини е билъ разбитъ Бенедекъ. А като е знаелъ всичко това, той е разбиралъ, че трѣбва да се съобрази съ мнѣнието на военнитѣ хора; и ето защо, всички, начиная отъ краля и до послѣдния, всички слѣпо сж вѣрвали, религиозно сж вѣрвали въ главния щабъ, а този щабъ се бѣше вече приготвилъ, и отъ 1868 год., т. е. само двѣ години слѣдъ Австро-Пруската война — поражението на Наполеона III е лежало вече въ неговата — на пруския главенъ щабъ — папка.*)

Не може да се отказва че «щастieto» е единъ крупенъ факторъ въ войната; но трѣбва да го имаме, или поне да се стараемъ да го имаме на страната си, а не противъ себе си. Но какво нѣщо е щастие? Мнозина погрѣшно прѣдполагатъ, че това е едно

*) Пруситѣ сж започнали войната съ 80 на 100 да излѣзнатъ побѣдители, а Французитѣ — 100 на 100 да бждатъ побѣдени.

благоприятно стечение на обстоятелствата, кето като ли че отъ само себе си иде. Това е вѣрно, но само до извѣстна степенъ; въ сжщность обаче, осемдесетъ на сто ние сами можемъ да го обезпечимъ за себе си, стига да бждемъ логични, послѣдователни и методични въ това което се тѣкмимъ да прѣдприемемъ. За доказателство на изложеното може да служи слѣдующето: ако, прѣди почването на войнитѣ въ 1806 и 1870 години би се казало на десетъ-годишни дѣца «ето организацията, подготовката и командването у пруситѣ, и ето го и у французитѣ. Кой ще побѣди?» то и дѣцата, и вие, и азъ, пѣкъ даже и самото щастие (ако би било възможно да има тѣло, глава и уста), — всички бихме казали и бихме се подписали даже, че пруситѣ ще побѣдятъ въ 1870 год., така както французитѣ побѣдиха въ 1806 год.

Обаче не така бѣше за руситѣ и за насъ въ 1878 год.; тукъ щастieto би могло да играе една доста таинственна роль, тѣй като организацията на рускитѣ императорски войски не бѣше такава, каквато е днесъ: тѣ тогава дѣйствуваха посрѣдствомъ своята численность и въ маса.

Прѣзъ епохата на тази война, не цѣлиятъ нашъ народъ бѣше въоръженъ по простата причина, че той не можеше и да бжде въоръженъ, понеже нѣмаше никаква подготовка нито за организирането на кадри, нито въ обучението на маситѣ. Освѣнъ това, сжществува е тогава една твърдѣ рѣзка разлика между военнитѣ и невоеннитѣ. Говорило се е, че едниѣ били родени да пазятъ отечеството, а другитѣ — само да гледатъ спокойно какъ мрѣтъ първитѣ. Това, обаче, ни най-малко не е прѣчило на невоеннитѣ да се вмѣсватъ въ операциитѣ. Азъ си спомнувамъ, че ние, въ армията, се оплакахме отъ този редъ на нѣ-

ето като
само ло
тъ на сто
, стига да
и въ това
зателство
ко, прѣди
би се ка-
ята, под-
го и у
а, и вие,
ило въз-
си бихме
итѣ ще
зитѣ по-

насъ въ
рае една
ията на
каквато
своята

нашъ на-
ина, че
нѣмаше
а калри,
и, сжще-
а между
итѣ били
— само
и. Това,
нитѣ да
замъ, че
на нѣ-

щата, безъ обаче да бждемъ въ състояние да го по-
добримъ; и не прѣставахме да приписваме всичко лошо
върху невѣжественното вмѣшательство на тогавашнитѣ
министри. Наистина, тѣхни високипрѣвъзходителства
не сж имали нито достатъчно знание, нито достатъченъ
авторитетъ, за да могатъ да засѣдаватъ въ придворния
сѣвътъ и да се вмѣсватъ въ военнитѣ операции.

Но, и не бива да се твърди, че всичкото зло
е идвало само отъ тамъ! Не, господа, защото ние сме,
ние самитѣ сме, които не бѣхме достатъчно подго-
товени за тази работа, която се падна намъ. А между
това, тази работа, още въ самия моментъ когато се
започна войната, трѣбваше да бжде прѣдоставена на
насъ, тъй като не можаха да тръгнатъ да търсятъ
на друго мѣсто офицери, които би могли да я из-
пълняватъ! Има още единъ особенъ важенъ пунктъ,
върху който би слѣдвало да се обърне голѣмо вни-
мание: щомъ единъ пжтъ всичко се повѣри въ рж-
цѣтъ на главнокомандующия, то, въ неговитѣ дѣй-
ствия не бива вече да се мѣсимъ, «защото тогава,
бѣдния генералъ, навѣрно ще бжде разбитъ, а всич-
ката отговорностъ за несполуката ще падне върху
тѣзи, които на 200 километра далечъ отъ неприятеля
претендиратъ да управляватъ една армия, която тол-
кова много трудно е да се управлява и тогава, когато
се намира човѣкъ на самото мѣсто, при нея»^{*)}).

Но, време е, господа, да ви прѣдставя прѣдъ-
сердаря, името на когото стои въ началото на на-
стоящата глава. Абдулъ-Керимъ, прѣди да приеме
главното командване на императорската армия въ Шу-
менъ, изпълнявалъ е сжщитѣ обязанности една го-
дина по-рано въ Сърбия. Той бѣше вече въ доста
напрѣднала възрастъ и страдаше отъ болѣстѣта на

^{*)} Jomini *Précis de l'art de la guerre*, I-re parte, p. 151.

голѣмитѣ хора: болѣстъ на пикочния мехуръ. Той бѣше единъ храбъръ човѣкъ и, както разправяха билъ получилъ твърдѣ солидно образование въ виенската военна академия.

Обаче, отъ чисто военна точка на гледане, той ни даде едно не твърдѣ красиво доказателство за неговитѣ способности, прѣзъ врѣме на дѣйствиата му въ Сърбия.

Тамъ ние виждаме едно разхвърляне на силитѣ, което, за нещастие, една година по-послѣ, ние виждаме да се повтаря, само че въ по-голѣми размѣри, съ дунавскитѣ армии.

Той атакува сѣрбитѣ почти по цѣлата имъ граница отъ западъ до изтокъ, като зае единъ необикновено разтегнатъ фронтъ отъ 360 километра!

Разположенъ полъ своята палатка въ Нишъ, отъ която не излѣзе вѣнъ до самото свѣршване на войната, той постави на петъ пункта, твърдѣ много отдалечени единъ отъ другъ, петъ корпуса. (в. схема № 1).

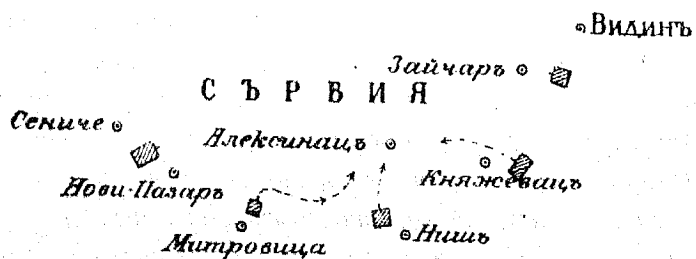

Схема № 1.

При изучаването главния планъ на сердаря, ние ще видимъ какви сж били слѣдствията отъ това фатално и прискърбно раздѣление силитѣ въ България; а сега можемъ да се запитае само, защо Абдулъ-Керимъ-паша биде смѣненъ отъ длъжността почти веднага слѣдъ почването на войната?

Той
авяха,
виен-

е, той
за не-
га му

литѣ,
ждаме
тъ ду-

гра-
обик-
!

отъ
вой-
о от-
№ 1).

тъ

ние
а фа-
ария;
туль-
ючти

Да, съвършено справедливо е, че не трѣбва да се смѣнява главнокомандующия само за първата негова грѣшка, която би сторилъ, но пъкъ руситѣ прѣминаха вече едно грамадно прѣпятствие — Дунава — съ такава леснина, щото, естествено, това трѣбваше да произведе твърдѣ печаленъ ефектъ въ Цариградъ и, безъ съмнѣние, отъ желание да се направи нѣщо по-добро, смѣняватъ сердаря, който, впрочемъ, бѣше назначенъ за полководецъ по-скоро отъ общественния гласъ и мнѣние отъ колкото за дѣйствителни достойнства.

Ние, ориенталцитѣ, имаме отвратителната приличка да създаваме легенди около извѣстни личности и да се привързваме около тѣхъ.

Когато започнемъ да възхваляваме нѣкой генералъ, ний казваме:

«Това е единъ чудесенъ, прѣкрасенъ чловѣкъ. Образцовъ баща. Той е много храбъръ. Той по петъ пжти си прави молитва въ день. Той съ куршумъ ударва яйце, турнато върху главата на своя синъ, и въ пѣленъ кариеръ навежда се подъ коня и грабва камъни отъ земята! А пъкъ какъвъ чудесенъ писателъ е: «Кятибинъ»* отъ първи редъ».

А би трѣбвало да говоримъ:

«Той е въ течение на всички въпроси и е напълно запознатъ съ обязанноститѣ, съотвѣтствуващи на неговия чинъ. Той работи и деня и ноця само и само да подготви себе си къмъ командване и да даде на подчиненитѣ си онова възпитание и закаленность, отъ които тѣ много се нуждаятъ. Той е достоенъ да командва както по своитѣ познания и тактъ, така и по довѣрието, което внушава съ себе си както къмъ тѣзи които работятъ като него, така и къмъ вой-

*) Чиновникъ който пише добръ; литераторъ.

ниците, които сж подъ негова команда», и всичко друго което заключава въ себе си необходимитѣ условия за да бжде единъ човѣкъ добъръ началникъ.

Единъ полководецъ, за да бжде добъръ, нѣма се нужда да бжде нито «кятибинъ», нито да ударва съ куршумъ яйце: нека въ това послѣдното се занимаватъ неговитѣ войници и то ще бжде достатъчно.

Тихитѣ и мълчаливи хора често минаватъ у насъ за гении! По поводъ на това азъ ще разкажа още единъ анекдотъ споредъ който, заедно съ още нѣколко други такива, дълго врѣме се е вървало въ дълбокомислието на Абдулъ-Керима. Това бѣше въ Сърбия; единъ празниченъ день бѣше се събрало многочисленно офицерско общество подъ грамадния и разкошенъ чадъръ на муширя; пушатъ се цигари, пие се кафе, но сжщеврѣменно царува и мъртва тишина, муха да прѣхвъркнѣше щѣше да се чуе! . . . Туй се продължава частъ . . . два . . . три; слѣдъ това всички ставатъ за да се поклонятъ на знаменития мълчаливецъ и да се разотидатъ, но сердаря, слѣдъ като смукна издълбоко-издълбоко за послѣденъ пътъ отъ своя безкрайно дългаъ чибукъ, димътъ отъ който въ видъ на тайнственни пружини се възнасяше къмъ небесата, обърна се, най-сетнѣ къмъ гоститѣ съ слѣдующитѣ изказани съ благость думи: «А! господа, кждѣ? Тъкмо що бѣхме се така добрѣ разприказвали!» . . . Когато, обаче, до този моментъ никой нито дума не бѣше продумалъ . . . ама нито думица!

При все това трѣбва да кажемъ, че ако Абдулъ-Керимъ-паша, вслѣдствие на своята възраст и неджзи, не бѣше човѣкътъ, който би можалъ да изпълни такава една трудна задача, то все пакъ не бива да се въздига въ принципъ смѣняването на главнокомандующия вслѣдствие първата негова несполука,

понеже единъ генералъ, който до вчера се е считалъ за твърдъ добъръ, не може днесъ изведнажъ да стане съвсѣмъ лошъ; много е за вѣрване, че ако е допусналъ грѣшки, той ще се опита да ги поправи и, разбира се, ще ги поправи много по-добрѣ отколкото неговия замѣстникъ, тъй като кому ще бждатъ най-добрѣ извѣстни причинитѣ за сторената грѣшка, ако не на тогозъ, който я е направилъ! За съжаление, направенитѣ въ началото на една война грѣшки сж твърдѣ мжчно поправими впоследствие.

Кой, прочее, ще бжде сердаря, генералисимуса, главнокомандующия, който би смогналъ да обедини въ своята личностъ командването на бжджшитѣ армии? Кой ще бжде онзи Фридрихъ или Бонапартъ, който ще може въ деня на рѣшителното сражение, да управлява 500000 чловѣка?

Продължете, мислено, въ дѣсно и особено въ лѣво, бойната линия въ сражението на 6-и августъ 1870 год.; прибавете отгорѣ и още 300,000 борци — и ще видите като какво би могли да направятъ фельд-маршалъ Молтке или принцъ Фридрихъ-Карлъ, щомъ като боя е билъ наченатъ вече съ тѣзи 500,000 чловѣка и съ всичката тѣхна артилерия!

За напредъ дѣйствителната роль на единъ главнокомандующъ ще бжде да може той да бди върху кооперативността въ дѣйствиата между командующитѣ на групитѣ отъ армии и за постигането на стратегически цѣли.

И така, главнокомандующиятъ ще може да дава само общитѣ директиви прѣди започването на сраженията, и неговата дѣятелностъ спира съ започването на рѣшителния бой. Ако неговата кавалерия е добра и многочисленна, то той ще получи добри резултати въ висшето управление на маситѣ — и тогава маневъра

ще бъде лесно изпълнимъ. Ако той бжде злѣ информиранъ и лошо прикритъ, то ще изгуби своята свобода на дѣйствие, нѣма да маневрира и вслѣдствие на това, неговата дѣятелность ще вземе такъвъ характеръ, че много численностьта повече ще го стѣснява отъ колкото да му помогне. Наполеонъ е казалъ: «... невъзможно е, безъ помощници, да командувате сами седемъ дивизии изведнажъ.»

Сега той би казалъ: «не е възможно самъ човѣкъ да командва една група отъ армии! А една група отъ армии по нѣкогажъ може да състои повече отъ тридесетъ дивизии.»

Групата отъ третѣ нѣмски армии, безъ кавалерията, състоеше тъкмо отъ толкова дивизии; но затова пъкъ и краля, и Молтке не сж давали нищо повече освѣнъ едни кратки директиви; а за общо ориентирание тѣ сж се ползували отъ бусоля.

Въ сегашно врѣме обучението е станало по-взискателно, по-основателно; знанията сж по-опредѣлени и по-достъпни; военнитѣ примѣри — по-нови и помногочислени; маневритѣ — по-чести и по-методични; появили сж се спортове, чрѣзъ които се добива по-голяма ловкостъ, смѣлость и мускулна сила; безчетно число милиарди, които доставляватъ неограничени срѣдства — всичко това съединено въ едно, съгласува частнитѣ усилия за достигането поставената обща цѣль.

Разбира се, ще изпълни дългътъ си онзи, който *разбира*, който *знае* работата си както трѣбва; а тогава и най-труднитѣ маневри ще могатъ да бждатъ изпълнени по най-задоволителенъ начинъ.

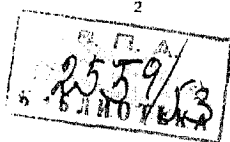
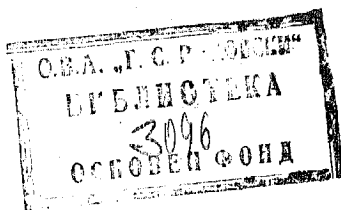
Това което е било нѣкога загадка, тайна — днесъ вече за никого то не е такава. Военни писатели като Жомини, Клаузевицъ, Бронзаръ и Верди-дю-Верноа, Холеное и фонъ-деръ-Гольцъ, Лсваль, Пиерронъ

и Деррекаге, Мекель, Драгомировъ, Грипенкерль и Вартенбургъ, най-сетнѣ и много други, имената на които въ тази минута не мога да си спомня, — сж свалили маската, която е прикривала тѣзи велики тайни; днесъ всички, които обичатъ своя воененъ занаятъ, могатъ да черпятъ направо отъ извора: той е прозраченъ, изобиленъ и неизчерпаемъ.

Но измина се вече врѣмето на необикновеннитѣ хора, т. е. на безкрайно прѣвишающитѣ другитѣ. Нѣма да има вече отъ онѣзи таинствени, загадочни същества, които по непонятенъ начинъ, като сж били кръпени отъ легендитѣ, плували сж надъ цѣлия свѣтъ. Пророцитѣ като не сж могли да бждатъ подновявани, отстѣпили сж мѣстото си на полупророцитѣ, на махдитѣ, а тѣзи послѣднитѣ — на най-модерно усъвършенствування чловѣкъ съ неговия изостренъ отъ науката умъ.

Това не е друго освѣнъ, че чловѣка е станалъ днесъ по-интелигентенъ и че неговата интелектуална култура, — която е станала по-практична, по-методична и по-добрѣ обработена, — го е поставила въ истинския пътъ на прогреса. Той не бълнува вече както е бълнувалъ въ рицарскитѣ и поетически врѣмена, и неговата мисль днесъ не лети подиръ ничтожни мечтания. Той вече не се счита за небесенъ и си остава върху земята; днесъ неговитѣ машини сж, които се издигатъ къмъ небото и които утрѣ ще пронижатъ въздушнитѣ пространства.

Неговата ясна мисль бързо се прѣдава по житѣ, или се прѣнася съ машинитѣ, а нозѣтѣ му крачатъ подиръ неговитѣ идеи. Автомобиля, който прѣминава днесъ единия километъръ за 38 секунди, скоро ще му се покаже за недостатъчно бързъ.

Появиха се банкери, които разсждаватъ върху политиката много по-добре отъ колкото министритъ на външнитъ работи, и — князе, които могатъ по финансовитъ въпроси — както се казва — на пояса си да натъкнатъ издающи се банкери.

Въ Америка ще намърите млади хора — 15 годишни дѣца, които стоятъ на чело на голѣми промишленни прѣдприятия, които управляватъ както работницитъ така и работитъ съ точността като на една машина; машината, която днесъ вече започва да говори, ще се прѣобърне почти на челоуѣкъ, а челоуѣка — на машина!

Въ военнитъ списания, вие ще срѣщнете поручици и капитани, разсждающи за войната като Тюреннъ и които разчепкватъ най-подробно теорията на изчезналитъ велики хора!

Но при все това, макаръ че новоизнамѣренитъ оръдия и прогресъ отъ всѣкаквъ видъ, сж измѣнили по нѣщичко въ тактиката, обаче сжщността на войната, т. е. стратегията, не се е измѣнила никакъ; тя е останала въ прѣдишната си свѣрзка съ човѣшката мисль, понеже състои цѣликомъ само отъ расчетъ и разумъ. Но войната прилича като на нѣкоя красивичка жена, съ която, често пѣти, всички смѣтки се оказватъ лжжливи; и, за да бѣде побѣдена — трѣбва срѣщу нейнитъ хитрувания да се противопоставятъ, ако е възможно, още по-голѣма хитрость и, особенно, упорство!

Ние, турцитъ, сме доста упорити; а нашето постоянство е станало легендарно. Шепа армия, на такава една посрѣдственна позиция, такава каквато бѣше Плѣвенската, но въ рѣцѣтъ на такъвъ единъ началникъ какъвто бѣше Османъ-паша, — защищаваше тази

позиция съ такова едно упорство, на което отдадоха дължната похвала даже и нашитѣ противници.

Но и Плѣвенъ е доказателство че безъ хитростъ, т. е. безъ метода, упорството не може да даде никакви практически резултати . . . Хитростъта въ войната — това е приложение на своитѣ познания къмъ мѣстността и къмъ обстановката, ту стратегически, ту тактически; безъ разумното комбиниране на тѣзи двѣ условия, *войната е една утопия* и нищо друго; и по-добрѣ е тя никакъ да се не започва, защото всѣки единъ пасивно-отбранителенъ начинъ на дѣйствие (билъ той проявенъ въ крѣпоститѣ или въ открито поле), фатално е осъденъ още отъ по-рано на загиждане; всѣки единъ Плѣвенъ, колкото и великолѣпенъ да е той, въ края на крайщата ще бѣде принуденъ да капитулира.

Въ другитѣ глави на настоящето изслѣждане ние ще видимъ, че само едно упорство въ войната не е напълно достатъчно, а трѣбва щото главнитѣ началници да владѣятъ и стратегическа инициатива, която е съставлявала, най-послѣ, сжщността на всичкитѣ тайни на Наполеоновския периодъ, съ тази само разлика, че въ наше врѣме тази инициатива е по-добрѣ подредена. Ето защо, всѣки главнокомандующъ, който ще дѣйствува въпрѣки правилата, приети понастоящемъ въ методитѣ на войната, ще извърши прѣстѣпление! Никой нѣма право да въвежда въ принципъ своитѣ лични възгледи и да ги прилага тамъ, гдѣто установенитѣ отъ великитѣ полководци правила показватъ истинския пътъ въ всѣки конкретенъ случай. Ето, тукъ именно, ние се допираме съ прѣстъ до най-главния недостатѣкъ въ методата на сердаря, която не бѣше нито Фридриховска нито Наполеоновска.

Отъ кждѣ, прочее, се явиха у насъ всичкитѣ тѣзи системи, всичкитѣ тѣзи заблуждения? Азъ се твърдѣ много затруднявамъ да отговаря на тѣзи въпроси, защото не ги намирамъ и въ способа на дѣйствиe у нашитѣ прадѣди, които сж показали толкова блѣстящи примѣри на военни подвизи и юначество; този способъ съвсѣмъ не е такъвъ!

Въ нашата послѣдняя война прѣзъ 1897 год. въ Тесалія, слѣдъ като разбихме твърдѣ лесно гърцитѣ, показахме още единъ пжтъ, че нашитѣ войници сж толкова добри, щото повече не може и да се желае! Но, нито въ едно сражение ние не добихме рѣшителенъ резултатъ, — резултатъ стратегически. Прѣминавайки отъ върхъ на върхъ, ние само тласкахме противника прѣдъ себе си . . . И ако да не бѣше дипломатическата намѣса, а Атина да бѣше даже на отвѣлния край на Срѣдиземното море, ние бихме отишли и до тамъ, пъкъ даже и по-далече, безъ обаче да помислимъ да се опитаме нито единъ пжтъ за маневриране, като позволяваме на разбития противникъ да се прѣустройва слѣдъ всѣко поражение, да се окопва, и всѣки пжтъ да ни противопоставя нови сили и нова позиция. А заедно съ това липсваше и потребната бързина въ нашитѣ движения, придружени съ загуби на драгоцѣнно врѣме, тѣй че, различнитѣ войсковы части, като пристигаха всѣкога твърдѣ късно на бойното поле, не можаха да взиматъ участие въ дѣйствията, вслѣдствие на което не състоя и нито едно пълно сражение. Ако, напримѣръ, при Фарсала, слѣдъ добъръ разчетъ на врѣмето, ние първи бихме започнали маневрирането — съ дѣсния флангъ на прѣдъ — съ дивизиитѣ по ешалонно срѣщу лѣвия флангъ на противника, то, на слѣдующия день гръцка армия вече не би съществувала . . .; тогава когато, продъл-

жавайки да дѣйствуваме по прѣжнему и облекчавайки по този начинъ продължението на войната, можахме — при единъ солиденъ и по-добръ подготвенъ противникъ — да се натъкнемъ на едно пълно поражение въ ужаснитѣ Офриски гори! Кавалерията слѣдваше слѣдъ пѣхотнитѣ дивизии. Нѣмаше нито разузнавателна, нито охранителна служби. Единъ генералъ, Хафзи-паша, се бѣше възмутилъ отъ това, че неговитѣ твърдѣ скромни разузнавателни сили, насочени по направление къмъ Епиръ, бѣха му донесли за движението къмъ Янина на 8,000 души гръцка кавалерия, тогава когато тѣзи юначни гърци никога — даже въ тѣхнитѣ най-легендарни, митологически и златни врѣмена — не сж имали такава многочисленна и храбра конница! . . .

Когато има успѣхъ — както въ тази война съ гърцитѣ, — то трѣбва да се пусне въ прѣслѣждане цѣлата армия, цѣлата цѣлиничка, развѣрната . . .

Но, моята задача тукъ е много по-сложна: азъ искамъ да прѣдприема изслѣдването на голѣмата руско-турска война, интереса отъ която, безъ да се гледа че тя е вече доста отдалечена отъ насъ, не е намалялъ; напротивъ, азъ мисля, че този интересъ се е увеличилъ и се надѣвамъ, че поученията, които ще извадимъ отъ тази война, ще бждатъ много благотворни.

Глава II.

Оръждства за дѣйствие. — Първоначално положение.

Цѣлъ свѣтъ знае, че съществува обширна отоманска империя, и, може би, всички прѣдполагатъ, че военнитѣ източници на Турция, — които и до день днешенъ се експлоатиратъ — сж въ право съотвѣтствие съ нейнитѣ географически размѣри. Това, обаче, е едно заблуждение, което трѣбва непрѣменно да се прѣмахне, за да ни бжде възможно да си дадемъ по-пълненъ отчетъ въ усилията, употребени въ тази война, понеже не трѣбва да се забравя, че силитѣ и усилията на една армия се подчиняватъ на механическитѣ закони. Тѣзи закони ни учатъ, че импулъсътъ на една сила е произведението, равно на нейното напъжение помножено на продължителността на нейното дѣйствие. Щомъ като този принципъ е установенъ, ще прибавимъ още че проявяването на механическата сила е сжщинския двигателъ прѣзъ течението на цѣлата война; да видимъ сега какво бѣше у насъ.

Всичкитѣ елементи, съставляюща нашата обширна империя, се наричатъ отоманци; но въ дѣйствителность, само една часть отъ мюсюлманския елементъ дава синоветѣ си въ армията, и — едва се осмѣлявамъ да го кажа — вслѣдствие на това, че само тази часть прѣзъ течението на цѣли вѣкове е проливала и пролива благородната си кръвъ за отечеството, тя до толкова е намаляла въ своята численность, щото, ко-

гато ние трѣбваше, на два обширни операционни театра — въ Азия и Европа — да се срѣднемъ съ руситѣ (които попълватъ своята армия отъ 110 милиона жители), то намъ прѣдстои да попълниме нашитѣ контингенти само отъ нѣколко милиона подданници!

Това съотношение е до толкова краснорѣчиво, че нѣма нужда отъ коментарии; обаче, ние мислимъ че нѣма да бѣде справедливо, ако не покажемъ до каква степенъ на напъжение е достигнало направеното у насъ усилие, като дадеме списъка на тѣзи отъ нашитѣ провинции и народности, които не тѣглятъ жребие; ето ги:

1. По-големата частъ на горна-Албания;
2. Пограничитѣ кюрди;
3. Многочисленнитѣ арабски плѣмена;
4. Обширната Йеменска областъ и източното крайбрежие на Червеното море: Хеджасъ и пр. и пр;
5. Ливанската провинция;
6. Провинцията Бассорахъ;
7. Триполи;
8. Критъ и Архипелага.

Всичкитѣ тѣзи страни, освободени отъ воинската повинность, заематъ една територия равна на Германия, Франция и Австрия взети заедно! . . . И тази империя, границитѣ на която обематъ: по-големата частъ на Срѣдиземното море, Мраморното море, Балканскитѣ държави, Черно море, частъ отъ Азия, Персийския заливъ, Оманското и Червеното морета; да тази огромна империя се охранява и защитава, само отъ четвъртата частъ отъ това население което я обитава!

Допущайки (което, както ще видимъ, е далечъ отъ дѣйствителността), че при такова едно численно

отношение би могло да се възстанови равновѣсието между двѣтѣ армии съ противопоставянето на завоевателя редъ послѣдователни прѣпятствия, все пакъ бихме се изпрѣчили прѣдъ други елементи, увеличиваюци силата на руската динамо-машина и намаляюци сжщата сила на турския моторъ! Дѣйстви-телно, ние имахме не само грозната армия на царя противъ себѣ си, но трѣбваше още да наблюдаваме за сърбитѣ, гърцитѣ, черногорцитѣ и да се прѣдпазваме отъ българитѣ, които — съ това всѣки ще се съгласи — дадоха цѣнно съдѣйствие на руското нашествие. И при все това, безъ да се гледа на тѣзи неблагоприятни за насъ условия, ние бѣхме само на педя далечъ отъ побѣдата, и великия князь Николай бѣше длъженъ да прибѣгне къмъ помощта на ромънската армия, за да може да вземе върхъ надъ великолѣпнитѣ защитници на Плъвенъ!

Русия, сама по себе си толкова могъщественна, би могла въ всѣки даденъ моментъ да увеличи своята двигателна сила съ присъединението къмъ нея васалитѣ на сжщата-же отоманска империя; по онова врѣме нашата страна бѣше лишена отъ своитѣ прѣдишни съюзници, което значително намали нашитѣ шанси на успѣхъ, ако само бѣше възможно да се надѣваме на окончателенъ успѣхъ при такава една неравномѣрностъ въ силитѣ! Отъ всичко горѣизложено слѣдва, че нашитѣ сили и срѣдства, при нормално ползуване отъ тѣхъ, трѣбвало би да ни дадатъ една отъ най-прѣкраснитѣ армии на свѣта!

Глава III.

Планътъ на сердаря.

Още отъ самото начало, ние трѣбва да признаемъ допустнатата непростителна грѣшка: раздробленieto по дивизии! Армейския корпусъ, който е станалъ въ наше врѣме «голъма тактическа даже и стратегическа» единица, у насъ не съществувахе! Нашата армия приличахе на единъ грамаденъ ескадрененъ броненосецъ отъ първи класъ, неспособенъ да се движи въ буря, и изхвърляющъ отъ себе си дивизиигѣ, които, подобно на торпильоригѣ, изчезваха една слѣдъ друга въ океана на рускитѣ императорски войски, оставяйки слѣдъ себе си бързо затикающи се дупки.

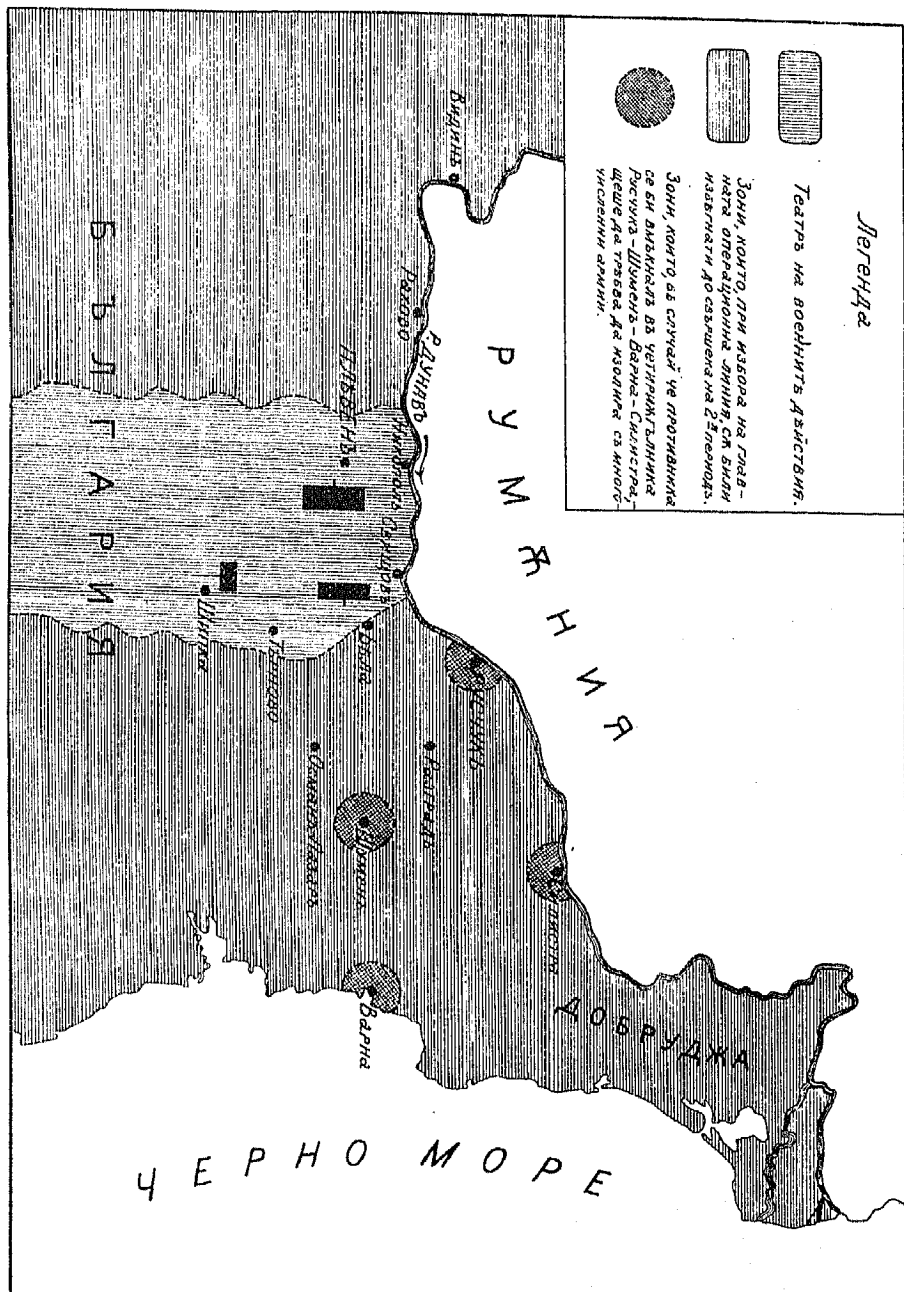
Нѣкои автори твърдятъ, че сердаря е прѣдчувствувалъ настѣплението на руситѣ прѣзъ Свищовъ къмъ Търново и е разположилъ войскитѣ си така, щото тѣ да могатъ да безпокоятъ и двата неприятелски фланга; обаче, изучването на фактитѣ ни показва, че подобна мисль никога не е идвала въ главата на стария главнокомандующъ. Освѣнъ явившия се отъ къмъ Видинъ Османъ-паша съ 15000 души, други войски на западъ отъ Янтра и Осма почти нѣмаше.

Приписваемата на сердаря идея за разположението на армията по такъвъ начинъ, щото да се заплашватъ и двата фланга на противника, е въ съвършенно противорѣчие съ неговитѣ намѣрения да привлече цѣлата руска армия въ четиригълника Силистра—Русчукъ—

Шуменъ — Варна, и безъ да съсредоточи никждѣ нищо, съ исключение на събрания въ Шуменъ корпусъ. Всичко останало е било съвършено разхвърлено. А пъкъ и Шуменъ не прѣдставлява отъ себе си Богъзнай каква позиция за очакване идването тамъ на настѣпающия; този укрѣпенъ лагеръ не е нѣкой централенъ стратегически пунктъ, пъкъ и подъ «стратегически пунктъ», не трѣбва да подразбираме географически пунктъ.

Раздроблението и разхвърлянето на войскитѣ сж били дѣйствителния бациль на бѣдѣщето поражение, и тази система на разсѣйване силитѣ се е продължавала до края на войната. Ето защо ние бѣхме разбити по части!

Въ тази война, впрочемъ, както и всѣкога, ние бѣхме заразени отъ непоправимата мания за подраздѣлението на отряди. Напримѣръ, както ще видимъ и по-послѣ, Шипчанската армия, оперирующа сама къмъ единъ отдѣленъ обективъ и Разградската —, която разкарваше насамъ-натамъ своитѣ дивизии върху единъ обширенъ фронтъ, — само това и правѣха: да отдѣлятъ и да распращатъ отряди отъ себе си. Даже и въ Плевенъ не бѣше друго, освѣнъ единъ отрядъ. Когато избухна войната, най-близкостоящитѣ къмъ Дунава войски състояха: отъ слабия корпусъ на Османъ-паша въ Видинъ; нѣколко баталиона между този градъ и Никополъ, защитаемъ тоже отъ една пѣхотна бригада; Русчушката дивизия, която бѣше отдѣлила отъ себе си една бригада въ Свищовъ и нѣколко баталиона въ промежутъка между Свищовъ и Силистра; и всичко това безъ никаква свѣрзка и безъ никакво сѣѣпление помежду. Въ Шуменъ, гдѣто се намираше главната квартира на сердаря, бѣха съсредоточени двѣ пѣхотни дивизии и се сформира

една кавалерийска дивизия, — единствена, съ която ние можахме да разполагаме въ цѣла България противъ грозната руска конница.

За какво ли, прочее, мечтаеше сердаря и какво той искаше?

Рапорта, прѣдставенъ отъ него по-късно за свое оправдание, може да бжде резюмиранъ въ нѣколко думи. Ето що се казва въ него: «тъй като рускитѣ армии, рано или късно, трѣбваше да намѣрятъ единъ удобенъ за переправа пунктъ, и би се переправили колкото и да би имъ струвало това, то, по-добръ бѣше да имъ се позволи да прѣминатъ Дунава и да бждатъ привлечени въ четирижгълника Силистра—Русчукъ—Шуменъ—Варна, а слѣдъ това да бждатъ изтощени и разбити въ тази зона по отдѣлно!»

Очевидно, този планъ е погрѣшенъ още въ самото си основание, защото, отъ гдѣ на кждѣ можеше да се разчита, че руситѣ ще извършатъ такива грамадни грѣшки? Защо да не се прѣдположеше, че тѣ по-скоро ще избератъ най-естественния и най-правния пътъ къмъ главния тѣхенъ обективъ? И какъ можеше да се помисли, че тѣ сами ще парализиратъ своя маршъ съ безконечни операции противъ второстепенни цѣли?

Укрѣпенитѣ лагери въ четирижгълника образуваха съвършено независимъ, особенъ районъ, почти неугрожающъ съобщенията на противника, и стояха съвсѣмъ на страна отъ главното «стратегическо направление», което водеше по права линия къмъ Цариградъ! (вж. схема № 2).

Друго би било, ако крѣпоститѣ, или поне фортетѣ, биха били разположени по продължение на тази линия: Свищовъ—Търново—Шипка—Стара-За-

гора—Сейменъ—Одринъ, и по продължение на страничната линия: Никополъ—Орхане—Камарци—Вакарелъ—Ихтиманъ—Г.-Пазарджикъ—Пловдивъ—Одринъ.

Внезапното изникване на Плъвенъ, който врѣменно срѣ руското настѣпление къмъ Цариградъ, дава голѣма тежестъ на тѣзи наши съображения.

По руската армия трѣбваше да спре не за туй, че въ Плъвенския районъ имаше крѣпости; съвсѣмъ не, толкова повече, че когато тукъ се срѣцнаха двѣтъ армии, въ този районъ не само крѣпости нѣмаше, но даже и нито единъ стрѣлковъ окопъ. Укрѣпленията изникнаха въ продължение само на една нощъ, и то съвършено внезапно, по силата на обстоятелствата. Именно това е, прочее, което, съ единъ и същи ударъ срѣ, както дѣйствиата на Шилдеръ-Шульднера съ Криенера, така и поривътъ на Гурко. Това бѣше едно прѣминаване отъ смѣли дѣйствия къмъ систематически дѣйствия; и стратегическото развърщане на руситѣ бѣше силно скомпроментирано. И при все това, ние твърдимъ, че не четирижгълника срѣ това развърщане, толкозъ повече, че по-послѣ, когато Плъвенъ остана изолиранъ, то, нито източнитѣ, нито западнитѣ турски армии можаха да побъркатъ на руското къмъ Цариградъ движение по двѣтъ, по-горѣ указани, главни стратегически направления.

Сердаря би чакалъ дълго врѣме, ако той би очаквалъ щото единъ Плъвенъ да възникне и въ неговия четирижгълникъ. Щомъ като Русчушката армия пропусна случая да трѣгне за Свищовъ, то даже ако Плъвенъ и не би изпъкналъ къмъ дѣсния флангъ на руската армия, то тази послѣдната, слѣдъ едно здраво съсрѣдоточение, като обходеше Шипка, би се явила прѣдъ Одринъ, а генералисимуса напраздно би очаквалъ визитата на своитѣ противници.

Нѣкои отъ защитниците на идеитѣ на сердаря намиратъ — безъ обаче да указватъ на источника — цѣла теория въ тази инертностъ, искавана отъ насъ още въ самото начало на войната. Лично азъ тукъ не виждамъ никаква теория и мисля, че мнозина ще се съгласятъ съ менъ. Най-добро доказателство на това служи обстоятелството, че замѣстниците на Абдулъ-Керимъ-паша сж дѣйствували не по-добрѣ отъ него; това е вѣнъ отъ всѣко съмнѣние. Ще кажа даже нѣщо повече: стария сердаръ, съ своя помощникъ Ахмедъ Елюбъ, биха дѣйствували много по-добрѣ, разбира се, отъ тѣзи които ги смѣниха. Но това доказателство ли е? Можемъ ли да се основаваме на това за създаване на нѣкаква теория, освѣнъ «теория на лошото?»

Можеше ли Абдулъ-Керимъ-паша, безъ да излѣзе отъ четирижгълника, да мисли за заемаването на флангова позиция, както нѣкои прѣдполагатъ? Ето пакъ още едно грамадно заблуждение, тъй като укрѣпенитѣ географически пунктове никакъ не съставляватъ и стратегическа позиция. За да може фланговата позиция да изпълни очакваното отъ нея, необходимо е щото тя да удовлетворява на слѣдующитѣ три сжществени условия:

1. Щото на нея да бжде възможно съсрѣдоточаването въ течение на нѣколко часа.

2. Щото тя отъ операционната линия на противника да не бжде отдалечена повече отъ единъ, а най-много два, перехода.

3. Да сжществуватъ за насъ удобни пѣтища, водящи отъ зоната на нашето съсрѣдоточение къмъ линията на неприятелското настѣпление; да може лесно да се прѣмине отъ заплашване къмъ дѣйствие безъ да бждемъ безпокоени.

Обаче ние знаемъ, че отъ Шуменъ до линията Свищовъ—Балкана сж около 150 километра съ нито единъ удовенъ пжтъ! Слѣдователно, необходимо щѣше да бжде да се отидеше по-прѣди къмъ Русчукъ, а слѣдъ това вече да се мисли за движение въ флангъ или въ тилъ на противника, което пжкъ би увеличило дължината на пжтя още съ други 100 километра! . . .

Що се отнася до маневъра, свързанъ съ прѣминаването отъ заплашване къмъ дѣйствие, то той пѣбликомъ би се унищожилъ поради невъзможността на едно бързо съсрѣдоточение, тъй като не само войскитѣ, които можаха да бждатъ прѣдначинени за неговото изпълнение, бѣха распрѣснати на безкрайно голѣмо число пунктове, но че и трѣбваше още съ остервенение да се води борба за измѣкването на тѣзи войски отъ тѣхнитѣ мѣста, гдѣто тѣ бѣха се намѣрили при обявяването на войната; щомъ се поискаше тѣхното вземане отъ тѣзи пунктове, веднага се почваха най-раздирателнитѣ вопли на крайно исплашеното турско население; тѣзи вопли високо се издигаха къмъ небесата и падаха на земята съ хиляди петиции, съ сълзи, умоляющи да се не остава безъ войска този или онзи пунктъ; «мютесарифитѣ» «каймакамитѣ» и, особено, «мюдиритѣ», (началници на пошитѣ и телеграфитѣ) бѣха тактицитѣ въ всичкитѣ тѣзи частни райони И тѣзи мютесарифи, каймаками, мюдири, така се мѣсяха въ плановѣтъ на военнитѣ операции, щото тѣ, въ повечето случаи сполучваха съ своитѣ телеграми до Цариградъ, да остане извѣстенъ отрядъ прикованъ къмъ дадена мѣстность, другъ баталионъ да остане пришитъ къмъ пункта на своето расположение, — а на главнокомандующия се отнемаше всичко, което той би можалъ да употребѣи съ голѣма полза при съсрѣдоточаването.

А между това бѣше се вече достатъчно изяснило, че безъ бързо съсредоточение, крѣпоститѣ въ четирижгълника никакъ не съставляваха флангова позиция макаръ и да бѣха добрѣ въоръжени.

По-скоро трѣбваше да се очаква, както и въ дѣйствителностъ се случи, че на армията на Цесаревича ще бѣде възложена съвършенно частната задача, само да маскира отъ къмъ истокъ движението на вторжающата се армия и съвършенно да изолира прѣслювутия четирижгълникъ, отъ когото нашитѣ очачваха чудеса. Великия Князь Прѣстолonasлѣдникъ, като разбираше отлично своята роль да прикрива другитѣ армии, дѣйствуващи по главната операционна линия, прѣдпази се отъ атакуване на тѣзи силни наши позиции. Дѣйствително, неговата роль бѣше чисто класическа и необикновено деликатна! Дѣйствувайки между двѣ паралелни линии, рѣкитѣ Ломъ и Янтра, — притоци на Дунава, — руската армия прояви една необикновена *стратегическа упругостъ* Въ зависимостъ отъ обстоятелствата, тя или се движеше напредъ, или отстъпваше назадъ, но не даваше нищо да се види А сердаря бѣше забравилъ, че, *за да се види*, често пжти е потрѣбно да се даватъ сражения, а за да се дадеха тѣзи сражения не трѣбваше, безмисленно, по дѣтински, да очакваме, че руситѣ ще напуснатъ добритѣ си позиции само и само за да ни атакуватъ въ нашитѣ прѣвѣсходни укрѣпени лагери!

«Трѣбва да принудимъ противника къмъ бой, но не да бждемъ ние принуденитѣ къмъ него», е казвалъ Фридрихъ великий; обаче тази цѣль не може да се достигне съ бездѣйствие и съ разкриване на своитѣ карти! Генералисимуса бѣше позабравилъ важното обстоятелство, че на война трѣбва да се разсждава така, като ли че се намиращъ *tête à tête* съ своя

противникъ. И за това, когато искаме да видимъ какво става у противника, а същевременно и да му попречимъ той да види у насъ, трѣбва да дадемъ сражението, *ставайки се да намиримъ главнитѣ сили на противника*; това бѣше една абсолютна необходимостъ, която сърдаря не прѣдвиждаше при съставянето на своя, изключително отбранителенъ, планъ. Лесно се казваше да привлечемъ руситѣ въ четиригълника, да ги разбиемъ а слѣдъ това да ги прѣслѣдваме; обаче, трѣбва да се помни, че щомъ се изгуби *стратегическото надмощие*, не бива вече да се замислюва нищо подобно, защото, както е казалъ Наполеонъ, «тайната на успѣха се заключава въ умѣнието своєврѣменно да бждешъ смѣтъ и своєврѣменно да бждешъ прѣдпазливъ», тогава когато въ комбинациитѣ на Абдулъ-Керима играеше роль само едната прѣдпазливостъ: това е то пагубното!

Още единъ пжтъ ще повтаря: нашето очакване да бждемъ атакувани отъ руситѣ въ знаменития четиригълникъ, бѣше една чиста дѣтинщина и нищо повече.

Но какво би можалъ да направи Абдулъ-Керимъ, ако биха го оставили да дѣйствува? Намъ се струва, че въ *първия периодъ* на войната, т. е. до прѣминаването на Дунава, разпорѣжданията които той трѣбваше да направи, съвършено ясно се опрѣдѣляха отъ стратегическата конфигурация на мѣстността. Върху това ние ще поговоримъ въ слѣдующата глава, а за сега стига само да хвърлимъ единъ погледъ върху картата, — но съ очитъ на нашия противникъ — за да можемъ да видимъ, че всѣки единъ пунктъ, избранъ на Дунава за прѣминаване, било въ района на Добруджа или на участъка Чернавода—Русчукъ, неизбежно би отвелъ руситѣ въ четиригълника.

Ясно е слѣдователно, че ако даже нѣколко корпуса биха произвели диверсия въ упомянатитѣ зони,

то главната армия, настъпващата армия, не би се вмъкнала въ този капанъ. Доказателство за това е, че генералъ Циммерманъ, който бѣше натоваренъ да навлѣзне въ Добруджа, не направи ни стѣпка напредъ отъ Трояновия валъ. Сердаря мислеше, че цѣльта на този руски отрядъ е заемането на Варна и жельзнопътната линия. Той забравяше че, за изпълнението на тази операция, на руситѣ щѣше да трѣбвала да се вмъкнатъ въ района на нашитѣ укрѣпени лагери и че за едничкото удоволствие да иматъ Варна, да имобилизиратъ цѣли армии! И каква полза за руситѣ съ завладяването на Варна, която не бѣше тѣхната главна цѣль на дѣйствието? а ние, отъ какво бихме се лишили, щомъ като веднажъ бихме се рѣшили всячески да обѣрнемъ войната въ послѣдователни обсади? Ако погледнемъ на картата, никакъ не е трудно да се убѣдимъ, че нашата «ахилсова пета» бѣше района между Русчукъ и Рахово; за Видинъ ние не говоримъ, защото насочвайки се къмъ него, руситѣ щѣха да извършатъ единъ отъ най-опаснитѣ маршове, като биха се отдалечили отъ своята база и биха позволили на единъ смѣлъ и прѣдприемчивъ противникъ да дѣйствува върху тѣхната комуникационна линия.

Сжщата-же опасностъ, а слѣдователно и сжжитѣ разсжждения трѣбваше да покажатъ на сердаря, че дѣйствителната переправа ще стане между Рахово и Русчукъ, но още по-вѣрно — и пакъ по сжжитѣ причини — между Русчукъ и Никополъ. По този начинъ, грамадната отбранителна рѣчна линия, би се съкратила и би се прѣобърнала въ единъ участъкъ само отъ около 150 километра дългъ, което нѣмаше вече да бжде тѣй злѣ, макаръ че пакъ можеше да се мисли, че даже и при такива намалени размѣри на от-

бранителната линия, пакъ не можеше да се попрѣчи на противника да прѣмине рѣката! Къмъ туй именно се свождаше стратегическата задача по переправата.

Слѣдвайки извѣстни принципи, руситѣ още отъ самото начало на тѣхното навлизане въ неприятелската територия, имаха прѣдъ видъ главната цѣль; напротивъ, Абдулъ-Керимъ-паша се задоволяваше съ прѣслѣдването само на второстепенни цѣли о които той всячески се придържаше. Идеята за маневриране бѣше изключена отъ неговитѣ комбинации. Той бѣше хипнотизиранъ само отъ чисто тактически съображения, а което е още по-куриозно, не искаше даже да прѣдполага идеята у противника за маневриране! Сердаря считаше за неспособенъ противника да мисли иначе освѣнъ тѣй както той самъ мислеше! На основание на своята фантастична стратегия, той постоянствуваше да вѣрва, че съ своето разхвърлюване на силитѣ и распрѣсване хората си на всѣкъдѣ, ще може да импонира на противника!

Пагубни фантазии! Фатални иллюзии! Прѣстѣпни идеи! Възмутително невѣжество!

Другъ единъ мотивъ, който послужи на Абдулъ-Керимъ-паша да избере четирижгълника за центъръ на отбраната, бѣше и грижата му за своята продоволственна база, която, по неволя, трѣбваше да бѣде Варна, отстояща само на единъ день плаване отъ Цариградъ! Но тази особенностъ по никой начинъ не би трѣбвало да влияе върху идеята за своето затваряне въ Шуменъ именно тогава когато топоветъ вече гърмѣха въ Свищовъ; и, както вече се упомѣна погорѣ, не би трѣбвало да се допуска че руситѣ ще избератъ за переправа такъвъ пунктъ, който опира въ четирижгълника! Ето какво ще рече пълно отсъствие на воененъ гений и инициатива.

Последното възражение, което противопоставяше сердаря на идеята за маневриране, бѣше до въпроса за продоволствието. И дѣйствително, вземайки въ внимание нашитѣ жалки продоволствени сръдства, той би билъ почти правъ . . . ако работата се отнасяше до продължителни маршове, многочисленни переходи и, най-послѣ, продължително настѣпление Обаче ние не се приготвявахме да пътуваме за Москва; най-дългия маршъ който ни прѣдстоеше да извършимъ бѣша отъ 150 километра, и при това въ началото на войната се имаше пълна възможность да се живѣе върху сръдствата на страната, толкова повече че този «маршъ-маневръ» — удаченъ или не — би се продължавалъ твърдѣ малко врѣме.

А какъ сж се устроявали нашитѣ прадѣди, когато сж трѣгвали отъ Цариградъ за да обсадятъ Виена, и то въ една епоха когато е нѣмало нито шосета, нито желѣзнопѣтни линии, и когато всѣка една артилерийска бомба е тежала толкова колкото единъ днешенъ заряденъ сандѣкъ?

Ние видѣхме плана; сега пъкъ нека да видимъ какъ главнокомандующия е подготвявалъ войскитѣ си за тази велика борба.

Войната бѣше обявена на 29 мартъ, а неприятелскитѣ дѣйствия започнаха къмъ края на юний мѣсецъ. Слѣдователно, имаше се на расположеение почти три цѣли мѣсеца свободно врѣме, т. е. много повече отъ колкото би било необходимо за подготовката на войски, състоящи отъ естествено-воинственъ елементъ. При едно енергическо използване на това врѣме, би било напълно възможно да се подготвятъ кадритѣ, което и трѣбваше и бѣше възможно да се направи.

Може ли сердаря да очаква, че руситѣ толкова много ще закъснѣятъ съ своето появяване на Дунава?

Очевидно, да! Въ единъ дѣжделивъ сезонъ, когато пѣтищата сѣ наводнени, армиятъ на Царя трѣбваше да прѣтърпятъ многочислени мъчности при извършването на тѣхния «auf-marsch» и съсредоточаване въ Румъния, толкова повече че рускитѣ желѣзни пѣтища сѣ съ по-широки колеи отъ колкото румънскитѣ, а това е изисквало прѣтварване на войскитѣ, пѣтующи по желѣзнитѣ пѣтища, обстоятелство, което за една 500000 армия е придружено съ твърдѣ сериозни загуби на време.

Всичко това, обаче, лесно бѣше да се прѣдвиди и дѣятелно трѣбваше да се заемемъ съ подготовката за отблъскването на удара.

Но какво се вършеше въ Шуменъ прѣзъ течението на тѣзи толкова скъпоценни седмици?

Абдулъ-Керимъ и неговия помощникъ, маршалъ Ахмедъ-Еюбъ-паша, произвеждаха учение на двѣтъ отлични пѣхотни дивизии и на кавалерийската дивизия, състояща отъ шестъ полка и отъ една многочисленна черкезка кавалерия.

Но, това което напълно липсуваше, то бѣше организацията на щаба на армията!

А въ това време бѣше твърдѣ много необходимо, щото щаба на главнокомандующия да се заемеше съ слѣдующитѣ служби:

1. Разузнавателна служба.
2. Етапна служба.
3. Водене операциитѣ на императорската армия и дежурството по нея.
4. Сѣщо — за рускитѣ армии.
5. Сѣщо — за румънската армия.

6. Заведване комуникациите и службата въ тила на армията.

А пъкъ сердаря, освѣнъ това, бѣше длъженъ, прѣзъ този периодъ на врѣме, да застави многочисленните офицери на своята армия да се заематъ — отъ сутринъ до вечеръ — сериозно съ полската служба.

Полската служба — това е възпитание за настѣпателната способностъ на една армия! И въ тѣзи нѣколко недѣли възможно бѣше всички да бждатъ подготвени къмъ нея.

Единъ пътъ, — но само единъ пътъ, — на находящата се въ Шуменъ кавалерия, се възложи разузнаване: азъ добръ си спомнямъ какъ тогава ние се отдалечихме на около десетина километра отъ нашите бивачни мѣста

Разузнавателната служба, — това е стратегическото възпитание на младите офицери. Но за него никога не се подигаше въпросъ.

И така, ние не знаехме нито какъ да влѣземъ въ контактъ съ противника, нито какъ да спазваме този контактъ (ако случайно бихме го сдобили), нито да скриваме себе си, нито да узнаваме по нѣщичко, каквото и да би било, за него.

А сжщеврѣменно обаче, това означаваше, както за Шуменските дивизии така и за всичките други императорски войски, — приготвителниятъ периодъ на войната. Всички работѣха и нищо не вършеха тѣпчеха все на едно мѣсто

Какво се вършеше?

Нищо — или почти нищо.

Защо?

Защото у насъ не се знаеше какво трѣбва да се върши, за да се възползуваме отъ врѣмето, което

руските армии ни даваха; — а това време за насъ бѣше по-скъпо отъ злато!

Въ началото на една война всѣкога ще се намѣрятъ нови войски, а особено нова кавалерия, — безъ да смѣтаме множеството офицери-новаци — които сѣ недостатъчно запознати съ разузнавателната служба. Въ подобнитѣ случаи, когато противникътъ ви дава единъ или два мѣсеца отсрочка между обявяването на войната и започването военнитѣ дѣйствия, тази отсрочка ще може много нѣщо да поправи, толкова повече, че прѣзъ този периодъ се работи съ много по-голяма енергия и усърдие, отколкото прѣзъ всѣко друго време.

Това, което въ Шуменъ ние наричахме маневри, не бѣше нищо друго освѣнъ едни прости учения, които и безъ това достатъчно бѣха извѣстни на всички; а намъ трѣбваше да се учимъ на онова, което ние не знаехме и за което никой се и не грижеше. Напротивъ, всѣкой отъ насъ се мислѣше за съвършенъ, и никой не чувствуваше никаква потребностъ да се понаучи на онова, което, сигурно, не знаеше; а нашитѣ началници сѣщо не чувствуваха никаква потребностъ да ни дадатъ това, което и тѣ самитѣ нѣмаха! — Златнитѣ галуни и отгорѣ титултъ «Паша» бѣха достатъчни, щото който ги има да се чувствува напълно на мѣстото си!

Отъ всичкитѣ находящи се тамъ офицери, само едно значително малцинство бѣше получило правилно своитѣ чинове; а множеството отъ тѣхъ дѣлжаха чиноветѣ си изключително на «протекции!» Фаворизма и каприза замѣняваха «избора» и «старшинството.»

На всѣка крачка, на кждѣто и да се обърнѣше човѣкъ, виждаше, че на чело на полковетѣ, бригадитѣ, дивизиитѣ, стоятъ щабъ-офицери и генерали,

рускитѣ армии ни даваха; — а това врѣме за насъ бѣше по-сѣжно отъ злато!

Въ началото на една война всѣкога ще се намѣрятъ нови войски, а особено нова кавалерия, — безъ да смѣтаме множеството офицери-новаци — които сѣ недостатъчно запознати съ разузнавателната служба. Въ подобнитѣ случаи, когато противникътъ ви дава единъ или два мѣсеца отсрочка между обявяването на войната и започването военнитѣ дѣйствия, тази отсрочка ще може много нѣщо да поправи, толкова повече, че прѣзъ този периодъ се работи съ много по-голѣма енергия и усърдие, отколкото прѣзъ всѣко друго врѣме.

Това, което въ Шуменъ ние наричахме маневри, не бѣше нищо друго освѣнъ едни прости учения, които и безъ това достатъчно бѣха извѣстни на всички; а намъ трѣбваше да се учимъ на онова, което ние не знаехме и за което никой се и не грижеше. Напротивъ, всѣкой отъ насъ се мислѣше за свършенъ, и никой не чувствувахе никаква потребностъ да се понаучи на онова, което, сигурно, не знаеше; а нашитѣ началници сѣщо не чувствуваха никаква потребностъ да ни дадатъ това, което и тѣ самитѣ нѣмаха! — Златнитѣ галуни и отгорѣ тигулътъ «Паша» бѣха достатъчни, щото който ги има да се чувствува напълно на мѣстото си!

Отъ всичкитѣ находящи се тамъ офицери, само едно значително малцинство бѣше получило правилно своитѣ чинове; а множеството отъ тѣхъ дължаха чиноветѣ си изключително на «протекции!» Фаворизма и каприза замѣняваха «избора» и «старшинството.»

На всѣка крачка, на кждѣто и да се обърнѣше човѣкъ, виждаше, че на чело на полковетѣ, бригадитѣ, дивизииѣ, стоятъ щабъ-офицери и генерали,

които сж получили чиноветъ благодарение службата имъ въ канцелариитъ или въ държавнитъ заводи, или само защото тѣ сж били «приятели на тѣхни приятели!»

Но, най-сетнѣ! нѣмаше ли никакъ образовани офицери?

Да! имаше, и то много ; напимѣръ, имаше офицери, които знаеха космографія, химия, физика, движението на небеснитъ тѣла, геодезия, диференциално и интегрално изчисление! Обаче за нещастие, тѣ отъвратително чувствуваха себе си всѣкога, когато е трѣбвало да поставятъ едно стражево охранение или да волятъ една колона!

На нашия езикъ, може да се каже, не сжществуваха нито книги върху стратегията, нито трудове върху историята на великитъ войни, и за това теоритически ние твърдѣ малко знаехме, а практически — почти нищо, защото прѣзъ всичкото врѣме на царствуването на Абдулъ-Азиса може човѣкъ да си припомни само едни маневри, които сж се продължавали всичко на всичко само единъ день!

Нашитѣ прадѣди за това сж знаели нѣкои стратегически правила, защото тѣ постоянно сж воювали и вѣчно сж бивали на конь; отоманската империя е била единъ вѣторъженъ народъ. Най-младшия офицеръ, най-дребния чиновникъ е държалъ всѣкога по нѣколко коня; пѣкъ и коне сж се намирили тогава въ изобилие. Невѣжеството, което е главната причина на всичкитъ наши несполуки и поражения, е успѣло да намѣри врѣме да унищожи великолѣпната арабска раса коне, които не сжществуваха вече!

Тогава офицеритѣ, за да прѣминатъ отъ моста на Златния Рогъ до военното министерство, не сж

обличали върху палтото си и мушами, и не сж си завивали главата въ *cache-nez*!

Жителитѣ отъ столицата на отоманската империя не сж се ползували тогава съ невѣроятната привилегия, която днесъ ги освобождава отъ военна служба.

Тѣхната физическа и нравствена енергия се е поддържала съ всѣкакъвъ видъ спортъ, като, напри-мѣръ, «джеритѣ,»*) стрѣлба съ лѣкъ, борба пѣшкомъ и отъ конь, особенни надприпусквания съ коне по единично или въ маса, и за това — като хора съ правилно циркулирующа кръвъ, тѣ сж мислили здраво и сж дѣйствували умѣло.

Тази дѣятелность въ столицата, тази сила и енергия, тѣзи минали упражнения у царигражданитѣ, сж били изчезнали безъ да сж били замѣстени съ спортове, които днесъ поддържатъ силата и мѣжеството у великитѣ европейски нации; ние ги нѣмаме даже помежду младежъта, която дава твърдѣ малко физически здрави, силни офицери, способни да прѣминатъ трѣсъ или галопъ подъ редъ доста врѣме.

Да се ѣзди трѣсъ! Да се ѣзди галопъ! О, Боже! Колко сме далече ние отъ врѣмената на нашитѣ «спасихи» и «акѣндѣии!»**)

Търсомъ! Галопомъ! Да, ако днесъ би се срѣцналъ нѣкой господинъ, ѣздящъ съ бързъ алоръ на конь, то биха му се зачудили, съ пѣръстъ биха го посочили!

Азъ притежавамъ отъ онова врѣме едно писмо отъ единъ твърдѣ голѣмъ и твърдѣ дебелъ, шкембелия, паша, въ което ме съвѣтва да не ѣздя съ бързъ алоръ, защото това щѣло било да произведе твърдѣ лошо впечатление въ висшитѣ крѣгове!

*) Копие, маждракъ.

**) Кавалеристи.

Единствено оправдание за апатията, на сердари Абдул-Керимъ-паша, може да служи цялата редица отъ горѣупоменатитѣ факти, които — не мога да се не съглася съ това — не сж могли да бждатъ отъ естество да подбодрятъ главнокомандующия да прѣдприеме единъ настѣпателенъ начинъ на дѣйствие; но все пакъ той бѣше длъженъ — отъ обявяването на войната до встъпването на руситѣ въ наша територия — да даде на офицеритѣ и войскитѣ, надъ които той бѣше приелъ командването, онази закаленность и втегнатость, отъ която тѣ толкова много се нуждаеха. — Въ течение на осемдесетъ дни би могло, наистина, много нѣщо да се направи!

Глава IV.

Раздѣление войната на периоди и начало на военнитѣ дѣйствия.

Тази война може да бѣде подраздѣлена на три главни периода:

1. Отъ обявяването ѝ до прѣминаването на руситѣ прѣзъ Дунава;

2. Отъ прѣминаването на Дунава — до падането на Плъвенъ;

3. Отъ падането на Плъвенъ — до сключването на прѣмирието.

Ние разгледахме първия периодъ; но прѣди да влѣземъ въ втория, — намъ ще бѣде потрѣбно да се поспремъ и се позанимаемъ още малко съ стария сердаръ Абдулъ-Керимъ-паша въ Шуменъ.

Ние вече казахме, че въ Шуменъ се намираха двѣ пѣхотни и една кавалерийска дивизии. Още отъ самото начало на войната, Шуменъ бѣше планетата, около която тежнѣха всичкитѣ надежди. Тукъ бѣха нашитѣ най-добри войски; но какво неприятно, какво утекчително зрѣлище: тѣзи войски трѣбваше постоянно да се въртятъ и заобикалятъ все около палатката на маршала, подобно на оловнитѣ отвѣси въ нѣкои староврѣмски часовници. Сердаря, като че ли се боеше, като че ли му се свидѣше да ги отдалечи отъ себе си, за да не би съ това да се поврѣдятъ нѣщо: както, на примѣръ, има хора, които не си обу-

ватъ купенитѣ нови обуца за да се неизхабяли! Чувствувахме обсадата прѣди да бждемъ обсадени!

Чувствувахме, че нѣма да ни дадатъ да излѣземъ отъ тази голѣма клѣтка, и ние дѣйствително за дълго бихме останали въ нея, ако, слѣдъ извѣстнето за прѣминаването отъ руситѣ Дунава при Свищовъ, Султана не би заповѣдалъ настѣпление.

И нека да отбѣлѣжимъ тукъ още едно: ако даже бихме се съгласили съ остарѣлитѣ идеи на прѣстарѣлия генералисимусъ, то двѣтѣ дивизии никога не биха били въ състояние да защищаватъ огромния периметъръ на укрѣпения лагеръ, заобиколенъ само отъ една линия укрѣпления.

А допускайки прѣдположението, че едно съпротивление въ Шуменъ би било възможно, това значеше да се допусне да имаме работа и съ обсада, слѣдователно и пълно изолиране на нашата главна операционна армия!

Главнокомандующия бѣше оставилъ нѣколко баталиона въ Русчукъ (около двѣ дивизии, отъ които една бригада заемаше Свищовъ въ деня на пренерватата), нѣколко въ Никополъ, Силистра, Тутраканъ, Варна; съ една дума на всѣкъдѣ, отъ където се очакваше появяването на руситѣ, пъкъ даже и тамъ, отъ гдѣто никога не можеше да се очаква появяването имъ. Той бѣше раздѣлилъ и разпрѣснать силитѣ си като за удоволствие и като че ли нарочно, за да бжде слабъ на всички пунктове, на всѣкъдѣ; тогава когато, ако биха били съсредоточени всичкитѣ тѣзи войски на онѣзи стратегически пунктове, които по-долѣ ще укажемъ, то можеше да се отблѣснатъ и да бждатъ сметени въ рѣката първитѣ неприятелски корпуси, които биха се опитали да я прѣминатъ. Именно къмъ такива боеве ние трѣбваше

да бждемъ приготвени! Но споредъ съществуващата у насъ система, разхвърлени бѣха малки отряди по цѣлото течение на Дунава: въ Рахово, въ Никополь, въ Свищовъ и по всичкитѣ крѣпости покрай вѣковната рѣка, съ нещастната увѣреностъ, че тѣ ще се окажатъ способни да осуетятъ (а въ дѣйствителностъ се оказа съвсѣмъ противоположното) сериозно прѣдприетата отъ противника переправа!

Не за *противодѣйствие*, а за *наблюдение* и *своеврѣменно прѣдупрѣждение* трѣбваше той да постави съотвѣтствующи отряди ; а веднажъ прѣдупрѣденъ, той нѣмаше защо да се безпокои и нито имаше защо да бърза; напротивъ, той можеше да остави да прѣмине отсамъ Дунава една частъ отъ неприятелскитѣ войски, но пъкъ *по най-късия пътъ и съ едно бързо движение да се появи съ прѣвъсходни сили прѣдъ дѣйствиелния пунктъ на переправата*. Достатъченъ е единъ само погледъ върху картата, за да се види ясно, колко проста би била такава една операция. Трѣбваше само да се избере нѣкоя застрашителна позиция, напр. Бѣла, и да се чака; но, да държахме същеврѣменно, до колкото бѣ възможно, скрити отъ противника своитѣ сили и разположение, за да му се не позволи своеврѣменно да открие нашия планъ; а слѣдъ това, щомъ като се изяснѣха истинскитѣ намѣрения на противника, тогава веднага, отъ всичкитѣ пунктове, гдѣто биха били размѣстени войскитѣ, да тръгнатъ и се концентриратъ къмъ тази позиция.

Би трѣбвало, прочее, тѣзи пунктове да образуватъ редъ позиции, близки една отъ друга, но безъ да бждатъ нито на линията на рѣката, нито въ района на крѣпоститѣ, а да иматъ стратегическо значение. А въ случай на боязнь, че руситѣ срѣщо тѣзи разпореждания ще взематъ съотвѣтствующи мѣрки, —

тогава щеше да трябва въ Разградъ да се държи цялата операционна армия съ единъ отрядъ — като стратегически авангардъ — въ Русчукъ; до като този авангардъ би се противилъ въ първия периодъ на переправата, операционната армия би могла да пристигне на сѣщия пунктъ единъ день по-късно, което щеше да бѣде и напълно достатъчно.

Но вмѣсто това, ние си играехме — така да се каже — на войници и, до като столицата съ кървавъ потъ мобилизираше всичко, което би могло да се мобилизира, главнокомандующия имобилизираше въ Източната армия всичко, което можеше да се имобилизира.

Къмъ западъ нѣмаше никакви армии, освѣнъ корпуса на Османъ-паша, който, слѣдъ успѣхитъ въ Сърбия, бѣше се прибралъ въ Видинъ и разположилъ на зимни квартири.

Неизвѣстно отъ кого е била дадена идеята за марша отъ Видинъ за Плѣвенъ — върху този предметъ има различни версии — но отъ когото и да би била тя: отъ столичния ли стратегически кабинетъ, отъ сердаря ли, или самъ Османъ-паша е намислилъ този планъ, — несъмнѣнно е само едно, че този маршъ, заплащвайки операционната линия на руситѣ и принуждавайки ги къмъ бой при неизносни за тѣхъ условия, бѣше единствения стратегически маневръ, единственната щастлива идея, прѣзъ врѣме на цялата тази война.

На югъ, т. е. въ района на Балканитѣ и задъ тѣхъ, дѣятелно се приготвяваха други отряди, които, съвмѣстно съ войскитѣ, пристигаючи отъ черногорската граница, трѣбваше да формиратъ особенна армия подъ началството на Сюлейманъ-паша.

Такива бѣха главнитѣ разпореждания, икати до прѣминаването Дунава отъ руситѣ, ако само това може да се нарече разпореждания.

Дунавъ, който е едно грандиозно прѣпятствие-завѣса, прѣчеше да се наблюдава онова, което се вършеше на отвѣдния брѣгъ въ Румжния; но руситѣ, съ помощта на българитѣ, които прѣминаваха рѣката съ лодки, имаха за насъ постоянно добри свѣдѣния. Благодарение на това, тѣ отлично знаеха, че сердаря нѣма желание да напусне своето орлово гнѣздо, и дѣятелно се приготвяваха да прѣхвърлятъ генерала Гурко задъ балкана за да всели смущение и страхъ въ Южна България.

Турскиятъ генераленъ-щабъ не искаше да прибѣгне нито къмъ едно отъ срѣдствата за събиране свѣдѣния за противника, тогава когато неприятелътъ ежедневно разузнаваше за насъ. А между това, ние все имахме нѣщо по-хубавичко отъ колкото българскитѣ лодки; ние имахме цѣла флотилия отъ монитори, съ помощта на които бихме могли не само да рекогносцираме на противоположния брѣгъ, а и да попрѣчимъ на българитѣ да минаватъ отвѣдъ Дунава. Но отъ този могъщественъ съюзникъ ние не извлѣкохме никаква полза, а нашитѣ монитори спокойно чакаха до като най-послѣ рускитѣ смѣлчаци-офицери, качени въ нищо и никакви барки, се появиха за да ги хвърлятъ на въздуха!

Тѣзи броненосци би могли да играятъ тройка роль:

1. Тази, за която по-горѣ ние вече упоменахме, — до прѣминаването на руситѣ прѣзъ Дунава;
2. Тѣ можаха да бждатъ използувани прѣзъ врѣме на самата переправа;
3. Слѣдъ переправата, тѣ можаха да бждатъ разположени нейдѣ на удобно мѣсто по-горѣ отъ Сви-

щовъ, за да бждатъ пуснати да нападнатъ на руския мостъ, наиримѣрь въ момента на паниката послѣ второто сражение подъ Плевенъ!

Колко много пропуснати благоприятни случаи!...

И така, първоначалнитѣ наши разпореждания ние отдавахме съ завързани очи и запушени уши, като всѣцѣло се довърихме на прѣстарѣлия сердаръ, прѣклонната възраст на когото не съотвѣтствуваше вече на дѣйствителнитѣ потребности на съврѣменното командване. Съсрѣдоточението на рускитѣ войски въ Румжния се извършваше така, щото ние за него нѣмахме нито най-малкитѣ свѣдѣния, пъкъ и не си давахме даже трудъ да слѣдимъ за това въ европейскитѣ вѣстници. Пъкъ и всичкитѣ тѣзи свѣдѣния, споредъ мѣстното мнѣние, ни най-малко не биха могли нито да повлияятъ нито да прѣдотвратятъ операциитѣ, които по-рано, по единъ най-абсолютенъ начинъ, сж били прѣцѣнени отъ военното искусство.

Само въ втората половина на мѣсець юний ние починахме да чувствуваме приближаването на противника, но никакъ не знаехме още нито широчината на фронта на неговия настѣпателенъ маршъ, нито пунктоветѣ на неговото съсрѣдоточаване.

Единъ день — това бѣше, ако се не лъжа, 13 юний, — трѣбваше азъ съ своя ескадронъ да съпровождамъ принцъ Хасанъ, който се завръщаше въ Варна при своята египетска дивизия, оставена тамъ за малко до като той дойде въ Шуменъ да се прѣдстави на главнокомандующия. Началникътъ на нашата дивизия, Фуадъ-паша,*) при завръщането ни отъ Каспичанската станция, до кждѣто бѣхме прѣпроводили принца, ме взе при него въ пайтона си и

*) Макаръ че сме едноименници съ него, но не сме сродници.

веднага се наведе до ухото ми и ми пошушна: «Руситѣ сж навлѣзли въ Добруджа!» Признавамъ се, че въ онази възраст, въ която бѣхъ тогава, тѣзи думи ми произведоха едно необикновено дълбоко впечатление! Азъ почувствувахъ студени тръпки, които ме облазиха отъ главата до петитѣ! На менъ ми се прѣстори, че неприятелътъ вече бѣше пристигналъ прѣдъ нашия укрѣпенъ лагеръ и че ние не ще можемъ излѣзе отъ него. Азъ тогава още не можахъ да си дамъ точна смѣтка и да съобразя, че противника за нищо на свѣта нѣма да настѣпни отъ къмъ тази страна. Спомнявамъ си още, че въ тази смѣната вечеръ, парадирайки прѣдъ сердаря, азъ на всѣкъмѣ виждахъ весели, засмѣни лица! Очевидно, тази новина трѣбваше да докаже, какво руситѣ извършиха най-сетнѣ прѣсловутата и дългоочакваната погрѣшка, като сж се втикнули въ Добруджа, а слѣдъ това да си разбиятъ и главата, като се нахвърлятъ глупаво въ страшния четирижгълникъ.

За съжаление, тази иллюзия трая твърдѣ малко: на 15 юний руския авангардъ прѣмина Дунава при Свищовъ, и тази новина незабавно пристигна въ нашата главна квартира, но тя у насъ не възбуди ни най-малкия опитъ за едно настѣпление, не прѣдизвика ни най-малкото проявяване на инициатива отъ страна на висшитѣ началницѣ. А между малкитѣ се забѣлѣзваше невеселостъ, угриженостъ; на мнозина се плачеше, но трѣбваше да се въздържатъ и никой не можеше да си обясни, какъ така операцията, която трѣбваше да струва толкова скъпо на противника, да се изпълни така благополучно за него, а особенно — защо не се опитахме съ едно енергично настѣпление въ това направление и да си поправимъ направената грѣшка?

Освѣнъ ако само противника не се прѣдвожда отъ полководецъ подобенъ на Бонапарта, комуто всичко се е поддавало, — всѣки пътъ, когато единъ противникъ поиска да прѣмине едно голѣмо рѣчно прѣпятствие и да дойде да ви атакува, — оставайки рѣката задъ гърбътъ си, — трѣбва да се гледа на тази обстановка като на най-благоприятна, ако, *следъ като се опрѣдѣли пункта на переправата, вие можете своевременно да се явите прѣдъ него — въ благоприятния, за вашитѣ дѣйствиа районъ — съ всичкитѣ си съсредоточени сили, за да го атакувате въ момента на неговото тактическо разгъване и до като той още не е успѣлъ да построи тетъ-де-пони.*

За съжаление, не бѣше такова положението на 15 юний 1877 год., когато руситѣ срѣщнаха въ Свищовъ и околността му не само слаби, но и отвратително командвани сили — *и переправата се изгълни по единъ най-спокоенъ начинъ.*

На 14 юний, въ Свищовъ, подъ началството на Ахмедъ-паша, имаше точно една пѣхотна бригада (бригадата Измилъ, — шестъ баталиона) и една конна батарея.

Отъ тѣзи войски, единъ баталионъ и едно орѣдие бѣха въ самия градъ, а петъ баталиона съ петъ орѣдия бѣха разположени на три километра далечъ отъ Свищовъ, въ тѣй називаемата мѣстность Дегирмендере.

Първиятъ руски ешалонъ, — може би единъ баталионъ — е дебаркиралъ на дѣсния брѣгъ прѣзъ нощта, (една твърдѣ тъмна нощъ), право срѣщу главнитѣ сили на Ахмедъ-паша, които сж били разположени на лагеръ на около 2½ километра отъ брѣгътъ на Дунава.

Сутринта на 15 юний, войницитѣ отъ бригадата, като отивали за вода, били посрѣщнати съ пушаченъ огънь. Тѣ отстъпали и съобщили за това въ бригадата. Веднага Ахмедъ-паша изпраща въ това направление два баталиона, *вмѣсто да изпрати къмъ опасния*

пунктъ всичкитѣ си сили съ артилерията Въ такива случаи не се мисли за резервъ!

Руситѣ, които използваха една частъ отъ нощта за да се поокрѣпятъ до колкото е било възможно, обърнаха тѣзи два наши баталиона, които настѣпваха въ баталионни колони — въ бѣгство; слѣдъ малко паниката се прѣдаде и на останалитѣ, находящи се въ тилтъ, войски, както и на Свищовския баталионъ, толкозъ по-вече че, слѣдъ първия руски ешалонъ, скоро послѣдвала и по-големата частъ отъ дивизията на генерала Драгомирова.

Щомъ като първитѣ пушачни изстрѣли възвѣстили първата срѣща върху дѣсния дунавски брѣгъ, многочисленнитѣ руски батареи веднага открили огънь отъ противоположния брѣгъ за да поддържатъ фланговетѣ на своята пѣхота, изпълняюща първия актъ на переправата.

Първиятъ, а слѣдъ това и вториятъ руски ешалони, искусно ползувайки се отъ изгодитѣ, които имъ е доставлявала мѣстността, и безъ да се гледа че опомнитѣ се турци, прѣминали въ настѣпление, изтласкали нашитѣ войски отъ една позиция на друга; благодарение на пристигающитѣ тѣхни подкрѣпления. По този начинъ, тѣ достигнали до рѣчичката Текиръ-дере и свършили съ окончателното разкъсване на турския полукръгъ, на който дѣсната половина бѣгаше къмъ Русчукъ, а лѣвата — отъ начало къмъ Свищовъ, гдѣто се опита да окаже енергично но безуспѣшно съпротивление, а слѣдъ това, заплашванъ отъ обходъ, той, заедно съ остатъцитѣ на малкия Свищовски гарнизонъ, отстъпилъ къмъ Бѣла.

Може да се каже, че переправата се изпълни при минимални усилия и загуби, които руситѣ никога нито сж се осмѣлявали да прѣдполагатъ, нито да гадаятъ.

На 12 юний, въ една телеграфически изпратена заповѣдь до команданта на войскитѣ, разположени срѣщу Зимница, сердарътъ е говорилъ: «Научихъ се, че руситѣ се съсредоточаватъ срѣщу васъ; безъ съмнѣние, тѣ ще се опитатъ да минатъ при Свищовъ; възпрѣпятъствувайте на переправата *coûte que coûte!*»

Слѣдователно, той е знаелъ че руситѣ ще прѣминатъ при Свищовъ! Тогава какво е вършилъ той самъ въ Шуменъ?

Ние виждаме, че още отъ самото начало не е имало никакво съгласие между началницитѣ и тѣхнитѣ подчинени; най-влиятелнитѣ отъ тѣзи послѣднитѣ сж били безсилни да принудятъ себе си къмъ повиновение: рѣшението на главнокомандующия вмѣсто да раздруса въздуха като слѣдъ грѣмъ, вмѣсто да се промжкне като свѣткавица, то се движи куцшикомъ, полека — като съ биволски кола! Единъ казва бѣло, другъ казва черно, и нищо по-добрѣ отъ тази безредица не можеше да служи на рускитѣ интереси!

Къмъ 18 юний, по-вече отъ 30,000 души руси имаше вече на наша територия и почна да става твърдѣ трудно за войскитѣ отъ първата линия, настѣпването къмъ противника; но на 17 и, особено, на 16 юний имаше на дѣсния брѣгъ едва половината отъ горѣупоменатото число, т. е. всичко една дивизия и при това имѣюща въ тилътъ задъ себе си една широка рѣка, слѣдователно, откъсната отъ своитѣ и оставена на въздуха! Но, отъ Русчукъ до Свищовъ има само 50 километра и то по една прѣкрасна, удобна мѣстность, слѣдователно, имайки прѣдъ видъ че переправата се започна прѣзъ нощта на 14 срѣщу 15 юний, — то на 15 сутринята, връзъ основание на извѣстията, получени отъ свищовския кметъ и командантъ, Ешрефъ-паша ако би се дигналъ и би настѣ-

пилъ напредъ съ сияната си дивизия и многочисленнитѣ полски батареи, заключени въ Русчукъ, и ако би присъединилъ къмъ себе си и остатъците отъ изненаданата въ Свищовъ бригада, то той би можалъ да се яви къмъ мѣстото на дѣйствието между 16 и 17 число и да даде сражение въ което, — пмайки прѣлъ-видъ силитѣ и положението на дѣлѣта страни, — всичкитѣ възможни шанси, да разбие и отхвърли въ рѣката всичко, което би му се изпрѣчило на срѣща, — бѣха на негова страна. А въ случай на несполука, той всѣкога би можалъ да отстъпи своє-врѣменно къмъ Русчукъ и — ако това толкова много го е съблазнявало — да се заключи въ крѣпостъта.

Когато, по-късно, запитали сердаря, защо той не е заповѣдалъ на тази дивизия да отиде къмъ Свищовъ, той е отговорилъ, че произходящето къмъ тази страна е могло да бѣде само една демонстрация, и че трѣбвало да се върва, какво руситѣ ще избератъ за дѣйствителенъ пунктъ на переправата самия Русчукъ или неговата околностъ

Срѣщо единъ такъвъ отговоръ всѣко възражение става безполезно, защото е недопустимо отъ военна точка на гледане, да се помисли даже само за минута на една подобна комбинация и да си прѣдставимъ армия, която се опитва да прѣмине една рѣка като Дунава, подъ огъня на една крѣпостъ, въоръжена съ многочисленна артилерия!*)

*) Казватъ, че сердаря е изказалъ подобно мнѣние затова, защото го билъ челъ въ съчинението на Молтке; но Молтке е писалъ това още въ онази епоха, когато неговия съотечественникъ Крупъ не бѣше ни още запозналъ съ своитѣ великолѣпни обсадни оръдия. Пъкъ най-сетнѣ, великия фелдмаршалъ не е билъ непогрѣшимъ; само едната логика не грѣши никога и именно нея трѣбва да вкарваме всякога въ своитѣ дѣйствия. Въ военното искусство, както и въ медицината, не може да се употребява една и съща рецепта за два различни случаи.

Нашето уважение къмъ покойния старъ сердаръ, не ни позволява да изкажемъ едно по-строго сжжление. Читательтъ, при погледа върху картата, може самъ да си даде отчетъ за важността на разказаното събитие, което е имало още и тази прискръбна особенностъ, че е позволявало на генералисимуса да поправи, до извѣстна степенъ, своитѣ по-прѣдишни погрѣшки.

1. Сердарь
2. Ожиде-
та, може
3. издигнато
4. особен-
5. поправя,
6. сръбски.

Глава V.

Втория периодъ: слѣдъ переправата; на-
стѣплението на Ахмедъ-Еюбъ; боя при
Гюль-Чешме; отстѣпление; дислокация; па-
дането на сердаря.

Главната квартира, която обикновенно имаше единъ доста мраченъ, заспалъ видъ, на 21 юний взе единъ необикновенно дѣятеленъ видъ, отъ който можеше да се подразбере, че тукъ става нѣкаква промѣна Тази промѣна се заключаваше въ получената отъ сердаря заповѣдь за раздвижване . . . , да се настѣпни сръщо руситѣ. Благодарение на инициативата отъ Н. В. Султана, въ този день даже и главнокомандующия взе дѣятеленъ видъ; може да се каже даже, че той направи голѣма крачка напредъ въ областта на стратегията , защото прѣдъ палатката на мушира бѣха извадили и поставили едно величествено канапе, облѣчено съ червена кожа. Да напусне сердаря палатката си! . . . това бѣше важно . . . но пъкъ, разбира се, и канапето изглеждаше като да е утекчено отъ това неочаквано прѣмѣстване, сѣщо така, както и неговия притежателъ съ голѣма неохота се готвѣше да ни *измъкне* отъ кутиитѣ, въ които бѣхме натикани като сардели!

Въ сѣщия день вечерята, нашата кавалерийска дивизия получи заповѣдь да трѣгне. Въ тази нощъ никой не заспа; а нашия лагерь имаше видъ на голѣмъ тържественъ празникъ!

«Утрѣнна заря», «генералъ маршъ!» — тѣзи сигнали се подадоха само за форма: ние до толкова бѣхме доволни отъ трѣгването въ походъ, щото нѣмаше нужда отъ заповѣдь за приготовление; струване ни се, че бихме умрѣли отъ отчаяние, ако Н. И. В. Султана не бѣше принудилъ сердаря да приеме това толкова желанно и толкова закѣснѣло рѣшение!

Прѣди да се инколонира въ голѣмото шосе Разградъ - Русчукъ, нашата прѣкрасна кавалерийска дивизия просѣфилира прѣдъ негово прѣвѣсходителство главнокомандующия Абдулъ-Керимъ-паша. Моя ескадронъ бѣше въ «прѣдния отрядъ» на авангарда. Азъ и сега още добръ си спомнувамъ онзи твърдѣ загриженъ видъ на сердаря като виждаше, че ние трѣгваме.

Трудно е да се изгонятъ отъ една осемдесетгодишна глава загнѣздилиятъ се въ нея, съ течение на врѣмето, доктрини, принципи и заблуждения, и тази трудностъ се увеличава заедно съ увеличението на чинътъ и властѣта.

Въ какво се заключава тайната, какво е срѣдството за създаване млади генерали и да се има началници и главнокомандующи, които да отговорятъ на своето назначение?

Всички генерали биха имали и желателната възраст, и желателния характеръ, стига само, прѣзъ дългия промежутъкъ отъ врѣме, което прѣдшествува тѣхния чинъ, да не ставатъ нетърпѣливи, крикливи, сърдливи, раздразнителни!

Млади полковници, млади генерали

Заедно съ това, необходимо е още щото, при избиране лицето, което ще се постави на чело на армията, да се избѣгватъ офицеритѣ, страдающи отъ хронически болѣсти, ревматизми, подагра, грижа — и въобще страдающи и изнемошѣли!

Ако единъ генералъ — пъкъ билъ той Фридрихъ или Наполеонъ — не се ползува съ прѣвѣзходно здраве; ако той не е калѣнъ, ако не обладава добро зрѣние, отличенъ стомахъ и способностъ да спи, когато поиска; ако той не може да издържи, щото главата му постоянно да бѣде занята съ работа, а не да мисли за своитѣ недъзи, то той ще бѣде способенъ само за едни нищо и никакви дреболии! Слѣдователно, не е *възрастта*, която трѣбва да служи за прѣдѣлъ въ службата на боевия работникъ — а недъжитъ и ослабването на способноститѣ!

Има хора, които на 70-годишна възраст, а по-нѣкога и повече, могатъ да командуватъ голѣми войскови единици; но има и 50-годишни офицери, които сж негодни за нищо. Нека първитѣ продължаватъ своята служба, а вторитѣ — да се отдалечаватъ отъ армията!

На кратко казано — здравето, силитѣ, недъжитѣ на командующитѣ значителни войскови единици, трѣбва да влизатъ въ смѣтка, да се взематъ въ съображение при съставлението плана на войната.

Всички офицери, отъ най-горното до най-долното стѣпало на иерархическата стѣлба, трѣбва да бѣдатъ постоянно калѣни, втегнати физически и нравствено за изпълнението на възложенитѣ имъ задължения. А това се постига само съ тѣлесна и умствена гимнастика.

Тази двойна закаленостъ до толкова бѣше нищожна въ нашата главна квартира, щото по цѣли денонощия прѣкарвахъ въ най-пълно незнание на това, което се вършеше у нашия могъществень противникъ, колкото и да бѣше лесно да се слѣди за него.

Слѣдъ разбиването на нашитѣ войсковы части при Свищовъ, ние съвършенно изгубихме съприкосно-

веннето си съ противника, макаръ че нѣмаше по просто отъ да се спазваше това съприкосновение, за което щѣше да бѣде достатъчно поддържането на едно паралелно движение на онова на генерала Гурко.

Този смѣлъ маршъ за насъ бѣ една голѣма изненада.

Абсолютно невѣжественни въ това, което се отнасяше до съвмѣстната ни задължителна работа по разузнаването за противника, тѣзи, които командваха въ Балканитѣ нито единъ пжтъ не си дадоха трудъ да ни протелеграфиратъ за нѣщо, за каквото и да би било; но и ние не падахме по-долу — отплащаме имъ се по сжщия начинъ.

А което е още по-куриозно — то е че въ сжщото врѣме, когато руситѣ се спущаха къмъ Балканитѣ, ние се изкачвахме къмъ Дунава, и понеже нашитѣ сили бѣха по-значителни, — а можаха да бждатъ още повече, ако ние бихме поискали да съсрѣдоточимъ всичко, което можеше да се съсрѣдоточи, — то ние бихме могли да настѣпимъ и да ударимъ на съобщенията на генералъ Гурко и да го отрѣжемъ отъ главнитѣ сили, които къмъ това врѣме бѣха още много слаби върху дѣсния брѣгъ на Дунава.

Нека всѣки самъ да сжди, като какъвъ ефектъ би произвело това въ самото начало на войната! А ние бѣхме, тѣй да се каже, само на една педя далечъ отъ да го направимъ! но не го направихме, благодарение отсжтствието на разузнавателната служба, и за това този пръвъ благоприятенъ случай, както и множество други такива въ послѣдствие, най-сетнѣ бѣше изгубенъ!

Прѣзъ врѣме на този пѣпкавъ маршъ, на това движение слѣпишката, на тази лутаница, — ние изгубихме драгоцѣнно врѣме съ спиранията си тукъ-тамъ, — произвеждайки всѣкога рекогносцировкитѣ

си твърдѣ късно и на кратко разстояние, — и за това всѣкога безполезни. (и. схема № 3).

Въ подобни — нетърпящи отлагане — случаи, кавалерията сама разузнава: тя изпраща напрѣдъ офицерски разѣзди, но недочаква тѣхното възвръщане, а се движи тоже напрѣдъ, за да изпълни своята стратегическа роль. (и. схема № 4).

Когато главнитѣ сили на кавалерията се движатъ напрѣдъ прикривайки и прикривайки се, въ сѣщото врѣме тѣ разузнаватъ и прѣслѣдватъ цѣльта, а именно: влизатъ въ съприкосновение съ главнитѣ сили на противника.

Тукъ движението на конницата бѣше подчинено, бѣше въ зависимостъ отъ движението на пѣхотата; а вмѣсто това, можеше да се остави само една частъ отъ кавалерията къмъ пѣхотната колона, — единъ полуполкъ напримѣръ, — който щѣше да бжде напълно достатъченъ за носене охранителната служба. Съ останалата частъ кавалерия трѣбваше бързо да се излѣзе напрѣдъ по направление къмъ противника и да се влѣзе въ непосредствено съприкосновение съ него! Вмѣсто това, ние пѣтувахме съ пѣхотна крачка и до като разузнавахме за руситѣ съ единъ фронтъ равенъ на широчината на шосето, тѣ бѣха установили вече съприкосновението си съ нашия лѣви флангъ, и знаеха всичко, което ние вършимъ.

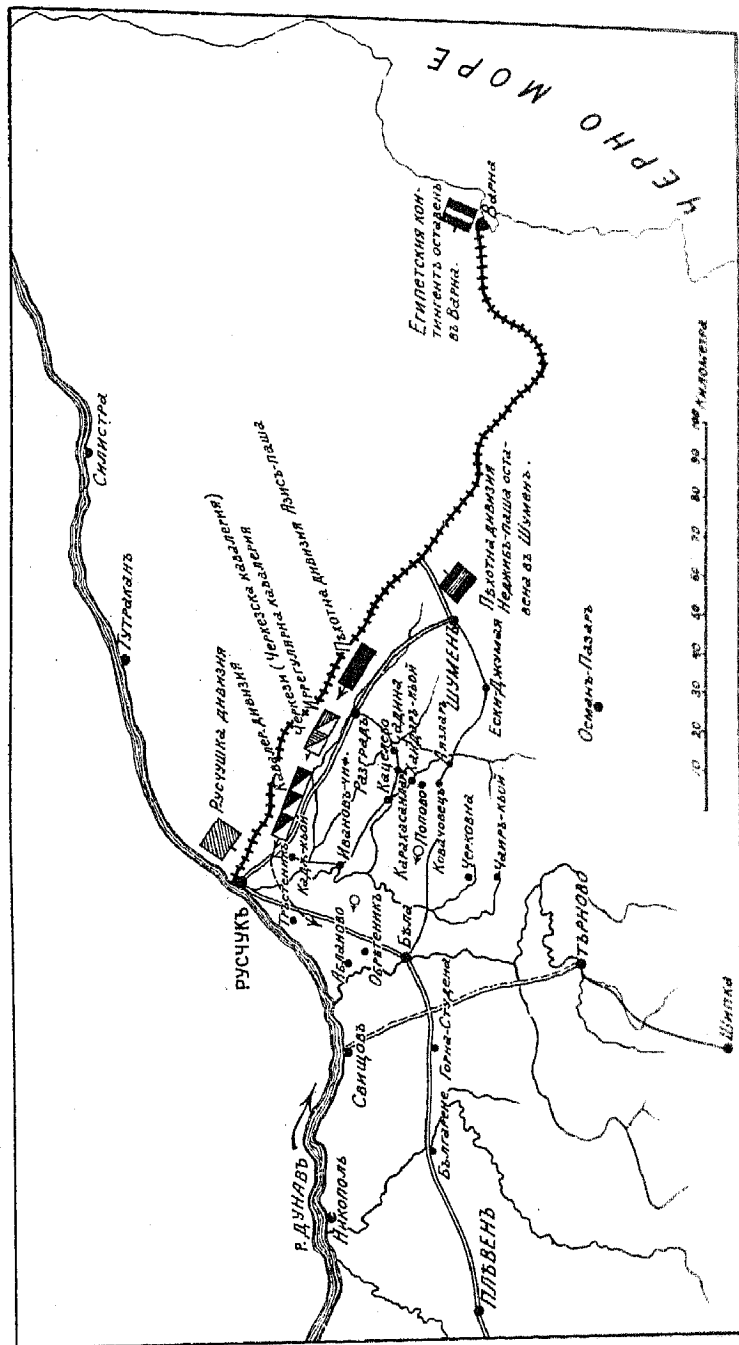
Кавалерията трѣбваше да бжде не прѣдъ колоната, но на лѣвиятъ ѝ флангъ и на съответствующа отъ него дистанция. За разузнаването на противника — а това бѣше абсолютно необходимо — нѣмаше защо да се спираме по пѣтя: трѣбваше отъ Шуменъ и до послѣдния етапъ, да се движимъ безспирно, изпращайки разѣзди въ облическо направление отъ колоната и въ по-рано обмислено, даже извѣстно, направление къмъ противника. За нещастие, младитѣ офи-

цери бѣха тѣй сжщо малко способни за изпълнението на тѣзи важни поржчения, каквито и висшето началство, и главния щабъ бѣха отъ своя страна, при оцѣнката на тѣзи послѣднитѣ! (Гл. схема № 4).

Ние можемъ, прочее, да твърдимъ, че успѣха на толкова важната мисия, която се бѣше паднала на Шуменската армия, всецѣло зависѣше отъ разузнавателната служба; ако, доближавайки се къмъ главния пунктъ, т. е. близо къмъ Бѣла, главнокомандующия бѣше получилъ свѣдѣния за противника, то той, безъ колебание, би тръгналъ къмъ Бѣла и едновременно на Свищовъ: *първата стратегическа цель* би била достигната. Ахъ! Колко добъръ бѣше и този новъ случай за поправление . . . ! Може да се твърди даже нѣщо повече: нѣма никакво съмнѣние въ това, че правилно организиранитѣ рекогносцировки биха изяснили слабостта на противника своеврѣменно; на два-три дена по-рано, всичката армия би пристигнала въ Гюль-Чешме, и тогава отекчителната, неприятната за насъ заповѣдъ за отстъпление би ни застигнала въ Свищовъ, въ самия разгаръ на дѣйствиата; а сега тя парализирваше нашия поривъ именно въ този моментъ, когато ние тъкмо що успѣхме да влѣземъ въ съприкосновение съ противника при Бѣлинскитѣ височини! Това бѣше една отъ най-голѣмитѣ погрѣшки прѣзъ врѣме на тази война и, безъ съмнѣние, ако ние бихме имали едно по-добро възпитание за настѣпателни дѣствия, тя нѣмаше да бжде допусната.

За да не попадаме въ прѣдишнитѣ грѣшки и заблуждения, нека да не забравяме, че въ войната е всѣкога необходимо да се прилагатъ всичкитѣ придобити въ мирно врѣме, познания.

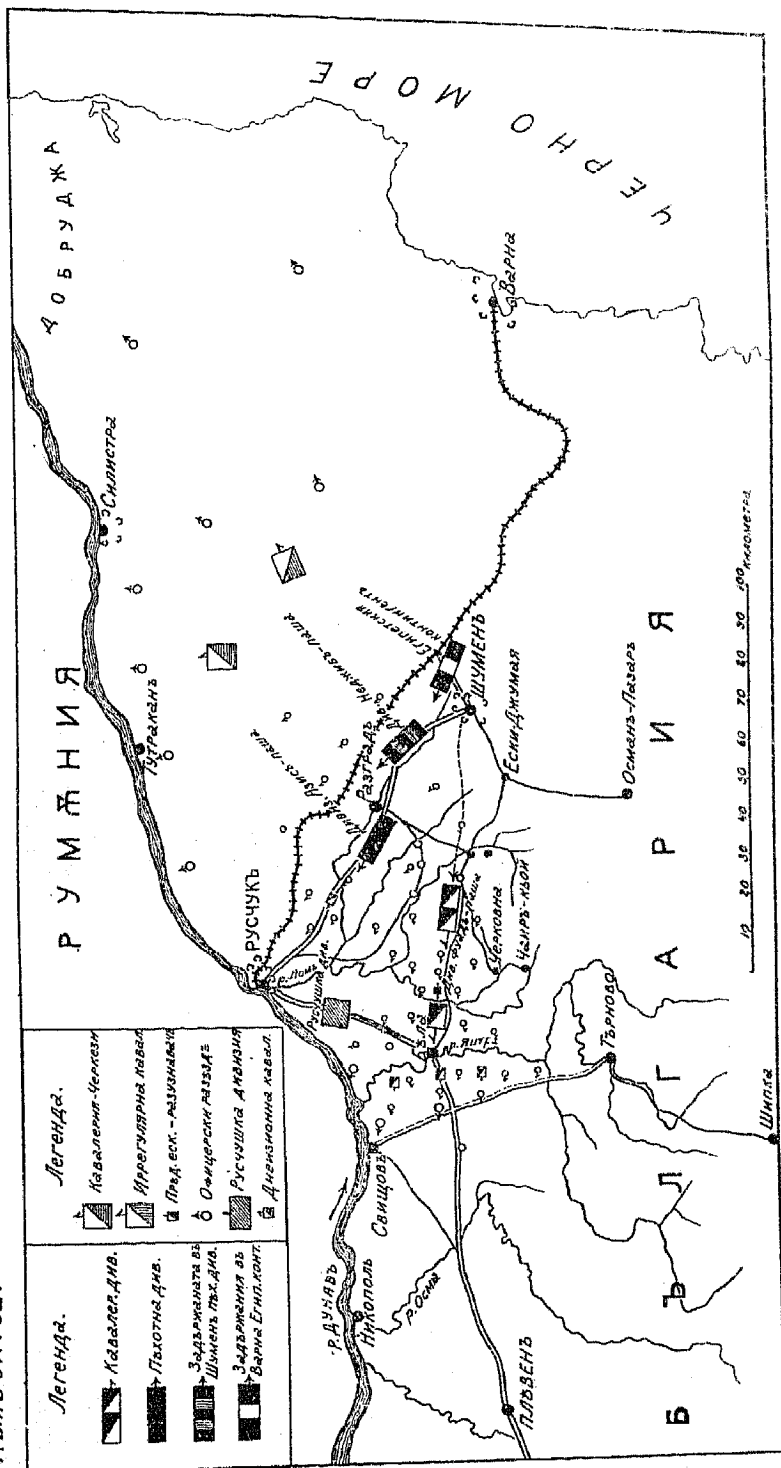
За да добие читателя едно ясно прѣдставление, за като какъ сж разбирали войната тогавашнитѣ наши

Какъ ние се движаме (първо настъпване)

Схема № 4.

КЪМЪ СТР. 62.

Като ние тръгнахме да се движим (пърео настъпление)

военни началници, ще го помолимъ да поведе още единъ пътъ върху схемитъ №№ 3 и 4. Първата отъ тѣхъ показва какъ изпълнихме ние знаменития маршъ отъ Шуменъ къмъ Дунава, а втората показва какъ трѣбваше да го изпълнимъ.

Азъ никога нѣма да забравя това, което ми каза тогава моя отличенъ приятелъ, капитанъ де-Торси*), който се присъедини при насъ на р. Ломъ. Той, като добъръ воененъ и като нашъ гостъ, едва ли не въ отчаяние изпаднаше отъ всичкитѣ тѣзи наши бавения и протакания. Мога да кажа, че де-Торси изглеждаше и прѣдвиждаше всичкитѣ наши грѣшки, извършени въ Източната армия! Той всичко ми обясняваше, но за менъ неговитѣ слова тогава бѣха пѣла китайщина и ми минаваше даже прѣзъ ума, че французския офицеръ, макаръ и много любезенъ, бѣше обвзетъ и отъ едно настроение на противорѣчие. Отъ тогава насамъ обаче азъ съвсѣмъ иначе започнахъ да разсуждавамъ!

И каква гибелна, каква фатална грѣшка е да се мисли, че имашъ врожденни способности къмъ отбраната и че това е вече достатъчно! Да, разбира се! за защита на една опрѣдѣлена позиция, или за една мѣстна отбрана, всичкитѣ войници на свѣта сж добри! Затѣ траншеитѣ и прикритията, човѣкъ може да се бие като лъвъ, до като се изхвърли и послѣдния патронъ! Но послѣ?

Не, не, — сега, когато пишемъ тѣзи редове, никой, — нито у насъ, нито другадѣ — не може да защитава чисто отбранителния начинъ на дѣйствие! Нѣма, освѣнъ стратегическа отбрана; тактическата отбрана не е нищо друго освѣнъ ржцѣ, които изпълняватъ; стратеги-

*) Г. де-Торси състоеше при главната турска квартира като воененъ агентъ. Азъ бѣхъ твърдѣ щастливъ, когато се научихъ, че той вече билъ произведенъ въ генералъ.

ческата отбрана — това е главата, това е душата! Сражението не е и не трѣбва да бѣде нищо друго, освѣнъ разрѣшението на една стратегическа задача. Дѣйствията около Плевенъ, макаръ и да се отличаваха съ отбранителни боеве, но тѣ бѣха слѣдствие на една стратегическа идея; поради непрѣслѣдването слѣд побѣдата и поради обложението, — стратегическата идея изчезна, и вслѣдствие на това, тактическитѣ дѣйствиа станаха и безполезни, и нищожни! Но що казвамъ — нищожни! тѣ бѣха врѣдни, пагубни, защото отъ момента, въ който прѣстанаха да бѣдатъ въ свръзка съ твърдото намѣрение да се маневрира, — тѣ трѣбваше да служатъ само за да указватъ на противника това, което той трѣбваше да върши.

Всѣки пжтъ, когато една армия удържи успѣхъ въ района на своитѣ дѣйствиа, който да не е билъ довършенъ отъ нея или отъ другитѣ приятелски армии, оперирующии въ другитѣ квадратчета на стратегическата шахматна дѣска, то на такава една армия може да се гледа като на мъртва въ стратегически смисълъ.

Подобно на нѣкой слѣпецъ — пипайки, бѣлкайки, слѣдъ като изгубихме драгоцѣнното си врѣме, слѣдъ безполезни и срамни колебания, ние на 27 юний пристигнахме въ Гюль-Чешме, гдѣто се и присъединихме къмъ русчушката дивизия, командована отъ поета Енпрефъ-паша.

Трѣбва по-подробно да разгледаме това наше съсредоточаване къмъ Дунава, защото въ много отношения то ще ни послужи за урокъ въ бѣднѣето, като ни покаже какъ ние сме воювали.

Двѣтѣ пѣхотни дивизии — тази, която дойде отъ Русчукъ и онази, която ние прикривахме и прѣдъ която разузнавахме, т. е. Шуменската, се остановиха заедно, съ многочисленната си артилерия, по двѣтѣ страни на

иосето Русчук-Бѣла. Кавалерийската дивизия получи заповѣдъ да трѣгне напредъ къмъ Янтра.

Но всичкитѣ тѣзи заповѣди бѣха неясни, неопредѣлени. Помня много добръ, че когато нашата дивизия се движеше къмъ Янтра и когато се бѣхъ спрѣлъ при «Гюль-Чешме» и разговаряхъ съ другари, които отдавна не бѣхъ виждалъ, дойде мушира Ахметъ-Бюбѣ и ми каза: «какво правите тукъ? По-скоро идете при началника на кавалерията и му кажете да слѣдва къмъ . . . такова . . . «Бѣлинскитѣ височини» . . . като прѣмине прѣзъ . . . такова, и да ме увѣдоми ако види . . . такова, и, на всѣки случай, да не прѣмине . . . такова . . .»

Изтълкувано, това трѣбваше да обозначава: « . . . кажете му да слѣдва съ дивизията къмъ Бѣлинскитѣ височини прѣзъ Обрѣтеникъ, да ме увѣдоми като види руситѣ и въ никои случай да не прѣминава отвѣдъ Бѣла».

Маршала, който се бѣше прочулъ съ своята законичностъ, никога не говорѣше иначе, и, както всички голѣмци, изискваше непрѣмѣнно да го разбератъ. Никога той не приемаше, неустояваше да отдале заповѣдъ на тогозъ, способноститѣ на когото не му се показваха достойни за тази честь.

Що се отнася пъкъ до щаба му, — той никога не разпрати писменна заповѣдъ за марша, — ама никога!

На дистанция 20 километра отъ противника, ние построихме една линия, състояща отъ центръ и крила. Бѣше вече привечеръ. Централната бригадата съ триѣ конни батареи се движеше по иосето. Една друга бригада бѣше изпратена въ дѣсно и се движеше покрай Дунава, гдѣто тя нѣмаше какво да прави и на каквѣто достатъчно бѣше да се изпратятъ само нѣколко разузнавачи. Въ лѣво, на голѣма дистанция, право прѣзъ полето се движеше сирийската бригада. Единъ отъ

полковетѣ на централната бригада бѣше изпратенъ по шосето за рекогносциране къмъ Бѣла. Всичко бѣше разпрѣснато, безъ никаква свръзка, вмѣсто цѣлата дивизия да бѣде събрана и да се държи въ рѣка или та се разузнава по всичкитѣ правила на изкуството.

Азъ придружавахъ началника на дивизията и ние слѣдвахме по шосето, задъ артилерията. На височинитѣ при Тръстеникъ, къмъ насъ се присѣдини и маршалъ Ахмедъ-Еюбъ-паша, придруженъ въ пайтона отъ поета Ешрефъ-паша.

Двамата маршали се отбиха отъ пътя, седнаха на послания подъ едно дърво дебелъ килимъ и поканиха моя началникъ сжщо да седне при тѣхъ. До като очаквахме донесения отъ нашия началникъ шаба, Музаферъ-бей, който замина въ рекогносцировка съ полка отъ центра, — на войскитѣ, които се движеха заедно съ насъ и въ лѣво отъ насъ, бѣше заповѣдано да спржтъ. Ние вече бѣхме изгубили отъ очитѣ си дѣсната бригада, която замина и се отдалечи безъ да бѣше оставила нѣкаква свръзка съ другитѣ.

До килима бѣха сложили една огромна бѣклица и до нея една голѣма сребърна-позлатена чаша, върху странитѣ на която бѣха артистически награвирани разни перспійски стихове; тѣзи стихове бѣха съчинени отъ самия Ешрефъ-паша, който, при всѣка една глѣтка прѣсна вода, четеше своитѣ великолѣпни поетически произведения прѣлъ своя другаръ Ахмедъ-Еюбъ, придружавайки ги съ многочисленни коментарии; но маршалъ Ахмедъ-Еюбъ, единъ суровъ войникъ, немѣющъ у себе си нищо поетическо, повидимому се отнасяше съ твърдѣ слабъ интересъ къмъ ентусиазма на маршала-поетъ. Що се отнася до мене, който — за мой срамъ, признавамъ си го — никога не съмъ можалъ достатъчно да оцѣня и да се прочувствувамъ

отъ дивната персийска версификация, то азъ бѣхъ завладѣлъ далекогледа, който се намираше тукъ и се захвъ да наблюдавамъ хоризонта, старайки се да намѣря полковетѣ отъ центра и отъ дѣсното крило.

Прѣзъ врѣме на това занятие, азъ изведнажъ забѣлѣзахъ върху далечнитѣ хълмове всадници и артилерия, която заемаше позиция, и веднага доложихъ на тѣхни прѣвъзходителства за видѣното отъ менъ, обаче Ендресфъ-паша, безъ да ми даде даже да досвърша, каза ми, че въ моитѣ години много лесно се приематъ кръстцигѣ-снопи за орждия, а селскитѣ коне — за кавалерийски разузнавачи, и отъ ново пакъ гордо-гордо се зае съ великолѣпно декламираше на баллади, красотата на които трѣбваше да е твърдѣ величественна, защото, повидимому, тѣхния авторъ се бѣше така унесалъ и даже бѣше забравилъ, че въ тази минута имаше нѣщо по-бързо да се върши, нѣщичко по-важно, отъ колкото занятieto съ изящната литература!

Азъ продължавахъ да наблюдавамъ за движенията на противника, който се развърщаше въ дѣсно и въ лѣво отъ забѣлѣзаната отъ менъ първа група и, безъ да гледамъ на чудно поетическото настроеніе на високопоетичния и интересния маршалъ, азъ си позволихъ още единъ пакъ да ги увѣдомя за това що виждахъ. Този пакъ персийскитѣ пословици, назначени противъ малитѣ *бѣбрачи*, прѣди да ми запушатъ устата, показва се димъ и грѣмъ, и рускитѣ топове заговориха съ единъ по краснорѣчивъ и по благозвученъ езикъ, отъ колкото всичката поезия на Саали, и Русчуцкия командантъ — който бѣше толкова много виновенъ за Свищовското поражение — биле принуденъ не само да мѣкне и да не декламира но даже и проза спрѣ да говори!

Но по коя частъ, прочее, стрѣляха тѣзи руски орждия? Отъ нашигѣ нищо се не виждаше.

Ние двамата съ генерала тръгнахме къмъ нашето дѣсно крило, тъй като, повидимому, дѣйствието се разиграваше по това направление. Слѣдъ като прѣминахме известно пространство въ галопъ, изкачихме се на една малка могила и можахме да се убѣдимъ, че руситѣ сж заели позиция близо при Обрѣтеникъ и стрѣляха по нашата дѣснофлангова бригада. Въ сжщото врѣме ние чухме изстрѣли и въ центра къмъ Домогила. Въ тази минута при менъ дойде единъ офицеръ и ми прѣладе една кратка записчица отъ Музафера; понеже бѣше отъ полско произхождение, Музаферъ не знаеше да пише по турски и, въ набързо надрасканата на французки езикъ записчица, съобщаваше, че той е встъпилъ въ бой съ прѣвзходни сили на противника и молѣше за подкрѣпление. Маршала ни заповѣда, съ всичкитѣ находящи се подържка полкове и тритѣ батареи да бързае на помощъ. Когато ние пристигнахме на мѣстото на дѣйствието, слънцето вече започваше да захожда.

Тукъ се допуснаха твърдѣ поучителни за бѣдещето тактически грѣшки и макаръ че това ще ме накара да се поразпростря повечко, азъ не мога да ги прѣмина съ мълчание.

Най-напрѣдъ, защо бѣше изпратенъ единъ цѣлъ полкъ въ рекогносцировка? Ако това бѣше едно просто разузнаване, то достатъчно щѣше да бѣде да се изпрати единъ офицеръ съ нѣколко само конника или единъ малкъ разузнавателенъ отрядъ. А ако искаха да произведатъ стратегическа рекогносцировка, съ цѣль да се влѣзе въ контактъ съ противника, то трѣбваше да изпратятъ цѣлата дивизия. Или, може би искаха да произведатъ една усилена рекогносцировка?

Но, най-напрѣдъ, това не бѣше съвременно, а слѣдъ това трѣбваше, на всѣки случай, да се приладе поне една батарея къмъ рекогносцѣоритѣ.

А защо се държеше дивизията разпрѣсната, когато дѣйствието ѝ въ маса можеше да бѣде особено цѣнно и, върху всичко това, защо бѣше епирането на главнитѣ сили при Тръстеникъ, отдалеченъ на 18—20 километра отъ позицията на неприятеля?

А какво правѣше нѣхотата? Защо прѣкрасния армейски корпусъ цѣликомъ не се движеше напредъ? Безъ всичкитѣ тѣзи спирания и губене на врѣме, ние бихме могли на слѣдующия день да заемемъ линията на Янтра, да обезпечимъ за себе си стратегическото надмощие надъ противника, тъй като, ние бихме могли да заемемъ позиция срѣщу неговия лѣви флангъ, безъ да говоримъ, че съ помощта на оставенитѣ въ тилътъ дивизии, ние щѣхме да можемъ да атакуваме и неговия тетъ-депонъ.

Да! Прѣдставете си за единъ моментъ, какво би станало, ако ние се явяхме прѣдъ Свищовъ съ двата армейски корпуса, които можехме твърдѣ лесно да съсредоточимъ и да ударимъ съ тѣхъ на четиредесетъ и осемтѣхъ руски баталиона, които въ това врѣме съставляваха руската Източна армия? ; прѣдставете си за моментъ това което, вѣроятно, щѣше да стане И тази опасностъ за руската армия продължаваше да съществува въ течението на много дни даже и мѣсеци! — И прѣзъ всичкото това врѣме ние стояхме съ скърстосани ржцѣ, до като най-сетнѣ настѣпи печалния край.

Прѣди да продължимъ по нататъкъ, ще трѣбва да отбѣлѣжимъ, че всичко това ставаше на 27 юний и че бѣха изтекли вече цѣли 14 дни отъ като руситѣ почнаха да прѣминаватъ прѣзъ Дунава! Съ други думи,

въроятността на успѣхъ, слѣдъ 27 юний, отъ день на день се намаляваше пропорционално съ числеността на прѣминалитѣ прѣзъ Дунава неприятелски войски. Ние трѣбваше да пристигнемъ въ този районъ прѣди 25 юний, тъй като слѣдъ тази дата вече почти цѣлата руска армия бѣше въ България. Слѣдователно, за нормалното изпълнение на упоменатитѣ операции, ние имаме на разположение 8—10 дня. Съ други думи, една армия, на която настѣпателното възпитание бѣше толкова много прѣнебрѣгнато и занемарено, все пакъ трѣбваше да прѣмине тѣзи 160 километра за около шесть дня най-много, и тогава ние бихме били на Янтра на 20 или 21 юний, вмѣсто боязливо да се опитваме да безпокоимъ — къмъ 27 юний — силниятъ вече неприятелски авангардъ, пристигналъ до Янтра.

Допущамъ прѣдположението, че не искаха да насочатъ дивизиитѣ къмъ Свищовъ, прѣдполагайки че истинската переправа можеше да бѣде прѣдприета на друго мѣсто, но, въ всѣки случай, трѣбваше на 15 юний и даже по-рано отъ 15 юний — бързо да се напуснѣше Шуменъ и да се доближахме къмъ Дунава.

Кавалерията, направляема тъй както ние по-горѣ упоменахме, сама можеше да разузнае: дали бившата въ Свищовъ турска бригада е отстъпила прѣдъ рускитѣ войници, слѣдъ които сж слѣдвали множество други руски войници, или пъкъ е отстъпила прѣдъ нѣкакви си Китайски сѣнки!

Тогава, вмѣсто да се получише извѣстието за переправата въ Шуменъ, т. е. на 160 километра отъ Дунава, можеше да бѣде получено въ врѣме на марша и, ако допуснѣхме че истинската переправа би се състояла на друго мѣсто, че противника би намѣрилъ за нея по-удобенъ пунктъ, и ако се допуснѣше най-

послѣ всичко което е даже недопустимо, но при непрѣмвнното условие, да бѣхме разположени на която и да бѣше позиция между Русчукъ и Шуменъ, все щѣхме да бждемъ по-близо къмъ който и да би било пунктъ, избранъ за переправата! Или пакъ трѣбваше да се прѣдполага, че този пунктъ ще бжде избранъ нѣкъдѣ въ дѣсно отъ Силистра, или въ лѣво отъ Никополь, което, все пакъ, привеждаше къмъ нула дѣйствиията на една разположена въ Шуменъ армия!

Всичко това бѣше работа на компаса стига да искаха да погледнатъ на него.

И даже ако се вземѣха въ внимание всичкитѣ грѣшки, направени още отъ самото начало, все пакъ трѣбваше, на всѣки случай, да се пристигне въ околноститѣ на Свищовъ най-късно за шестъ дена.

Но да оставимъ тѣзи скърбни разсуждения и да се повърнемъ пакъ къмъ нашия разказъ за Гюль-Чешме.

Нашитѣ полкове се ангажираха въ сабленна борба съ рускитѣ; имаше атаки, имаше сблъсквания на гърди съ гърди. Двѣтѣ артилерии стрѣляха една въ друга безъ, обаче, да си причинятъ нѣкоя голѣма повреда. Тѣй като вече се бѣше стъмнило и нищо не можеше да се види. Повидимому, бойното поле останало въ наши рѣцѣ и, разбира се, ние бихме го запазили за себе си, ако изведнажъ нашето дѣсно крило не бѣше посипано съ градъ куршуми: неприятелскитѣ стрѣлци анфилираха нашата позиция и по-нататѣшното ѝ задържане стана невъзможно.

Тѣзи залпове ни се изпращаха отъ пѣхотата, или по право казано, отъ спѣшившитѣ се руски драгуни, които се бѣха скрили въ високитѣ кукурузи и ниви.

А къде тогава бѣше нашата дѣсна бригада? Гдѣ бѣше тя? Какво правѣше тя?

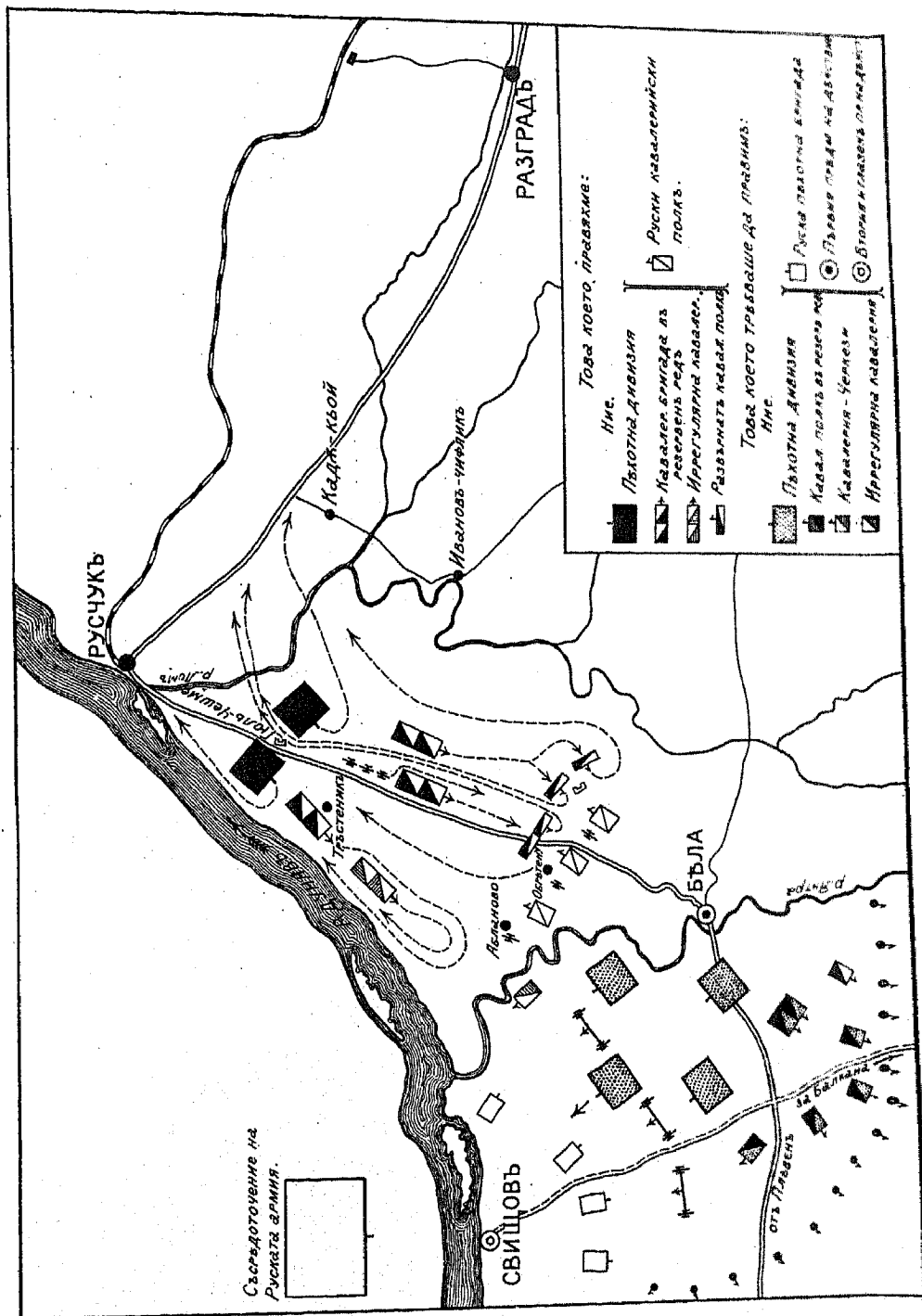
Какво ми правѣше?

Ето какво правѣше: въ сѣщото врѣме, когато маршала-поетъ цитираше своитѣ персийски стихове, и когато рускитѣ топове при Обрѣтеникъ откриха огънь, полковникътъ, който командваше дѣсната бригада, спокойно бѣше отстъпилъ безъ да си бѣше далъ даже трудътъ да ни увѣдомѣ за това. (м. схема № 5).

Както виждате, положението не бѣше едно отъ приятнитѣ. Азъ бѣхъ натоваренъ отъ Фуадъ-паша да доложка за всичко на маршала Ахмедъ-Еюбъ, който ни и заповѣда веднага да се оттеглимъ къмъ Гюль-Чешме. Отстъплението на цѣлата дивизия се изпълни прѣзъ нощта, безъ да бждемъ безпокоени отъ руситѣ, вѣроятно за това, защото ние имъ отстъпихме единствения прѣдметъ, който можеше да ги отегчава! А слѣдъ два дѣня, за голѣмо отчаяние на всички ни, ние се връщаме къмъ своитѣ лагери, сѣщо така клюмнали както и по-прѣди.

Кавалерийската дивизия бѣше съвършенно раздробена и изразходвана въ конвой на пашитѣ и за съдържанието на летящата поща; Русчушкитѣ войски се върнаха въ Русчукъ, а Шуменскитѣ получиха заповѣдъ да се отправятъ за Шуменъ!

Когато, по-послѣ, азъ попитахъ маршала Ахмедъ-Еюбъ за необяснимата причина на това отстъпление, то той ми отговори, че отъ Цариградъ била пристигнала заповѣдъ да се отстъпи, вслѣдствие получената телеграма отъ нашия въ Виена посланикъ Алеко-паша, въ която телеграма Алеко, който поради своитѣ славянски врѣзки, по-послѣ биде избранъ за губернаторъ на Източна Румелия, — билъ телеграфиралъ, че

Боя при Гюль-Чешме (27 Юний 1877)

въ Виенскитѣ военни кръгове сѣтали марша на маршала Ахмедъ-Еюбъ за твърдѣ опасенъ, прѣдъ видѣ значителнитѣ руски сили, които той би могаль да срѣщне на Янтра ?

До като тѣзи печални събития се разиграваха между Русчукъ и Янтра, самия сердаръ бѣше повиканъ въ Цариградъ, а неговитѣ пълномощия се прѣдадоха на едно врѣменно командуване състояще се отъ двѣ лица: извѣстния Редифъ-паша и стария маршалъ Намикъ, за когото Рагузкия херцогъ, маршалъ Мармонъ, прѣзъ врѣме на своето пѣтешествие до Цариградъ, бѣше отбѣлѣзаль, че билъ единственния висшъ турски офицеръ въ онази епоха, който билъ носиль воененъ вратникъ и шпори.

Както виждате, единия отъ новитѣ маршали не отстъпваше въ нищо — особено въ възрастьта — на своя прѣдшественикъ

Това междуцарствие не трая за дълго: на 7 юлий главното командуване надъ императорскитѣ войски въ Шуменъ прие маршалъ Мехмедъ-Али. Първата негова телеграма бѣше, веднага да замина при него. Тукъ, види се, Богъ се съжали надъ мене, защото азъ се стѣгахъ за тръгване съ моя прѣдишненъ началникъ, Фуадъ-паша, на когото отнеха прѣкрасната кавалерийска дивизия, и когото изпратиха въ Русчукъ съ една пѣхотна дивизия и съ нѣколко ескадрона! Заклучени въ тази крѣпость, ние бихме били принудени да прѣстоимъ въ нея цѣли мѣсеци!

Новия сердаръ когато пристигна въ Шуменъ, намѣри Намикъ-паша твърдѣ сериозно занятъ съ разпореждания. «Но, — както единъ пътъ прѣдъ мене — «се изказа моя новъ началникъ, — въ сжщностъ насъ «ни интересувать не разпорежданията на стария маршалъ, а — повѣленията на Небото!»

Работата състоеше въ това, че на лице имаше единъ цѣлъ щабъ отъ шарлатани, които нищо не вършеха освѣнъ да възнасятъ молитви къмъ Небото, за да ни ниспосли побѣди, тогава когато би било много по-добрѣ да се моли Бога, щото Той да влѣе макаръ и мънинко отъ военното искуство въ нашитѣ комбинации, и макаръ на косъмъ логика въ нашитѣ глави! Трѣбваше да се върва, че нашитѣ дѣйствия на Изтокъ се котириха твърдѣ лошо отъ Небото, тъй като по-прѣдишната неразбранщина продължаваше да си владѣе!

Глава VI.

Двамата маршали; съсредоточението къмъ Разградъ; новинитѣ отъ Плѣвенъ; настѣпленіето; соперничества; възвръщане въ Шуменъ.

Мехмедъ-Али не бѣше назначенъ отведнажъ самъ за главнокомандующъ: като смѣниха Абдулъ-Керима, въ Разградъ оставиха Ахмедъ-Еюба, и този tête-a-tête трѣбваше да се продължава до свършването дѣйствиата на р. Ломъ. За да се разбере по-ясно това, което ще слѣдва по-нататѣкъ, азъ считамъ за необходимо да рисувамъ накратко портретитѣ на двамата маршали.

Ние вече видѣхме маршала Ахмедъ-Еюбъ-паша въ Шуменъ заедно съ сердаря, както и въ неговото командване операционната армия, насочена къмъ Янтра, но не го прѣдставихме както трѣбва прѣдчитателя.

Внѣшния видъ на Ахмедъ-Еюбъ-паша, прѣдставляваше една особенностъ, която е невъзможно да се прѣмине мълчишкомъ: той приличаше — погледнатъ отпрѣдъ — свършено на тигръ!

Ние никога не го виждахме да се засмѣе, освѣнъ тогава, когато той биваше особено разположенъ духомъ, и при това въ най-опаснитѣ мѣста на боя! При все това, той не бѣше свирѣпъ човѣкъ, напротивъ: образованъ, мекъ, доста интелигентенъ — той се чувствуваше щастливъ само когато е на война.

и той бѣше роженъ за нея. Една година по-рано, той командуване императорската армия въ Сърбия, противъ генерала Черняева. Неговото стратегическо движение отъ Княжеванъ къмъ Морава; неговата переправа прѣзъ тази рѣка подъ топоветѣ на Алексинацъ и потъ постѣтъ на Черняева, — всѣхъ послѣдствия — при опасността да бжде отрѣзанъ отъ своята база — бѣше принуденъ да приеме бой на лоша позиция; неговата бѣстияща побѣда надъ сѣрбитѣ, — всичко това сѣ забѣлжителни исторически факти, за съжаление малко извѣстни, понеже въ онова врѣме историкъта и историкитѣ бѣха прѣдубѣдени противъ всичко турско. Но, разбира се, общото внимание въ сѣщото врѣме се повлѣщаше повече отъ военнитѣ събития, тъй че и нѣмаше врѣме да се влиза въ подробности на една война, която вече никого не интересуваше.*)

Въ Шуменъ, въ комбинациитѣ на сердаря, Ахмедъ-Еюбъ, се държеше малко на страна и не вземаше участие. Разбира се, че иначе и не можеше да бжде, тъй като ствършено естественното уважение къмъ генералисимуса, който минаваше за воененъ гений, не му позволяваше да оспорва плановѣтъ на стария сердаръ. На всѣки случай, ако Ахмедъ-Еюбъ бѣше краснорѣчивъ чловѣкъ, ако имаше даръ-слово и убѣждение, то бѣше твърдѣ вѣроятно, че той щѣше да настоява, ако не за настѣпателни дѣйствия, за които той, повидимому, не считаше подготвена нашата армия, то поне би настоявалъ за дѣятелность. За съжаление, обаче, той не говорѣше по-вече отъ три пѣти, въ седмицата, и то не всѣка седмица! А бившия сердаръ

*) Кореспондента на в. Gaulois, г. Карлъ де Перриеръ, който се намираще при шаба на сръбската армия, би могаль да разкаже какъ бѣше разбитата армията на Черняева.

съ своя примѣръ можеше само да увеличи този лако-низмъ. Но, най-послѣ, той бѣше една отъ тѣзи натури, които успѣшно могатъ да работятъ само когато сж сами, подобно на нѣкои коне, които не отиватъ за-прегнати съ други коне, но отлично теглятъ колата когато сж сами запрегнати въ нея.

Робъ на дългътъ и на дисциплината, Ахмедъ-Еюбъ като ли че съвсѣмъ се заличилъ съ пристигането на Мехмедъ-Али-паша. Продължавайки, обаче, да бѣде помощникъ на главнокомандующия, той отлично знаеше, че въ Цариградъ много разчитатъ на неговитѣ мѣдри съвѣти, съ които и не пропущаше да се обръща къмъ новия муширъ, репутацията и достоинства на когото не бѣха още достатъчно затвърдени.

За насъ е несъмнѣнно, че ако Ахмедъ-Еюбъ не се намираше още отъ самото начало на войната при Абдулъ-Керима; ако той, прѣдъ очигъ на общественото мнѣние, не сподѣляше, ако не погрѣшкитѣ, то, най-малко, закѣсненията въ дѣйствиата на стария сердаръ; ако и солдатитѣ не виждаха въ неговото лице сътрудника на генералисимуса, който допусна руситѣ да прѣминатъ Дунава при Свищовъ безъ значителни кървави жертви, — то императорското правителство, безъ колебание би го назначило за главнокомандующъ на армиитѣ, дѣйствувавши въ България.

И за това, Ахмедъ-Еюбъ, макаръ и най-добрия отъ наличнитѣ маршали, не можеше въ тази минута да бѣде избранъ за главнокомандующъ отъ страхъ да не се деморализиратъ съвършено войскитѣ. А на Мехмедъ-Али — замѣстника на стария сердаръ — се падаше, самъ да разбере своя другаръ, да се възползува отъ неговото присѣствие и всѣкога, при нужда, да се обръща именно къмъ неговитѣ мѣдри съвѣти и къмъ никого другиго.

Но, човекът съ способности, а лично необикновено мъжественъ, Мехмедъ-Али имаше манията да се показва откровенъ съ когото и да с, а така също да се показва и съ желание да привежда въ изпълнение изведнажъ всевъзможнитѣ планове, които кипѣха въ главата му. Въ течение на 24 часа, той често биваше заставляванъ отъ окръжаващитѣ го по три пѣти най-малко да си измѣнява плана. Тѣй щото въ Цариградъ, гдѣто възлагаха на мушира всички надежди, скоро разбраха, че въ новитѣ комбинации на новия генералисимусъ нѣма никаква послѣдователностъ; и разочарованието бѣше толкова по-голъмо, колкото той — Мехмедъ-Али — обнадежди всички, понеже, при дебаркирането си въ Варна, той веднага телеграфира до всичкитѣ командири на дунавскитѣ гарнизони да изпратятъ въ Разградъ всички свободни войски и съ това той се показа като човекъ дѣятеленъ и систематиченъ. Тѣзи заповѣди за съсредоточаване въ Разградъ, отдадени твърдѣ енергично, прѣизпълниха съ радостъ всички здравомислящи хора, а слѣдъ нѣколко дни се събра въ околността на този послѣдния градъ една доста добра армия.

Въ момента когато новия муширъ пристигаше въ Шуменъ, руситѣ, прѣдупрѣдени отъ българитѣ за приготовленията въ Разградъ, и желаейки да се убѣдятъ въ тѣзи приготовления, произведоха една усиленна рекогносцировка на тази позиция. Това бѣше тъкмо два дена по-рано отъ първия бой подъ Плевенъ. Ние приехме руската рекогносцировка за сериозна атака, въ врѣме на която изгубихме единъ отъ най-добритѣ си генерали — Азисъ-паша.

На слѣдующия день, новия генералисимусъ, и азъ съ него, пристигнахме въ Разградъ, а слѣдъ два дена съсредоточението на всичко, което бѣше възможно да се съсредоточи — се свърши.

Но слѣдъ това?

Слѣдъ това? Нищо! Или почти нищо. Прѣзъ течението на много дни, размѣниха се много телеграми! И това бѣше всичко!

Едни убѣждаваха генералисимуса да се настѣпва отново къмъ Бѣла и Свищовъ; други пъкъ го заклеваха да се не мърда отъ мѣстото си, съ надежда че руситѣ ще атакуютъ Разградъ, както атакуваха и Плѣвенъ; но трѣбва да се признае, че между всичката тази каша, идеята на генералисимуса, да удари прѣзъ Османъ-Пазаръ на Търново, бѣше все пакъ най-добрата.

Слѣдъ като пропуснахме толкова благоприятния случай да побързаеме къмъ Свищомъ до като развърщането на руската армия още не бѣше свършено, никакви изгоди не се прѣдставляваха да се произведе това настѣпление сега. Напротивъ, единъ маневръ къмъ Търново би принудилъ твърдѣ слабия руски центръ да очисти Шипка, и така би се обезпечило съединението на тритѣ наши армии тъкмо въ онова врѣме, когато Плѣвенъ понижи духа на противника; но тази операция не можи да се хареса на Сюлейманъ-паша, който не искаше и да слуша за задружни дѣйствия и на когото ежедневно то удоволствие състоеше да вижда какъ нашитѣ герои-солдати съ хиляди гинатъ при атаката на една непристъпна позиция, — позиция която, — както по-послѣ ни показаха руситѣ, — толкова лесно можеше да се прѣвземе само съ едно малко обходно движение.

Още съ пристигането си въ Разградъ, новия сердаръ се зае съ мисълта да създаде тукъ единъ значителенъ тактически центръ, съ надежда дано руситѣ му дадатъ случай да спечели побѣда при едно отбранително сражение. Но и намѣрението да се приеме на-

стѣпателенъ начинъ на дѣйствиe, сѣщо не бѣше да-мечъ отъ мисльта на мушира; обаче, всичкитѣ мѣрки, взети ужъ за тази послѣдната цѣль въ неговата главна квартира, бѣха просто невѣроятни, нечувани!

Заповѣди хвѣрчаха по всички направления! Настѣпление! Настѣпление! Напрѣдъ!!! — И ето че русчушкитѣ дивизии се разврѣщатъ въ дѣсно — къмъ Кацелево; Неджибъ-паша се движи къмъ Карахасанъ-къой; Салихъ-паша и египетската дивизия отъ Аязларъ настѣпватъ къмъ Османъ-Пазаръ.

Но кждѣ е неприятеля? Неприятеля кждѣ е? Кждѣ е?

Ето го тамъ, срѣщо насъ!

Кой? Какво?

Неговата корпусна кавалерия!

И тази маска ни плашеше; ние не можехме да направимъ нито крачка напрѣдъ; ние се спирахме бояхме се да не би противника да направи именно това, което ние не смѣхме да направимъ и се окопахме, и чакахме!

Ние помѣстихме (човѣкъ може да умрѣ отъ мѣжа само като си спомни тѣзи нѣща . . .), — ние разтѣгнахме (казвамъ го съ сълзи на очи) всичкитѣ си дивизии на единъ фронтъ, дългъ повече отъ 100 километра!

Това не бѣше друго нищо освѣнъ възврѣщане къмъ отмѣненитѣ разпореждания на стария сердаръ Абдулъ-Керимъ-паша, само че, вмѣсто да се разтѣгнемъ срѣщо Дунава отъ изтокъ къмъ западъ, ние направихме сѣщото, но отъ сѣверъ къмъ югъ! — И това бѣше всичко; и ето къмъ какво се свеждаше разградското съсрѣдоточаване на което толкова много се радвахме!

Благодарение на своята кавалерия; благодарение на тази чудесна маска, — армията на Цесаревица се

държа действително отлично между Ломъ и Янтра. Тя изпълни ролята си на прикритие, и това бѣше достатъчно.

Тя не можеше и не бѣше длѣжна да настѣпва, а нейното доброволно — но съзнателно — бездѣйствие се завърши като ни принуди да ние да ги атакуваме.

На 17 юлий — въ сжщото врѣме когато азъ се намирахъ като парламентьоръ при руситѣ — сѣрдара прѣмина въ настѣпление по цѣлата линия!

Нашата отбранителна линия се прѣобърна по всичкото си грамадно протяжение, въ линия на обща атака!

Още отъ врѣмето на нашето прочуто разврѣщане на линията на р. Ломъ, руситѣ, — изненадани и, вѣроятно, безъ да разбератъ нѣщо отъ това наше приковаване къмъ тази линия и разпростирание на нея, — раздѣлиха тази послѣдната на три зони и въ всѣка една отъ тѣхъ имаха по единъ авангардъ, тикнатъ даже доста напярѣдъ отъ дѣсния брѣгъ на Ломъ. Така поне можеше да се помисли на първъ погледъ. Вѣроятно, Цесаревичъ се бѣше разпоредилъ по този начинъ за това, защото той е очаквалъ нашата главна атака само на единъ пунктъ и никога не си е въобразявалъ, че ние ще изберемъ за атака *една цѣла редица отъ географически пунктове*. — Безъ съмнѣние, Цесаревичъ е искалъ да запази за себе си и «пространството» и «врѣмето», и затова бѣше размѣстилъ войскитѣ си отвѣдъ дѣсния брѣгъ на Ломъ. Тѣзи негови авангарди приличаха на нѣкои «буфери», (*détachements tampons*), — само че тукъ «мѣстността» не благоприятствуваше на руситѣ, и, при стрѣмнитѣ брѣгове на Кара-Ломъ, тѣ рискуваха да бждатъ разбити по части, това което, впрочемъ, се и случи: Фуадъ-паша при Кане-лево, Неджибъ-паша при Карахасанларъ и Салихъ-Сарѣмъ-паша при Хайдаркьой — Аязларъ изтикаха тѣзи

отряди, като имъ причиниха голѣми поврѣди и още за малко едва-ли не всички щѣха да бждатъ изтрѣбени.

При все това, тѣ великолѣпно изпълниха своята роль на «буфери,» а нашето прочуто настѣпление се завърши съ завладѣването на *тридесетъ два и половина метра* приблизително средната широчина на Ломъ!

Контакта отново, — както и всѣкога, — бѣше загубенъ; но, въ този случай, азъ ще кажа, че имаше се резонъ да се непрѣслѣдва даже и ако бихме искали да прѣслѣдваме, понеже, както се вече упомена, противъ насъ стояха само силнитѣ авангарди на неприятеля, а кждѣ именно се намираха главнитѣ му сили — това ние не знаѣхме. При тѣзи условия бѣше — и ще бжде всѣкога — опасно да се прѣслѣдва, толкозъ повече, че къмъ това сѣщото врѣме, ние имаме събрани само около 12 ескадрона кавалерия, които се намираха близо до расположението на Фуадъ-паша, но не бѣше възможно да бждатъ употребени за прѣслѣждане; съ тѣхъ се случи едно приключение, което трѣбва да раскаже и което не бива да се забравя!

Къмъ края на сражението при Кацелево, кждѣто руситѣ прѣтърпѣха една много по-сериозна несполука отъ колкото въ други боеве, единъ отъ тѣхнитѣ кавалерийски полкове, вслѣдствие бързото отстъпване на руската пѣхота и поради стрѣмнитѣ брѣгове на рѣката, се намѣрилъ отрѣзанъ и, — закритъ въ една малка горичка, не огледана отъ насъ, — очаквалъ момента за да се промъкне. Такъвъ благоприятенъ моментъ не закъснѣ да му се даде отъ самата наша кавалерийска бригада, която, слѣдъ като се бѣше скитала кой-знай гдѣ, пристигна трѣсомъ, и като видѣ, че нѣма какво тукъ да върши, останови се на Кацелевското плато, съвсѣмъ близо отъ горич-

ката и отъ гънката на мѣстността гдѣто се бѣше скрилъ руския полкъ.

Генерала или полковника — не помня добръ — който командваше бригадата, бѣше ѝ заповѣдалъ (по своя собствена инициатива или не, не знамъ сигурно) да се спѣши!

Тъкмо това е и чакалъ съ нетърпѣние руския полкъ Той веднага се нахвърля като бомба върху нашитѣ нещастни кавалеристи, на които единия кракъ още е билъ въ стремето! . . . Полковниците, майоритѣ и почти всичкитѣ офицери сж били избити или ранени . . . Единъ капитанъ*) получилъ 22 рани, когато този ураганъ прѣминалъ посрѣдъ нашитѣ спѣшени ескадрони!

Възползуванъ отъ това разстройство, командира на руския полкъ си пробива пътъ и се присъединява къмъ своитѣ отстъпающи войски!

Надѣвамъ се, другари, че вие, които ще четете тази моя книга, ще помните това прискърбно произшествие и че никога нѣма да си позволите да сгѣшавате ескадронитѣ си, до като се не удостовѣрите, че това е възможно да се направи и, освѣнъ това, че никога нѣма да се движите безъ разузнаване!

Слѣдъ това настѣпление «на мѣсто», отново послѣдва остановка и отново се започна незнанието на това, което трѣбваше да се върши, което прѣдстоеше да се изпълни.

А резултата отъ всичката тази лутаница?

Резултата ли?

Нула!

Не, не бѣше нула; той бѣше единъ отъ най-прискърбнитѣ, защото оттогава вече бѣше изгубена

*) Сега той е дивизионенъ генералъ.

всѣка надежда, за да се надвиятъ прикривающитѣ войски на руската Източна армия и, естествено, не бѣше възможно вече движение нито къмъ Търново, нито къмъ Свищовъ; слѣдователно, нѣмаше вече надежда, че нашето висше началство, въ единъ прѣкрасенъ день, ще почне иначе да разбира настѣпателнитѣ дѣйствия; прочее, не оставаше нищо друго освѣнъ да очакваме кога Плѣвенъ ще бѣде обложенъ, изолиранъ или прѣвзетъ, а слѣдъ това да гледаме какъ арминтѣ на Царя пжтuvatъ за Цариградъ!

И при все това, както ще видимъ по-послѣ, Мехмедъ-Али-паша, подтикванъ отъ Цариградъ, пакъ прѣдприе настѣпление. Куриозно, невѣроятно нѣщо! Той започна и това настѣпление при условия съвършенно-аналогични на по-прѣдишнитѣ, и това бѣше къмъ края на лѣтната кампания, когато той събра при Ивановъ-Чифликъ всичката си армия, за да атакува този пжтъ тѣй, както трѣбваше да се атакува. Но, уви! — изплъзна се изъ ржцѣтѣ му шанса да реабилитира своята репутация, понеже тъкмо въ прѣдвечерието на избранныя за боя день, той бѣше лишенъ отъ командването. Неизпълнената поради това атака, трѣбваше да се прѣдприеме слѣдъ 3—4 мѣсеца колебание, и то, точно така и не сжщата мѣстность, както и намисленото отъ насъ на 27 юний настѣпление къмъ Бѣла!

Да се поврнемъ малко назадъ.

На 10 юлий, когато новия сердаръ пристигна въ Разградъ за да съсрѣдоточи тамъ всичкитѣ наши разпърснати войски, ние получихме новината, която оповѣстяваше за първитѣ наши успѣхи при Плѣвенъ. Твърдѣ дългата телеграма, написана съ единъ не до тамъ воененъ езикъ, прѣувеличаваше — както ни се виждаше — побѣдата, понеже нахлуването на Гурко съвсѣмъ ни

обезкуражи и ние вече прѣдполагахме, че руситѣ сж въ Одринъ Сърдцата на всички се обливаха въ кръвъ; ние очаквахме само лоши извѣстия и се надѣвахме само на Бога. Цѣлия нашъ воененъ лагеръ, цѣлото огромно военно сѣмѣйство се възрадва отъ щастливата и неочаквана новина отъ плѣвенскитѣ другари Но ние считяхме побѣдата за съвършено прѣувеличена и никой не искаше да повѣрва въ това, което бѣше една цѣла дѣйствителность!

Това наше колебание можеше да се обясни по два начина: първо, че смѣтахме руситѣ въ пѣленъ ходъ къмъ Южна България и, второ, че телеграмата — поради чудноватата наша привычка — не бѣше написана на воененъ езикъ и прѣдставляваше отъ себе си нѣщо като епическа поема! Самъ главнокомандующия ми каза: «Азъ не вѣрвамъ въ нея нито на една дума»!

Сжществувало е и сжествува правило «да се отива на изстрѣлъ»; а сега ще трѣбва да се отива и на телеграфно извѣстие!

На всѣки случай, колко просто бѣше да се протелеграфираше до Цариградъ, за да се получеше слѣдъ единъ часъ потвърдяване на телеграмата на Гази-Османъ-паша!

А слѣдъ това потвърдяване, колко лесно бѣше да се атакува противника въ толкова благоприятния за насъ моментъ! Обаче ние не направихме нищо; а най-важно отъ всичкото, — безцѣнно важно, — бѣше, че руситѣ, въ края на сжщия мѣсецъ, отново атакуваха Османъ-паша, и отново бѣха бити, а нашата Източна армия пакъ не поиска да повѣрва въ това и не се помърдна отъ мѣстото си!

Да! Ние не се помърднахме отъ мѣстото си! Обаче нека да видимъ, имяхме ли срѣдства, можахме ли да постжпимъ иначе? На този въпросъ

можеше да се отговори само отрицателно: ние не можехме; и не само ние, но която и да бѣше друга армия, сжщо не би могла да направи нито крачка на-прѣдъ, при тѣзи условия въ каквито ние се намирахме, — а това бѣше вслѣдствие изтощаването и разпиляването на нашата кавалерия, състояща се само отъ нѣколко полка, неспособни нито за охранение, нито за разузнавателна служба; вслѣдствие на това, сердаря не разполагаше и съ *свобода на дѣйствиата!*

Ние бѣхме глухи, слѣпи, приковани къмъ едно мѣсто като съ гвоздеи.

Генералисимуса твърдѣ добръ чувствуваше злото, но не знаеше отъ гдѣ иде то! Той искаше да отива — но нѣмаше крака! Искаше да види — но нѣмаше очи! Искаше да чува — но нѣмаше уши... Най-послѣ, той се задуши в'срѣдъ това многочисленно сѣрище отъ военни, което по-скоро приличаше на стадо ослѣпени и затворени въ клѣтка лъвове, отъ колкото на една свободна и дѣятелна армия. Само една-единствена кавалерия, — но дѣйствително добра кавалерия, — можеше да му достави необходимата стратегическа свобода, а свѣдѣнията, които би събрала тази кавалерия, разбира се, биха ни заставили да разберемъ не само че е врѣме да се мърднемъ отъ мѣстото си, но още и въ какво направление да тръгнемъ!

Желанието «да се настѣпи» и «способността да се настѣпи» се явяватъ слѣдъ пълното знание на положението на противника. Но не стига само да се удостовѣримъ за присѣтствието му прѣдъ нашия фронтъ, — което и безъ това ще се вижда, — а трѣбва да се знае какво има той на фланговетѣ си и въ дълбочина. Ние трѣбва да го «прѣтеглимъ», а не да го «измѣримъ»; а грамоветѣ за прѣтегляването на противника, телескопа съ който той може да бжде

дс
кавт
бс

добър разгледанъ, — е все-пакъ, и ще бжде всѣкога, кавалерията.

Ще помолимъ сега читателя да се прѣнесе съ насъ въ армията на Османъ-паша, за да изслѣдваме първитѣ боеве при Плѣвень.

Глава VII.

Първитъ боеве при Плѣвенъ.

Първиятъ бой при Плѣвенъ бѣше *срещенъ* бой между малкъ единъ турски отрядъ, който бѣше пристигналъ отъ Видинъ и войскитѣ, които прикриваха дѣсния флангъ на руската армия. Челнитѣ отряди на двѣтѣ страни се сблъскаха въ улицитѣ на малкия градецъ Плѣвенъ. На 8 юлий, първата бригада на 5-а пѣхотна дивизия, която, слѣдъ успѣхътъ си при Никополь, била изпратена къмъ Плѣвенъ, тръгнала безъ никакви охранителни мѣрки, движила се съвсѣмъ безгрижно върху една необрекогносцирана прѣдварително мѣстность. Генералщабния офицеръ, който прѣдшествувалъ колоната съ карта въ рѣка, даже не е обърналъ внимание на прѣдупрѣжденията на българския проводникъ, — за това се е и случило неочакванното сблъскване съ авангарда на Османъ-паша.

Слѣдъ този авангарденъ бой, руситѣ почнали да се съсредоточаватъ съ цѣль да се развърнатъ слѣдъ това въ боенъ редъ; а турцитѣ прѣкарали нѣмалата нощъ въ укрѣпяването на позициитѣ, на които сж очаквали да посрѣщнатъ атакитѣ на руситѣ. И наистина, на слѣдующия день 5-та дивизия направи една твърдѣ голѣма грѣшка, като атакува яростно тѣзи позиции и като прѣтърпя значителни загуби; но не по-малка бѣше и нашата грѣшка, тъй като ние не прѣслѣдвахме слѣдъ това разбития и отстъпвающъ неприятель.

Мисля че азъ вече го казахъ по-горѣ, но и сега пакъ ще повтора: движеніето на Османъ-паша отъ Видинъ къмъ Плевенъ бѣше една твърдѣ щастлива комбинация; впрочемъ, прѣзъ врѣмето на тази кампания, това бѣше единствения стратегически маневръ, който, споредъ менъ, струване си всичката послѣдоваваща го слѣдъ това геройска отбрана, понеже този маневръ най-много се съгласяваше съ истинскитѣ принципи на военното искусство.

Когато въ руската главна квартира сж се научили за Плевенската несполука, то, — азъ съмъ почти убѣденъ въ това — първото чувство, което сж изпитали всички, е било чувството на удивление, — нищо друго!

Донесенията на руския посланникъ въ Цариградъ Генерала Игнатиева, ни прѣдставляваха за хора, които би могли да бждатъ смазани само въ нѣколко дни!!! Никой не е очаквалъ отъ насъ нито такъвъ възвишенъ героизмъ, нито такова отлично съпротивление.

Ние се показахме толкова много по-високо отъ колкото ни смѣтаха, че, при едно добро, смислено командване, бихме били твърдѣ близко до побѣдата надъ руситѣ, които отъ своя страна, като сж се довѣрявали на горѣупомѣнатитѣ донесения, бѣха прѣдприели една чисто настѣпателна война съ чрезмѣрно малко сили. Нѣма се никакво съмнѣние въ това, че ако руското правителство би допуснало, макаръ даже за единъ моментъ, съпротивлението и жилавостъта, които срѣщнаха неговитѣ армии, то, не би се нагърбило така лесно съ такова едно рисковано прѣдприятие. Но, най-сетнѣ, грамадниѣ източници на колосалната сѣверна империя ѝ позволяваха да прѣдприеме войната, въ която изглеждаше че руситѣ имаха вѣроятностъ 100 на 100 да ни побѣдятъ, тогава когато, въ сжщностъ, отъ началото на войната и до самото поражение на

Сюлейманъ-паша при Пловдивъ, — независимо отъ падането на Плевенъ, — ние на нѣколко пѣти имахме на своя страна 99 на 100 вѣроятностъ да бждемъ побѣдителитѣ!

Отъ 9 до 18 юлий, Османъ-паша получавахе подкрѣпления. Руситѣ, слѣдъ като и тѣ се усилиха, сжщо се готвеха за ново нападение на Плевенъ.

Очевидно бѣше, че присѣдствието на нашитѣ войски срѣщо фланга на руската армия не можеше да се нрави на Великия Князь Николай; а още по-ясно бѣше, че тѣ ще се помжчатъ, какъ-какъ да измжкнатъ този зжбъ отъ устата на лъвътъ, ухапването отъ който можеше да бжде много по-язвително!

Само че . . . струваше ли си да атакуватъ руситѣ пакъ, повторно, при сжщитѣ условия, като извършатъ отново сжщитѣ грѣшки и подвѣргвайки се на сжщитѣ опасности? Тази атака трѣбваше да се прѣдприеме съ много по-значителни сили отъ колкото тѣзи съ които тя бѣше прѣдприета. По-нататкъ ние ще видимъ какъ, — вмѣсто това, — руситѣ трѣгнаха по стѣпкитѣ, по слѣдитѣ на тѣхнитѣ паднали на 9 юлий храбреци...; а тѣзи слѣди сж били достатъчно окървавени за да сж заслужили да бжде обозначена съ червенъ моливъ върху картата погрѣшността на прѣдшествующия маршрутъ! . . .

Обаче ние не поискахме никога да се възползуваме отъ всичкитѣ тѣзи благоприятни случаи, които ни се прѣдставляваха Колкото повече намъ благоприятствуваше сждбата, толкова по-упорито ние отблѣсвахме отъ себе си нейнитѣ благодарѣния. Така напримѣръ, на 18 Юлий, руското началство поиска да даде единъ новъ бой прѣдъ Плевенъ! А не пожела да маневрира съ своята много по-силна кавалерия въ.

тильтъ на Османъ-паша, който тилъ бѣше оставенъ съвсѣмъ на въздуха и можеше да бѣде заобиколенъ съ необикновенна леснина, въ една страна толкова много благоприятствуваща за дѣйствиата на кавалерията!

40.000 руси, съ 170 топа, атакуваха Османъ-паша, който е разполагалъ само съ двадесетъ хиляди борни и 58 топа.

Тѣй сѣщо, както и на 8 Юлий, руситѣ комбинираха двѣ отдѣлни атаки, двѣ дѣйствия безъ никаква свръзка помежду имъ. Лѣвата атака е прѣдшествувала дѣсната и е била произведена върху една твърдѣ посрѣдственно обречогносцирана мѣстность; що се отнася до дѣсната атака, то тя се започнала въ сѣщата минута, когато била отбита първата и, въ своя очередь, тя сѣщо прѣтърпява несполука.

Старшиятъ началникъ, който нѣма свобода въ операциитѣ, той не може да има и свобода на дѣйствие, защото той нѣма достатѣченъ резервъ, за да се възползува отъ нѣкои частни успѣхи и да възстанови боя.

Турскитѣ пѣхотинци, които стрѣляха отлично съ своитѣ мартинки, посипваха съ градъ куршуми твърдѣ гжститѣ руски колони, които атакуваха съ удивителна стремителность! Но, до като нашитѣ искусно се ползуваха отъ брустверитѣ и отъ мѣстността, руситѣ като ли че прѣнебрѣгваха прикритията. Вмѣсто да атакуватъ съ послѣдователни прибѣгвания, (par bonds successifs) тѣ се движеха всички едноврѣменно и открито, полекичка и безспирно. Това бѣше едно възпроизвеждане на боя на 8 юлий, само че въ още по-голѣмъ мащабъ. — И това трая цѣли два деня.

Турската артилерия бѣше отлично закрита задъ прѣвѣсходно приспособенитѣ окопи и дѣйствуваше успѣшно противъ неприкритата руска артилерия, то-

поветъ на която можаха да стрѣлятъ само на една ограничена дистанция.

Навечеръ, руситѣ прѣкратиха боя, слѣдъ като бѣха отбити на много пунктове. Тѣхното отстъпление се започна едва на 19 Юлий и то въ неописуемъ беспорядкъ! Едно най-малко прѣстъждане отъ наша страна и тѣхното поражение да се прѣобърнесе въ катастрофа!

Но по причини, които вече изложихме, нашитѣ не прѣслѣдваха и изгубиха единъ новъ благоприятенъ случай, който не би се повторилъ вече никога!

И отъ двѣтѣ страни погрѣшкитѣ бѣха многочисленни. И прѣди всичко, — ние безъ колебание ще го кажемъ, — руското навлизане въ България бѣше прѣдприето съ твърдѣ малко бойни сили! Именно тъкмо за това, стратегията изискваше въ дадения случай да се не прѣдизвиква Османъ-паша, тъй като тѣ не разполагаха съ достатъчно количество войски за тази работа. Слѣдователно, тѣ можаха или да отрѣжатъ Османъ-паша отъ неговата база, което бѣше много лесно да се направи, или да го спрѣтъ, като сами взематъ едно отбранително положение, и тогава ако Османъ-паша би ги атакувалъ, то той би билъ поставенъ въ сѣщото положение, въ което изпаднаха въ случая руситѣ! — Но възможно ли бѣше повторно да се атакува отъ къмъ фронта единъ неприятель, който бѣше издържалъ вече успѣхъ? Трѣбваше ли да се позволи на Османъ-паша да създаде една укрѣпена позиция? Трѣбваше ли да поставятъ себе си въ необходимостъ да прѣдприематъ обсада, която да изтощи войскитѣ имъ, като ги принуди да бждатъ изложени на хиляди опасности, прѣди да бѣше достигнатъ главния обективъ?

Не! не трѣбваше! Защото до Одринъ и Цариградъ оставаха още стотини километри, а лошето врѣме — есенъта и зимата — наближаваше и прѣдстоеше пѣтищата да се изпоразвяватъ. А какво би произлѣзло ако Сюлейманъ-паша, вмѣсто да се задрѣстеше въ Родопитѣ, спокойно бѣше отегжнилъ къмъ Одринъ и създадеше тамъ единъ другъ Плѣвенъ? Руското главно начальство имаше ли на разположение достатъчно сили за да обкрѣжи правилно сто и тридесетѣхъ баталиона на Сюлейманъ-паша въ този укрѣпенъ лагеръ, разполагайки сѣмцеврѣменно съ достатъчно количество свободни войски за продължаване похода къмъ столицата, и при това да пристигне прѣдъ нея въ състояние, да може да направи нѣщо?

Азъ не вѣрвамъ.

Ние по-послѣ ще се повърнемъ отново къмъ този периодъ отъ войната, който, споредъ моето мнѣние, е най-много интересенъ, тъй като, безъ да се гледа на разгрома, той ни прѣдстави великолѣпни случаи за поправянето на всички погрѣшки, които допуснахме по-рано.

Писа се, че слѣдъ побѣдитѣ на 18 и 19 юлий, Османъ-паша билъ искалъ да прѣдприеме настѣпателни дѣйствия, но че това му било забранено съ формална заповѣдь отъ Цариградъ. Тукъ ние не искаме никого да защитаваме, но тази версия не е напълно справедлива, пѣкъ даже и ако да сѣществуваше подобно нѣщо въ дѣйствителность, то тя не трѣбваше никакъ да смущава Османъ-паша, тъй като на никой генералъ не е потрѣбно никого да пита, дали той трѣбва да прѣслѣдва единъ тъй добръ битъ неприятель!

Дългътъ заповѣдваше да се настѣпи напрѣдъ, особено ако се вземеше подъ внимание, че на Плѣвенската армия прѣдстоеше да направи само една

твърдѣ малка разходка — не по-вече отъ 60 километра — за да достигне до Дунава и да придобие крайния успѣхъ: стратегическия финалъ.

Впрочемъ, това можеше да се достигне само ако не биха губили време да се допитватъ до никого, — иначе благоприятния моментъ се пропукаше.

Наистина, Османъ-паша направи една рекогносцировка съ нѣколко баталiona и орждия по направление къмъ Ловечъ, но това бѣше вече тогава, когато неговия противникъ, слѣдъ като се бѣше посъзвелъ, бѣше успѣлъ отново да се прѣустрои и то много подобрѣ отъ колкото до тогава.

Не трѣбваше да се отстъпва отъ главната идея: да се създадатъ стратегически затруднения на лѣвния флангъ на руската армия. Ако тя атакува — а тя атакува — то трѣбваше да бѣде разбита, а единъ пътъ разбита, — да се извлѣкатъ всичкитѣ ползи отъ побѣдата, посредствомъ прѣслѣждане. — А въ случай на неуспѣхъ — да се отстъпеше било къмъ Севлиево, било къмъ Орханіе.

На война, невъзползуването отъ своята побѣда е много по-лошо, отъ колкото да бѣдешъ разбитъ: да биешъ противника е почти нищо; трѣбва непременно и да го повалишъ, да го смажешъ.

Този принципъ трѣбва да се прилага въ всичкитѣ случаи, подобни на горѣупоменатия. Османъ-паша, щомъ като се не възползува отъ своитѣ блѣстящи успѣхи, неминуемо трѣбваше да се лиши отъ свобода въ дѣйствиата си до толкова, щото — веднажъ на противника се позволи да си поотдѣхне — да не може вече да напусне Плевенъ, даже прѣди да бѣде напълно обложенъ, освѣнъ ако на самитѣ руси не би било износно нарочно да го пуснатъ, а това бѣше малко вѣроятно. Дѣйствително, като го виждаха че

той упорито не искаше да се възползува отъ облагитѣ, които можеше да добие отъ своитѣ побѣди, — руситѣ намѣриха интересъ да го обложатъ отъ колкото да го изпуснатъ и да му позволятъ да заеме друга по-добра позиция, която още по-вече да залъжи тѣхното движение напредъ!

До като Плъвенъ се държеше, съществувахе — независимо отъ Османъ-пашовото бездѣйствие — още и срѣдство за неговото освобождаване чрезъ съединението армитѣ на Мехмедъ-Али и Сюлейманъ-паша, а така също бѣше възможно да се добиемъ до единъ още по-голямъ резултатъ и да *блждемъ юсподари на вътрѣшнитѣ операционни линии*; обаче, щомъ веднажъ Плъвенъ падна, вътрѣшнитѣ операционни линии трѣбваше да прѣминатъ, факто и дѣйствително прѣминаха, въ ржцѣтѣ на руситѣ.

Слѣдъ своята втора побѣда, Османъ-паша остава прикованъ къмъ Плъвенскитѣ редуты отъ 19 юли до 31 августъ!

Често ми се е случвало да чета, че прочутия маршалъ се билъ задържалъ на своята импровизирана позиция, вслѣдствие заповѣлитѣ отъ Цариградъ. Прѣдполагайки тази версия за правдоподобна, трѣбвало би да се заключи, че императорското правителство, за голѣмо свое съжаление, като е виждало, че Османъ-паша не е искалъ да прѣслѣдва своя противникъ, или че не е считалъ това за възможно, — надѣвало се е да намѣри една компенсация и възстановяване на равновѣсието, въ продължителното и отчаяното съпротивление, съ надежда същеврѣменно да се прѣдизвика нѣкакъ посредничеството на държавитѣ или, най-малко, да се появи едно отъ онѣзи неочаквани и неотгатваеми събития, къмъ прѣдчувствието на които нашето турско въображение е толкова много склонно.

За нещастие, ако и да се реализира това прѣдчувствие, но то бѣше въ крайно неблагоприятна за насъ форма, защото на противника пристигнаха силни подкрѣпления и румънската армия, която разполагаше съ достатъчно врѣме за да се рѣши да се присѣдини къмъ руситѣ и да се досвърши затваренето на нашитѣ лѣзове въ клѣтката, — слѣдъ нѣколкото сжщо безполезни но и още по-кървави атаки, отъ колкото прѣдшествуващитѣ!

А Разградската и Шипченската наши армии не можиха да се присѣдинятъ къмъ онѣзи удивителни усилия, които се правѣха отъ нашитѣ Плѣвенски събратия по оружје! Бѣдниятъ маршалъ Мехмедъ-Али прѣкарваше врѣмето си въ съвѣти и въ съставяне на планове, безъ да има властъ нито да изпълни това, което му се искаше да направи, нито да избѣгне онова, което той не искаше да се направи. А високолитературния шипченски палачъ — Сюлейманъ-паша — продължаваше, съ винокль и то твърдѣ отъ далечъ, да се любува надъ хилядитѣ храбреци, умираюци и ка-терящи се по скалитѣ на святи Никола, за да реализира това, което съ помощта на искуството, можеше да се достигне, безъ да се загубѣше, може би, нито капка кръвъ.

На 18 юлий баронъ Кридснеръ, прѣувеличавайки нашитѣ сили въ Плѣвенъ (той ги е смѣталъ за 50 хиляди, когато въ дѣйствителностъ тѣ не надминаваха 20 хиляди) и като е прѣдполагалъ, че Османъ-паша е разполагалъ съ многочисленна кавалерия, тогава, когато, за нещастие, той е ималъ всичко на всичко само 2—3 ескадрона — не изглеждаше, че иска да атакува нашитѣ позиции. Но въ този сжщия день, той получилъ заповѣдъ отъ главнокомандующия да

прѣмине въ настѣпление съ своитѣ четири дивизии; рускитѣ генерали се събрали на съвѣтъ, на който сѣ проявили такова разногласие и безкрайна нерѣшителность, каквито се забѣлѣзваха и у насъ всѣки пѣтъ, когато ни се е изпрѣчвалъ случаятъ гдѣто, прѣди всичко, е трѣбовало да яовори военното искусство!

Прѣдъ видъ на едно ново атакуване на Османъ-пашовитѣ позиции, руситѣ се съсрѣдоточиха прѣдъ Плѣвенъ прѣзъ врѣмето между 9 и 18 юлий, день въ който, — по заповѣдъ отъ Великия Князь Николай, — баронъ Криднеръ бѣше отдалъ слѣдующата диспозиция, която ние заимствуваме отъ твѣрдѣ интересното съчинение на полковника В. М. Вонлярлярски (*Souvenirs d'un Officier d'ordonnance*):*)

«Дисенъ флангъ. — Колоната на генералъ-лейтенантъ Веляминовъ (полковетѣ Пензенски, Козловски и Тамбовски съ петъ батареи отъ 31-а артилерийска бригада) да трѣгне въ 5 часа сутриньта отъ с. Койловци и да слѣдва за Плѣвенъ. Съ пристигането си на шосето близо до Гривица, да заеме височината, да се разгърне въ боенъ редъ, и като извади повѣзможность повече оръдия да открие огънь. За атакуване да чака допълнителни заповѣди.

«Три полка отъ 5-а пѣхотна дивизия (Архангелогородския, Вологодския и Галицкия), подъ началството на генералъ-лейтенанта Шильднеръ-Шульднера, съ петъ батареи отъ 5-а артилерийска бригада, да трѣгнатъ отъ Турски-Тръстеникъ въ 5 ч. и 30 м. сутриньта, да слѣдватъ право по пѣтя за Плѣвенъ и да служатъ за резервъ на 31-а пѣхотна дивизия, като заеме височинитѣ на сѣверъ отъ шосето Българени—Плѣвенъ.

*) Colonel W. M. WONLARLARSKY, *Souvenirs d'un Officier d'ordonnance, Guerre turco-russe 1877—1878*. — Paris, librairie R. Chapelot et C-ie, 1899.

«Двата ескадрона отъ 11-й драгунски Рижски полкъ и една *сотня* отъ 34-й казашки полкъ да се държатъ на дѣсния флангъ на бойния редъ на 31-а пѣхотна дивизия и да разузнаватъ въ дѣсно.

«*Лѣви флангъ.* Колоната на князь Шаховски (полковетъ Ярославски и Шуйски отъ 30-а пѣхотна дивизия; Курския и Рилския отъ 32-а пѣхотна дивизия; шестъ батареи отъ 30-а и 32-а артилерийски бригади и една рота отъ 5-й сопъоренъ баталионъ) да трѣгне отъ с. Пордимъ въ 5 ч. сутринъта, да прѣмине между селата Сгалювецъ и Пелишатъ и да атакува неприятелскитъ войски, разположени на сѣверъ отъ Радишево. Слѣдъ прѣвзимането на тази позиция, да настѣпи къмъ Плѣвенъ, като се постарее да вземе въ флангъ турскитъ батареи и да се яви въ тилътъ на турскитъ корпуси разположени въ Гривица и на сѣверъ отъ Плѣвенъ. *Тази колона да съобразява по-нататъшнитъ си дѣйствиа съласно обрата, който ще приеме боя на лѣвия флангъ, спазвайки постоянна свѣрзка съ този послѣдния флангъ.* За тази послѣдната цѣль, два ескадрона отъ уланския Чугуевски полкъ се даватъ въ разпорежданието на княза Шаховски.

«Сводната Кавказска бригада съ 8-та Донска и съ една планинска батареи, подъ началството на генералъ-майора, отъ свитата на Негово Величество, Скобелева, да трѣгне въ 5 ч. сутринъта отъ с. Боготъ и да се разположи на крайния лѣви флангъ на бойния редъ, като се старае да отрѣже съобщенията на турцитъ между Плѣвенъ и Ловечъ, наблюдавайки щателно тѣзи два града. Въ случай, че противника отстѣпи и остави Плѣвенъ, тази бригада трѣбва да настѣпи къмъ Софийското шосе съ цѣль да отрѣже отстѣпленieto на турцитъ.

«Общия резервъ, подъ непосредственното началство на барона Криденера (полковетъ Коломенски и Серпуховски отъ 30-а пѣхотна дивизия; 2-а, 4-а и 6-а батареи отъ 30-а артилерийска бригада), да тръгне въ 5 ч. сутринята отъ Български-Карагачъ, да слѣдва по шосето за Българени до прѣсичането съ пѣтя отъ Турски-Тръстеникъ въ Пордимъ, гдѣто да се спре и да чака заповѣдь. Двата ескадрона отъ драгунския Рижски полкъ и двата ескадрона отъ уланския Чугуевски полкъ съ 18-а конна батарея да заематъ селото Пелишатъ, гдѣто и да чакатъ заповѣди.

«Колоната на генералъ-лейтенантъ Лашкаревъ (9-й улански полкъ, 9-й казашки полкъ и 2-та Донска казашка батарея) да тръгне отъ Бръшляница въ 6 ч. сутринята и да слѣдва къмъ Плъвенъ.

«Линията отъ разѣзди на тази колона да влѣзе въ съприкосновение съ противника, да не прѣкъсва наблюденията си надъ него и да изпраща донесения колкото е възможно по-често. Баронъ Криденеръ ще се намира при общия резервъ, гдѣто и да му се изпращатъ донесенията.

«Баронъ Криденеръ прибавяше, че «Негово Императорско Височество му билъ изпратилъ съ единъ отъ офицеритѣ-ординарци заповѣдь да прѣвзѣме Плъвенъ отъ неприятелски ржцѣ».

«Дѣйствително, щабсъ-капитана отъ гвардейската артилерия Андрѣевски — ординарецъ при главнокомандующия, — бѣше пристигналъ сутринята съ заповѣдь, незабавно да се атакува Плъвенъ, който се билъ отбранявалъ само съ 20,000 турци. Тази заповѣдь бѣше отговоръ на рапорта, съ който баронъ Криденеръ донесалъ за съсредоточаването при Плъвенъ на 50,000

души турци и молилъ разрѣшеніе да не атакува порано отъ пристигансто на новитѣ подкрѣпления».

. Да, дѣйствително, че къмъ това врѣме въ Плъвенъ имаше само 20,000 хиляди турци и бѣха вече за руситѣ много; а какво щѣше да бжде, ако дѣйствително бѣха 50,000?

Това мнѣніе на барона Криденера не е ли най-добрата похвала за нашитѣ герои-солдати и тѣхнитѣ доблестни офицери?

Но да се върнемъ къмъ разказа на руския полковникъ:

«На 18 юлий, въ 5 ч. сутриньта ние бѣхме вече на крака. Врѣмето бѣше ужасно. Валѣше нѣщо прилично на ситна градушка съ дъждъ (pluie glaciale). Въ назначенія часть, войскитѣ се дигнаха отъ бивалтѣ си и, пазяйки тишината, тръгнаха по разкалената почва за къмъ опрѣдѣленитѣ имъ пунктове. Всички бѣхме сериозни и огрижени. Мнозина отъ насъ не можиха да се удържатъ да си не вспомнятъ твърдѣ извѣстнитѣ въ Русія стихове отъ Севастопольската поезія:

«Какъ восьмого сентября

«Насъ нелегкая несла

«Горы занимать».

. Този литературенъ трудъ на полковника Вонлярлярски, така «естественъ», толкова много съвършенъ въ своята велика простота, прави — за тази часть на книгата ми — твърдѣ лесна моята критическа работа, като ми доставлява подробноститѣ, които, макаръ че отчасти ми сж извѣстни, но все пакъ се нуждаятъ отъ потвърждение, което е и направено по такъвъ единъ приятенъ начинъ.

Отъ по-горѣизложенитѣ редове ясно се вижда, че руското висше началство е искало à tout prix да повали

турската Западна армия. Назначената на 18 юлий атака не е била отложена за нѣкой другъ, по-малко дѣжделивъ день; въ това, руското началство бѣше съвършено право; да, трѣбваше да се повали турската армия, но трѣбваше ли и толкова бързо да се дѣйствува безъ да се опитатъ да маневриратъ прѣди да атакуватъ, и безъ да помислятъ сжщо като какво би било това сражение, въ което ще вземе участие и такъвъ единъ генералъ като княза Шаховски, у когото самолюбието бѣше така силно накърнено? — Съ това азъ не искамъ да кажа, че този князь нѣмаше да изпълни своя дългъ; той, безъ съмнѣние, щѣше да го изпълни както го и изпълни; но има граматна разлика между единъ чловѣкъ, който изпълнява дългътъ си съ радостно сърдце — и чловѣкъ, който дѣйствува просто за успокоение на съвѣстѣта си! И ако проникнемъ по-дълбоко въ човѣшкото сърдце, ние ще видимъ че оскърбления чловѣкъ ще се потруди — въ сила на човѣшкитѣ слабости — да отдѣли своитѣ усилия отъ усилията на този, който е билъ причина за нанесеното оскърбление. Той ще поиска да остане, повече или помалко, на страна и тогава с'вогомъ тактическо съгласие! с'вогомъ стратегическо съгласие!

«По пжтя, — разказва полковникъ Вонлярлярски, — баронъ Криденеръ получи отъ генерала Скобелева донесение, въ което се извѣстяваше, че споредъ показанията на хванатитѣ въ врѣме на рекогносцировката плѣнници, въ Плѣвенъ сж се намирали, освѣнъ баши-бозука, 45.000 души редовна войска и 30 орждия; въ Ловечъ — 6 *табора**) (полка) и 6 орждия.»

*) На полковника лошо сж прѣвели думата «таборъ» която означава не полкъ а баталионъ; освѣнъ това и самата дума не е таборъ а «табуръ».
(Бѣлѣжка отъ Авторъ.)

. . . Шестъ баталиона и шестъ орджия въ Ловечъ! И защо, Боже мой, ние сме поставили тази бригада въ Ловечъ? Каква поддръжка би могаль да очаква отъ нея Османъ-паша, който и безъ това разполагаше съ твърдѣ малко сили! — Дали това е било за обезпечение на своето отстъпление въ случай на несполука? Но възможно ли е да си прѣдстави човѣкъ щото толкова малката Плъвенска армия да отстъпва съ фланговъ маршъ къмъ Ловечъ?

Най-сетнѣ, военния човѣкъ никога не би трѣбвало да изгубва своята свобода на дѣйствиe въ срѣдъ подобни едни подробности отъ второстепенна важность; най-напрѣдъ трѣбва да се мисли за побѣдата, а слѣдъ това вече и за възможността да бждемъ разбити. А за да побѣдимъ, трѣбва да разполагаме до колкото е възможно съ повече сили тамъ, гдѣто ще трѣбва да се разиграе великата драма!

Да остави една цѣла бригада въ Ловечъ. — това значи да се прѣдположи, че Османъ-паша ще напусне своя естественъ пътъ на отстъпление (шосето Софія—Орхание—Плъвенъ) и да се допусне, че Османъ-паша битъ, ще успѣе да се изплъзне отъ ржцѣтъ на руската армия! Не! тази бригада е била оставена въ Ловечъ сигурно подъ влиянието на *духа на разпалването на силитъ*.

Да се повърнемъ пакъ къмъ започнатия разказъ на полковника Вонлярлярски.

«Въ 8 ч. и 45 м. генералъ Веляминовъ донесе, че билъ принуденъ да се развърне въ боенъ редъ прѣдъ Гривица и че турцитѣ тъкмо що открили огънь. Генерала поставилъ Козловския и Тамбовския полкове въ бойната частъ, а Пензенския въ резервъ.

«Въ тази минута генералъ Шнитниковъ ме покани да отидемъ съ него на генералъ Веляминовата позиция. Това предложение ме много зарадва, защото азъ горѣхъ отъ желание по-отблизо и по-подробно да слѣдя за хода на сражението.

«Когато ние доближихме до нашитѣ батареи, които бѣха разположени на позиция на сѣверъ отъ Плѣвненското шосе, генералъ Шнитниковъ забѣлѣза на началника на артилерията, че е извадилъ твърдѣ малко оръдия. Въ тази минута ние се намирахме на единъ доста високъ хълмъ, склоноветѣ на който се спущаха къмъ Гривица доста стрѣмно. Въ лѣво, къмъ Радишево, на расстояние повече отъ 8 версти, ясно се виждаше движението на нашитѣ войски. А право прѣдъ насъ и непосредствено задъ Гривица се виждаше верига отъ възвишености, които съвсѣмъ закриваха Плѣвненъ отъ очитѣ ни.

Въ дѣсно отъ насъ, хоризонта бѣше ограниченъ съ необикновено разклонени и гъсто насадени фруктовии дървета. Артилерийския бой удвои своята сила.

«Почти около това сжщото врѣме на нашия дѣсенъ флангъ се показа единъ отрядъ турска кавалерия, която почти веднага отстъпи слѣдъ нѣколко пушечни изстрѣла. Слѣдъ малко къмъ насъ се присѣдини и баронъ Криденеръ.

«Най послѣ, въ 10 ч. и 40 м., ние чухме първиятъ топовенъ гърмежъ въ отряда на князь Шаховски. До сега, като не чувахме артилерийска стрѣлба отъ къмъ тази страна, ние още повече се удивлявахме, защото споредъ диспозицията, отряда на князь Шаховски трѣбваше да тръгне отъ Пордимъ въ 5 ч. сутринята и, слѣдователно, да встъпи въ боя едновременно съ насъ. Тѣй като ние не бѣхме получили до сега отъ него никакви извѣстия, струваше ни се, че този изстрѣлъ знаменува началото на боя на нашия

лѣви флангъ.*) Ние прѣдполагахме, че отряда на князь Шаховски е билъ задържанъ на пътя отъ нѣкое прѣпятствие или нѣкоя случайностъ, която е задържала неговото развръщане и откриване на огъня.

«Въ чова врѣме къмъ насъ се присѣдини и французския воененъ агентъ, полковникъ Галляръ. Изпратенъ отъ Великия Князь, той прѣдаде барону Криденеру нова заповѣдь, която потвърждаваше по първата заповѣдь — да се атакува Плъвенть.

«Полковникъ Галляръ, голѣмъ и искрененъ приятелъ на Русия, бѣше дълбоко прѣладенъ къмъ Великия Князь, който не единъ пътъ му бѣше възлагалъ най-деликатни порѣчения.

«По пладнѣ ние съгледахме единъ взводъ улани който идѣше къмъ насъ. Ние всички помислихме, че най-сетнѣ, ще получимъ извѣстия отъ князь Шаховски. Но тази надежда скоро изчезна: на взвода било заповѣдано само да постави летяща поща между двѣ колони.

«Но въ това сжщото врѣме огъня въ колоната на князь Шаховски все пѳвече и пѳвече се усиляваше. Стрѣлбата не прѣставаше нито за минута. Отъ височината на нашия хѣлмъ ние вече можехме само по единитѣ облаци отъ димъ да сѣдимъ за движението на нашитѣ и турскитѣ войски, за успѣхитѣ, които отъ врѣме на врѣме нашитѣ правѣха, и за пространството, което трѣбваше тѣ пакъ да отстъпватъ слѣдъ като първемъ го прѣвземаха.

«Въ 1 ч. слѣдъ пладнѣ турцитѣ подновиха атакитѣ си на нашето дѣсно крило и заставиха нашитѣ

*) По късно ме убѣряваха, че отряда на князь Шаховски встѣпилъ въ боя много по-рано. Несъмѣнно е, обаче, че по-рано отъ указанныя отъ менъ моментъ ние не чухме неговитѣ артилерийски изстрѣли. Най-сетнѣ, азъ точно записахъ врѣмето въ памятна си книжка, която още я пази.»

(Бѣльжска отъ полковникъ Вонярялскъ.)

драгуни да се отдърпнатъ назадъ. Но влизането на Козловския полкъ въ бойната частъ застави противника отъ начало да се спре а слѣдъ това и да отстъпи. Боя къмъ страната на князь Шаховски се разгорѣщаваше все по силно и по силно. Неговитѣ стрѣлковни вериги натискаха противника, а фронта на бойния редъ на княза изглеждаше въ тази минута да е перпендикуляренъ на нашитѣ линии. Макаръ че ние се намирахме отъ него на 8—9 версти, но все пакъ можахме да си дадемъ ясенъ отчетъ за този важенъ повратъ какъвто тукъ приемаше боя ; и при все това, ние продължавахме да стоимъ безъ извѣстия.

«Най-сетнѣ, въ 2½ ч., баронъ Криденеръ, като изгуби всѣко търпѣние, изпрати при князь Шаховски адютанта си, за да узнае точно какво се върши тамъ, и същеврѣменно заповѣда на общия резервъ да се спусне въ впадината, разположена въ лѣво отъ Гривица.»

.....

Полковникъ Вонлярлярски, като не иска «да влиза въ борба» съ критицитѣ, прѣминава съ мълчание главната причина за неуспѣха въ този ужасенъ день; ноние, които, напротивъ, принадлежимъ къмъ числото на критикующитѣ, — не трѣбва ли нѣе да намѣримъ тази причина и нѣма ли да я намѣримъ въ оскърблението на княза Шаховски?

Азъ отново ще оставя думата на интересния полковникъ Вонлярлярски

«Прѣдъ насъ стоеше укрѣплението, извѣстно подъ названието Гривишки редутъ, който ни посипваше съ снаряди, на които ние не можехме да отговоримъ както трѣбва. Това укрѣпление се смѣташе за ключъ на позицията и върху него почти цѣлата наша артилерия бѣше си съсредоточила всичкия огънь. Научихъ се:

по-послѣ, че баронъ Криденеръ билъ доста много упрекаванъ за това. Но азъ нѣмамъ намѣреніе да влизамъ въ борба съ военнитѣ критици, а се ограничавамъ само съ записването и излагането на фактитѣ, на които азъ самъ бѣхъ очевидецъ. При все това, считамъ за свой дългъ да отбѣлѣжа тукъ, че баронъ Криденеръ не бѣше единствения, който смѣташе че Гривица се явява като ключъ на цѣлата позиция. Всички признаваха, че е невъзможно засмането на Плъвенъ, безъ да бжде прѣдварително прѣвзетъ Гривишкия редутъ*). Рекогносцировкитѣ, които бѣхме направили до 18 юлий, ни даваха, за нещастие, толкова малко свѣдѣния за неприятелската позиция щото, гледайки отъ далече на тази височина, ние лесно можехме да я приемемъ за дѣйствително и напълно командующа надъ Плъвенъ.

. Разбира се, азъ нѣма да причисля себе си къмъ тѣзи, кото сж упрекавали барона Криденера въ това, че той е смѣталъ Гривица за ключъ на позицията.

Гривица прѣдъ Плъвенъ — това е Маренго прѣдъ Александрия, и щомъ като е било рѣшено да се прѣвземе Плъвенъ, трѣбвало е прѣдварително да бжде прѣвзетъ Гривица.

Да помолимъ полковника Вонлярлярски да продължи трогателния си разказъ за сражението:

«Азъ бѣхъ при баронъ Криденеръ, който се обърна къмъ менъ съ слѣдующитѣ думи: «споредъ всичко което азъ виждамъ, намирамъ че Гривишкия редутъ е ключа на неприятелската позиция; трѣбва съ него да свършимъ; но азъ се силно съмнѣвамъ,

*) Когато ние на 30 августъ прѣвзехме този редутъ, то се убѣдихме, че задъ него е имало расположена друга височина, която закриваше Плъвенъ; тукъ турцитѣ бѣха въздигнали другъ редутъ, когото бѣха нарѣкли № 2 Гривишки редутъ. Това укрѣпление е съществувало още на 18 юлий, но ние нищо не знаехме за неговото съществуване.» (Забѣлжка на полковника Вонлярлярски).

че ние още днесъ бихме могли да достигнемъ до Плѣвентъ. До сега нашата артилерия не е успѣла да застави да замълчи нито едно отъ неприятелскитѣ оръжия. И за това, безъ да се гледа на заповѣдта на Великия князь, азъ нѣма да дамъ заповѣдъ днесъ да се атакува Плѣвентъ, а ще се ограничи само съ неговото обстрѣлване.»

«Веднага слѣдъ това, ние съ генерала отидохме при Архангелогородския полкъ, който се намираше въ резервъ. Тукъ азъ още единъ пжтъ можахъ да се убѣдя въ точността на турската стрѣлба и въ силата на тѣхнитѣ гранати. Ние слѣзохме отъ конетѣ и се спрѣхме близо до една група отъ фруктови дървета. Изведнажъ, приблизително на 400 метра отъ насъ, една турска граната удари въ едно отъ тѣзи дървета, разцѣпи го на двѣ, и този сжщия снарядъ, макаръ че бѣше изгубилъ вече по-голѣмата частъ отъ своята сила, продължаваше въздушния си пжтъ съ рикощетирания о земята и рѣмжайки като нѣкоя въртилка (tourpie d'Allemagne). Слѣдъ като прѣмина твърдѣ близо отъ насъ, тази граната удари въ главата и уби моментално коня на шабъ-горниста. Това бѣше круповски далнобоентъ, но отъ малтъкъ калибъръ, снарядъ.

«Най-послѣ, въ 3 ч., се получи първото донесение отъ князь Шаховски. Той донасяше, че билъ заелъ височинитѣ прѣдъ Радишево, че всичкитѣ му войски сж встѣпили въ бой и молѣше за незабавно изпращане на подкрѣпления. Въ сжщото врѣме, генералъ Скобелевъ извѣстяваше, че той заблѣлзалъ голѣми турски маси пѣхота, движущи се по Софийското шосе, проходяще между Плѣвентъ и Гривица, и че турскитѣ стрѣлковы вериги, повидимому, се поддали назадъ подъ натиска и атакитѣ на отряда на князь Шаховски».

«Въ нашия общъ резервъ оставаха два полка. Единия отъ тѣхъ, Коломенския, незабавно получи заповѣдь да отиди на помощъ на князь Шаховски. Въ сѣщото врѣме стрѣлковата верига на Тамбовския полкъ, която прикриваше нашата артилерия, прѣмина Гривишката впадина. Въ 1 ч. слѣдъ пладнѣ, тя застрѣбенитѣ на хълмоветѣ и оттамъ обстрѣляваше съ необикновено чести и дѣйствиеленъ огънь редута и разположенитѣ прѣдъ него траншеи. Турцитѣ отговаряха на тази стрѣлба сѣщо съ непрерывенъ, бръзъ огънь. Почти въ сѣщата минута, ние забѣлѣжихме движението на прѣсни войски, изпратени отъ турцитѣ срѣщу князь Шаховски. Нашиятъ стрѣлци почнаха да отстъпватъ. Намъ се видѣ, и за нещастие това бѣше истина, че сражението на лѣвния флангъ е изгубено.

«Тежко бѣше въ този моментъ да погледне човѣкъ на барона Криднера. Той трѣбваше да се спре на едно отъ двѣтѣ, еднакво важни рѣшения: да отиди на помощъ на князь Шаховски, като остави въ тилтъ си Гривишкия редутъ; или първо да атакува и да прѣвземе редута и тогава да се съедини съ княза. Лесно бѣше да се забѣлѣжи какъ се мъчеше барона, незнаейки кое отъ тѣзи рѣшения да прѣдприеме. Най-сетнѣ къмъ 3 ч. и 50 мин., обърна се къмъ находящитѣ се тукъ събрани войски и възкликна: Хайде момчета! Напрѣдъ! С'Богомъ! По-скоро прѣвземете този редутъ, — тази вечеръ ще вечеряме въ Плевнѣ!»

«Жребиятъ бѣше хвърленъ! Тамбовския полкъ въ лѣво, Козловския и Пензенския — въ дѣсно, тръгнаха напрѣдъ; Галицкия полкъ остана въ резервъ задъ Тамбовския, а бригадата на генералъ-лейтенанта Шильднеръ-Шульднера — задъ нашия дѣсенъ флангъ.

«Нашитѣ стрѣлковѣ вериги бързо прѣминаха кукурузитѣ; но щомъ като се показа на откритата мѣстность, бѣха посрѣщнати съ адски огънь. Редута, който приличаше като на нѣкой грамаденъ освѣтенъ транспарантъ, бучеше и свѣткаше отъ всички страни съ огънь и трясъкъ отъ триетажната пушечна стрѣлба. Никога въ живота си азъ не съмъ чувалъ подобна стрѣлба, нейната страшна тряскотня и до сега още звучи въ ушитѣ ми. Не обръщайки внимание на нищо, нашитѣ герои-солдати съ виковетѣ ура! се нахвърлиха напредъ, но като прѣтърпѣха голѣми загуби, принудени бѣха да отсѣпятъ. Слѣдъ като се събраха и устроиха, тѣ веднага подновиха атаката, която не бѣше по-сполучлива отъ първата. Нашитѣ войски се хвърляха напредъ четири пѣти съ виковете ура! но нито веднажъ не можиха да прѣминатъ това проклето плато, това поле на смъртта, върху което напразно бѣше да се търси макаръ и най-малкото закритие, ползувайки се отъ косто, нашитѣ храбри солдати би могли да се поспрѣтъ и да си поотпочинатъ макаръ и на минутка. Отъ върха на хълмътъ, който буквально бѣше разоранъ отъ турскитѣ гранати, ние ясно виждахме разгъването на тѣзи величествени и страшни сцени.

«Въ 5 часътъ слѣдъ пладнѣ, т. е. единъ часъ слѣдъ почването на кървавата атака на Гривишкия редутъ, баронъ Криденеръ ме повика и ми каза: «Намѣрете генерала Шильднеръ-Шульднера и му прѣдайте заповѣдта ми, да поддържи Пензенския полкъ съ Архангелогородския».

Първата бригада отъ 5-а пѣхотна дивизия трѣбваше да бѣде още въ резервъ; азъ трѣгнахъ къмъ батареитѣ на нашия дѣсенъ флангъ съ надежда да срѣщна тукъ генерала Шильднеръ-Шульднера; но ге-

генерала го нѣмаше тукъ, а командующия батареитѣ ме увѣдоми, че Архангелогородския и Вологодския полкове сж вече отишли напрѣдъ за поддържането на Пензенския полкъ

«Не безъ трудъ, най-сетнѣ, азъ видѣхъ синкавия флагъ на началника на дивизията и припнахъ къмъ него галопомъ*)

«Благодарение на разказа на единъ раненъ барабанчикъ, азъ разбрахъ, че генерала трѣбваше да бжде нѣкъдѣ малко въ лѣво, въ една отъ прѣвзетитѣ турски траншеи. Грабнахъ саблята си подъ мишница, бѣгомъ трѣгнахъ въ указаното направление, и като скочихъ въ траншеята, зарадвахъ се, че намѣрихъ въ нея генерала Шильднеръ-Шульднера. Той седѣше тамъ заедно съ началника на щаба на 5-а пѣхотна дивизия полковника Попова, и едри сълзи ронѣше този отличенъ чловѣкъ. Днесъ той ми се видѣ още по-блѣденъ отъ колкото си бѣше обикновено. Генерала не можеше да се утѣши отъ изтрѣблението, отъ унищожението на тази героична бригада, която той обичаше, милваше като баща.

— «Доложете на барона, каза ми той, — че отъ щѣлата моя бригада сж останали едва петъ ротѣ. Нашигѣ загуби сж колосални; ние сме съвършено разбити, приведени въ безпорядкъ и абсолютно не сме въ състояние да завладѣемъ този редутъ.

— «Не трѣбва ли, ваше прѣвзходителство, да помоля да ви се изпрати подкрѣпление?

*) Моитѣ другари, които не си вспомнюваха всичкитѣ подробности отъ войната на 1877 година, твърдѣха че рускитѣ генерали не сж имали флагчета Сега азъ съмъ доволенъ, че мога да имъ докажа съ устата на руския офицеръ, какво азъ бѣхъ правъ, когато твърдѣхъ не само че тѣ имаха флагчета, но че тѣзи знаци, които сж приети въ всичкитѣ армии, сж абсолютно необходими; тѣхната необходимостъ е подробно изложена отъ менъ въ рапорта ми за реформитѣ въ нашата армия, който азъ имахъ честта да прѣдстави на императорското правителство. (Билъжка отъ автора).

— «Разбира се, отговори генерала; — ако вие бждете щастливъ да достигнете до барона, то помолете го да ме поддържи, щото азъ да мога да си събера поне остатъцитъ отъ моята бригада. Що се отнася до нова атака, — то за нея не трѣбва и да се мисли».

.....

«Моя докладъ произведе дълбоко впечатление на барона Криденера.

— «Вземете, каза ми той, единъ батальонъ отъ Серпуховския полкъ и го отведете при генерала Шилднеръ-Шулднера».

«Въ 7 ч. вечерта, слѣдъ като изпълнихъ възложеното ми поръчение, азъ се върнахъ назадъ. Огъня не спираше, не отслабваше нито на минута, както около насъ, така и при князь Шаховски. Виждаше се, че неговитъ войски започнаха да се отдѣрпватъ. Очевидно, сражението бѣше изгубено за насъ».

«Драгий приятелю, обърна се въ това врѣме къмъ мене полковникъ Галляръ, — ето минутата, въ която, ако това бѣше у насъ, главнокомандующия би се доближилъ къмъ своята кавалерия и би ѝ извикалъ: атакувайте! или ние сме («Chargez! ou nous sommes f...us!»). Ето какъ ние изгубихме въ 1870 г. своята храбра кавалерия».

«Полковникъ Галляръ бѣше кавалеристъ и тѣломъ и духомъ; той страстно обичаше своя родъ оружие и при бесѣдванията често пѣти се повръщаше къмъ онова плачевно употребление на кавалерията, косто французитъ били направили въ врѣме на франко-пруската война. И дѣствително, полковникъ Галляръ се обърна къмъ менъ съ горѣказанитъ думи въ онзи моментъ, когато трѣбваше да се пусне въ атака не нашата, а турската кавалерия противъ насъ. Трѣбваше

да се мисли, че Османъ-паша не е разполагалъ съ кавалерия, тъй като щѣше да бѣде достатъчно само нейното появяване, за да се скомпрометира силно нашето отстъпление.

«Настѣпи нощта. Тогава отъ резерва се взеха двата послѣдни баталиона отъ Серпуховския полкъ и имъ се заповѣда да се окопаятъ около мѣстото, гдѣто се намираше баронъ Криденеръ. Подъ прикритието на тѣзи два баталиона, ние трѣбваше да се помѣчимъ да съберемъ и да устроимъ нашитѣ разбити и разстроени войски и да отстъпимъ къмъ Турски-Тръстеникъ

« Стъмни се съвършено. Ние отстъпвахме. Всѣки единъ отъ насъ бѣше замисленъ и опечаленъ. На сърдцето на всички лежеше грамадна тежестъ; обаче нѣмаше нито безпорядкъ, нито суматоха

«Орждията млъкнаха, но пушечната стрѣлба не спираше. Отъ врѣме на врѣме се чуваше ура! на което се отговаряше съ «Аллахъ! Аллахъ! отъ турцитѣ. Даде се заповѣдъ да се събератъ началниците на отдѣлнитѣ части; но колкото и лесно да бѣше да трѣгне чловѣкъ да ги търси, толкова по-трудно бѣше да ги намѣри. Въ тази тъмна нощъ, всрѣдъ гѣстия непроницаемъ мракъ, често се сблъскваше чловѣкъ съ групи отъ хора.*)

.

«Въ 4 ч. сутринята ние влѣзохме въ Турски-Тръстеникъ. На всѣкъждѣ царуваше най-голѣмъ порядкъ. Азъ скоро намѣрихъ палатката на корпусния командиръ и, слѣдъ като заповѣдахъ на вѣстовоя си

*) Гледай статията на автора въ *Revue de Cavalerie*, юлий мѣсець 1899 година: «Idée appliquées. — Signaleurs de nuit».

да ми осѣдае коня, влѣзохъ въ палатката на барона Криденера за да се омия.

«Едва що започнахъ да се мия, чухъ навѣнъ страшенъ шумъ. Въ сѣщото врѣме, слѣдъ мене въ палатката се вмѣкна докторъ К и ми каза: «Капитанъ, вие нали сте отъ главната квартира? Дайте ми вашитѣ казаци да се защитимъ отъ турцитѣ».

«За какви турци вие говорите? — отговорихъ му азъ; вчера ние прѣтърпяхме несполука подъ Плѣвенъ, но не сме разбити. Азъ тъкмо сега пристигамъ отъ позицията, която се прѣведе отъ насъ въ отбранително положение, и тъй като турцитѣ не ни прѣслѣдваха, то е и невъзможно тѣ да бждатъ тукъ».

«Въ тази минута въ палатката бързо влѣзе моя познатъ щабсъ-капитанъ, адютантъ при корпусната артилерия, Ш «Докторе, извика той, какъвъ дяволъ ви е накаралъ да изплашите всички на прѣвързочния пунктъ и да докарате работата до паника? Докторе, дяволъ да ви вземе, кждѣ видѣхте турцитѣ?»

«Но шумътъ все повече и повече се усиляше; слушаха се вече викания: «Отстъпвайте! Спасявайте се кой какъ може!» Капитанъ Ш и азъ излѣзохме отъ палатката. Прѣдъ насъ се прѣдстави една ужасна картина. Всичкия този мравунякъ се вълнуваше и кипѣше. Транспортъ отъ праздни кола, прѣдвожданъ отъ нѣкакъвъ си интендантски чиновникъ, се бѣше изтеглилъ по пѣтя и отстъпваше бързо колкото можеше. Безъ да губимъ нито минута, ние се качихме на конетѣ, припнахме слѣдъ храбрия чиновникъ, настигнахме го, и само съ помощта на енергичнитѣ наши заплашвания, заставихме го да спре. Бѣдниятъ, до такава степенъ се бѣше забравилъ отъ страхъ, че безспирно викаше съ изпъкнали очи: «Заповѣдано е отстъпление».

«Прѣзъ това врѣме безпорядѣка успѣ да се увеличи. Раненитѣ, безъ да чакатъ прѣвврзване, слизаха и избѣгваха отъ колата; българитѣ си разпрѣгаха воловетѣ, и така всички — войници, хора, животни — се блѣскаха едни о други, старайки се по-скоро да избѣгатъ. Положението бѣше най-критическо. Началницитѣ изчезнаха; поне азъ и капитанъ Ш не видѣхме ни одного отъ тѣхъ. Безъ да се гледа на щедростъта, съ каквато ние блѣскахме съ хлестицитѣ си, едва успѣхме да спремъ само нѣколко души. Наистина, ние, по този начинъ, се научихме, че нѣкой си генералъ заповѣдалъ да отстъпватъ всички. Паниката бѣше така велика и взе такива размѣри, щото, както отпослѣ ми разказваха, тя се била разпространила и доръдо Свищовъ. Богъ да ви пази отъ подобно ужасно зрѣлище!»

.....

Съ това, — за голѣмо мое съжаление, — се свършва великолѣпния отчетъ на полковника Вонлярлярски за първитѣ сражения при Плъвенъ. Азъ не бихъ искалъ нищичко да прибавя отъ себе си къмъ този отчетъ, но, уви! послѣднитѣ редове на този разказъ не ли ни даватъ новъ случай да заплачемъ съ горчиви сълзи при мисълта за това, което се е изплъзнало отъ ржцѣтѣ ни?

« Паниката бѣше така велика и взе такива размѣри щото се била разпространила и доръдо Свищовъ»

Паниката се била разпространила до Свищовъ А ние не сме могли да прѣслѣдваме, защото сме нѣмали кавалерия!

А конетѣ ли сж, или сж хората, които прѣслѣдватъ?

Конетѣ даватъ бързина и продължителностъ на движението, — това е всичко. Но отъ Плѣвенъ до Свищовъ ние имахме само нѣколко километра за прѣминаване. Освѣнъ това, ние нѣмаше да прѣслѣдваме конница, не: ние щѣхме да прѣслѣдваме обхванатата въ ужасъ пѣхота; слѣдователно, побѣдоносната пѣхота можеше да прѣслѣдва на такова едно кратко разстояние, толкова повече, че нейната артилерия, въ врѣме на това прѣслѣждане, би произвела много по-голѣми и чувствителни дѣйствия отъ колкото — да си го признаемъ — нашитѣ кавалерийски сабли!

Второто отъ Плѣвенскитѣ сражения бѣше едно отъ най-крѣвопролитнитѣ. Нашата побѣда надминаваше всички похвали, а нашитѣ герои-солдати оказаха удивително упорство срѣщо своя не по-малко героиченъ противникъ.

Разбититѣ въ този день руси сж отстъпвали въ много по-голѣмъ безпорядѣкъ отъ колкото слѣдъ първото сражение.

Азъ често съмъ разговарялъ за тѣзи сражения съ Плѣвенскитѣ герои, за да си съставя едно ясно понятие за причината, поради която нашитѣ не сж прѣслѣждали разбития неприятель; и причината е била все една и сѣща — недостатѣкъ въ кавалерия!

Родъ оружие, къмъ който азъ имамъ честта да принадлежа и който обичамъ повече отъ всичко, дѣйствително е най-годенъ за прѣслѣждане, но слѣдва ли отъ това, че когато — по една или друга причина — ние не разполагаме съ него, не трѣбва да прѣслѣдваме разбития противникъ до тогава до като се не постигне, не тактическия резултатъ, който вече е билъ постигнатъ на бойното поле, но стратегическия резултатъ, който не се достига освѣнъ чрѣзъ унищожението на всичко у противника, което е взело участие въ борбата?

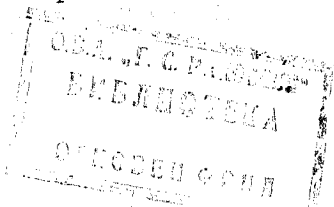
Изглежда като че ли на воененъ езикъ не сжществува такава дума, едно изражение, което да може точно да опрѣдѣли сжщността на тази стратегическа идея, въ която обаче се заключава главната частъ на всѣка една методична побѣда!

Стратегията, слѣдъ като подведе войскитѣ къмъ бойното поле, отстъпва мѣсто на тактиката прѣзъ врѣме на боя, *но тя не прѣстава да влияе на това, което слѣдва слѣдъ боя, т. е. върху финала.*

Стратегическия финалъ се достига чрѣзъ прѣслѣдване. Право или косвенно, на голѣмо или малко разстояние, — но съ него се завършва напълно побѣдата. Колкото по-късо е разстоянието и колкото по-дълго прѣслѣдването се води въ тактически порядъкъ, толкова по-лесно се постига финала, безъ, на всѣки случай, да се отнема неговия стратегически характеръ.

А такъвъ бѣше, именно, случая подъ Плѣвентъ! Османъ-паша трѣбваше, макаръ само и съ нѣколко кавалериста, да слѣди за неприятеля, съ цѣль да знае *направлението, въ което той отстъпва* и незабавно да тръгнѣше по пътя слѣдъ него, за да добие *стратегическия финалъ*, т. е. да отива за *унищожението* на тази разбита армия, като я постави въ невъзможность, ако не за винаги, то поне за дълго врѣме, да се повърне назадъ!

Да се влѣзе въ контактъ съ противника до боя не е така лесно, защото, за тази цѣль, се иска наличность въ кавалерията, която да е пропорционална на операционната армия; но за съприкосновението съ неприятеля слѣдъ сражението, и особено когато неприятелския маршъ се извършва само въ едно направление, достатъчни сж само два-три добри офицера съ нѣколко добри кавалериста на добри коне. Въ

случаятъ който ни занимава, кавалерията можеше да бже замѣнена съ въображението! За прѣслѣдването на неприятеля, както и за опрѣдѣлението съ математическа точностъ, че той отстъпва на Свищовъ, — искаше се само да се поразмисли малко, и слѣдъ това да се трѣгне.

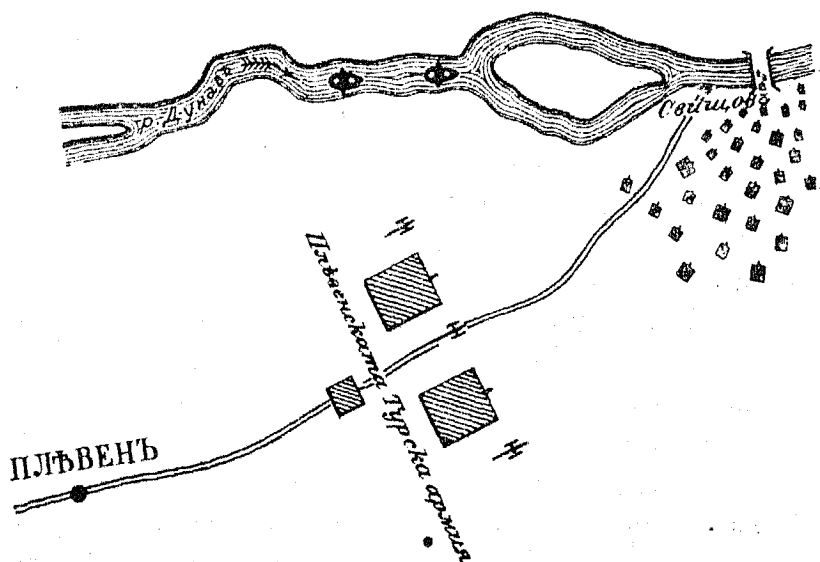

Схема № 6.

Разбира се, че ако би се имало многочисленна кавалерия, то щѣше да бже и много по-добрѣ, обаче това още не е резонъ, за да се не досвърши сражението, прѣслѣдвайки съ това което имашъ подъ рѣка!

Разстоянието отъ Плѣвенъ до Свищовъ, като не е по-голѣмо отъ 50—60 километра, то защо Османъ-паша не настѣпи? Не трѣбваше ли той съ всичкитѣ си съединени сили да се хвърли напредъ като една грамадна жива граната, зарядена съ побѣда? Неговата артилерия, която съ далнобойността си толкова много прѣвъзхождаше неприятелската, всичко би раздробила прѣдъ себе си! А вмѣсто недостигающата кавалерия — да спуснѣше броненосната Дунавска флотилия къмъ мостоветѣ при Свищовъ! (гл. схема 6).

Можеше ли той да се бои отъ едно повръщане за настѣпателно дѣйствие отъ страна на противника, когато, споредъ признанието на самитѣ руски офицери, той билъ всѣцѣло обвзетъ отъ паника?

Разбира се, че не!

Ахъ! какъвъ чудесенъ резултатъ би достигналъ Османъ-паша: би разрушилъ моста на Дунава и всичко, което би останало на нашия брѣгъ, щѣше да го прибере въ плѣнъ и, — безъ да се гледа на огромнитѣ източници, съ които разполага великата руска империя — кой знае, какво би станало! На всѣки случай, войната тогава би приела по-малко тежъкъ обратъ за насъ!

Прѣди да се повърнемъ пакъ къмъ поста си при маршала Мехмедъ-Али въ Източната армия, ще кажемъ че, слѣдъ второто Плъвенско сражение, щомъ като прѣнебрѣгнахме прѣслѣдването, стана абсолютно необходимо да отстѣпимъ, и да отстѣпимъ колкото се можеше по-скоро; защото, не трѣбваше никакъ да се съмнѣваме, че руситѣ ще се повърнатъ отново да атакуватъ, щомъ като имъ се даде всички възможность за това. Османъ-паша, вслѣдствие вече на своя вториченъ успѣхъ, трѣбваше да промѣни позицията си. Надѣвамъ се, че нѣма да ми се вмѣни въ голѣмъ грѣхъ, ако открия тукъ още една скоба за ново отстѣпление: то е твърдѣ важно като упражнение върху картата. (*гл. схема № 7 на стр. 122*).

Да, ние твърдимъ, че Османъ-паша трѣбваше да промѣни позицията си; но той можеше да направи и друго, още по-добро нѣщо, което бѣше въ рѣцѣтъ му и можеше да го направи, щомъ като не искаше да прѣслѣдва противника си, а именно: незабавно да трѣгне прѣзъ Ловечъ за Севлиево и, — единъ пѣтъ стигналъ въ Севлиево — да атакува въ флангъ цен-

транката руска армия на линията Търново—Дръново—Габрово! Такова едно движение, — комбинирано съ единъ съответствующъ маневръ отъ страна на Сюлейманъ-паша, въ който маневръ твърдѣ лесно можеше да вземе участие и армията на Мехмедъ-Али-паша, дебуширайки отъ къмъ Османъ-Пазаръ, — повлѣкло би повлѣкло би слѣдъ себе си пълното унищожение на руската армия!

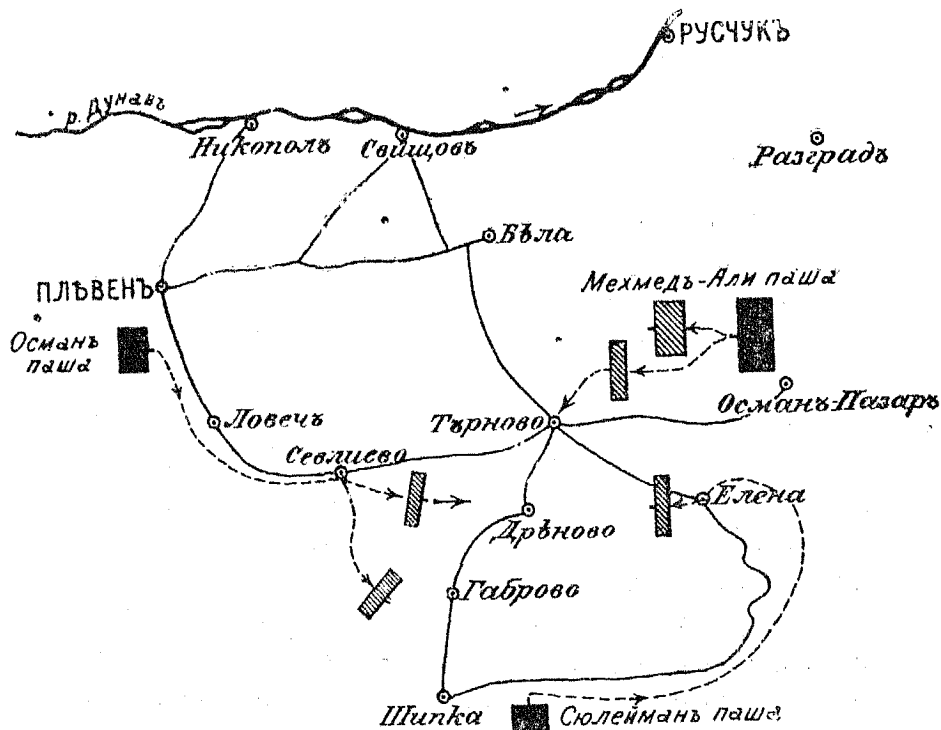

Схема № 7.

Въ цяла България не биха останали освѣнѣ слабитѣ дивизии на Наслѣдника, които, разбира се, нищо не биха могли да направятъ въ единъ подобенъ моментъ.

Войната би се свършила! Русия, съ нейнитѣ грамадни сръдства, по-послѣ, съ численно прѣвъзходство би ни смазала; това е възможно, пъкъ даже

и вѣроятно; но сега, този път — ние бихме били побѣдителитѣ!

Безъ да се спираме повече върху тѣзи летящи и призрачни мечти, ние ще кажемъ само едно: не важн по кой начинъ щѣше да се свърши, но че всичко трѣбваше да се свърши за насъ лошо, тъй като нито една отъ нашитѣ три армии не поиска да маневрира съ мнѣ да се постигне единство въ дѣйствиата.

Глава VIII.

Боеветъ на р. Ломъ.

Бойния животъ на една война е сборъ отъ два вида събития: едни отъ тѣхъ могатъ да се прѣдвидятъ и да бждатъ прѣсмѣтнати даже съ математическа точностъ; други пъкъ зависятъ изключително отъ случая. Първитѣ се регулирватъ съ знание, съ опитностъ и съ искуството на военнитѣ началници, а вторитѣ изпъкватъ вслѣдствие на такива необясними комбинации, които ги наричатъ щастие.

Отъ началото и до края на тази война, безъ да се гледа на всичкитѣ неблагоприятни вѣроятности, ние все пакъ имахме, прѣзъ течението на цѣли мѣсеци, серии отъ щастие; необикновено ни вървѣше на добрѣ; само че, за нещастие, печалбата падаше постоянно върху червената карта, а ние прѣзъ всичкото врѣме понтирахме върху черната!

Въ военнитѣ комбинации, гдѣто всичко зависи отъ искуситѣ и бързо измѣненитѣ рѣшения, трѣбва да се подпомага щастieto съ умѣнието своевременно отъ него да се възползуваме: да удивляваме противника съ смѣлостъ въ движенията; постоянно да го безпокоимъ и да му не даваме нито минута за почивка; да знаемъ какво той прави и какво не му се иска да прави; да правимъ това, което нему не се иска да бжде направено, и, особено, да го заплашваме въ онзи именно моментъ, когато той е прѣтърпѣлъ несполука на нѣкой пунктъ.

отъ театъра на военнитѣ дѣйствия и е изгубилъ моралното си равновѣсие!

Особенно, основавайки се на послѣдната частъ отъ тѣзи разсуждения, трѣбва да се разгледватъ дѣйствиата на двѣтѣ армии — Южна и Източна! Въ периода между първия и втория бой подъ Плѣвенъ, Южната армия се имобилизира прѣдъ Шипка, а Източната се упражняваше въ своитѣ прочути настѣпателни дѣйствия, за които ние вече говорихме, но къмъ които ще трѣбва пакъ да се повърнемъ, за да запознаемъ по-добрѣ читателитѣ съ тѣхъ.

Когато главнокомандующия си даде, уви! — твърдѣ късно — отчетъ за важността на двѣтѣ блѣстящи побѣди подъ Плѣвенъ, тогава той се рѣши да атакува руситѣ. Съ тази цѣль бѣше заповѣдано да се дигнатъ войскитѣ напрѣдъ на линията Русчукъ — Османъ-Пазаръ.

Бригадитѣ, които бѣха изпратени отъ Шуменъ да заематъ мѣстото си на тази невъобразима *линия на настѣпленieto*, срѣщнаха при Джумая единъ руски отрядъ, който бѣше прѣминалъ Ломъ и бѣше заелъ позиция на височинитѣ, защитаючи дебушетата къмъ Османъ-Пазаръ и Търново. Този отрядъ бѣше единъ отъ онѣзи «буфери» за които ние вече упоменахме по-рано. Слѣдователно, неприятеля очакваше да бѣде атакуванъ въ околноститѣ на Търново съ цѣлата наша Източна армия, и ако дѣйствително ние бихме атакували, щѣхме да си обезпечимъ съединението съ Сюлейманъ-паша и бихме поставили въ твърдѣ трудно положение 20-хилядния отрядъ на генерала Радецки. Но когато руския отрядъ, слѣдъ като видѣ отъ височинитѣ при Ломъ нашето развърщане въ дѣсно, разбра че ние не се готвимъ за едно настѣ-

пление къмъ Балканитѣ, то, слѣдъ боя съ наши авангардъ, той незабавно отстъпи.

Въ навечерието, когато нашата прочута линия прѣмина въ настѣпление, изпратенъ като парламентъоръ при руситѣ за прѣговаряне върху статии отъ Женевската конвенция,*) азъ можихъ да си съставя едно доста точно понятие за онова впечатление, което бѣше произвело това наше настѣпление върху умоветѣ на рускитѣ офицери. Отъ аванпоститѣ на противника, въ самия разгаръ на Аязларския бой, азъ бѣхъ изпратенъ въ главната квартира на Н. И. В. Великия Князь Николай, и когато се върнахъ на сѣщитѣ аванпости, азъ се научихъ, че нашитѣ така юначно сж атакували върху една линия съ такова грамадно протяжение, щото командующитѣ неприятелскитѣ армии, помислили, че *съсрѣдоточената на Мехмедъ-Али армия, ще започне едно сериозно и правилно настѣпление*; обаче тѣ скоро се успокоиха, като се увѣриха въ грамадната растегнатостъ на нашитѣ сили отъ сѣверъ къмъ югъ

При все това сблъскванията бѣха доста сериозни, особено при Кацелево и при Карахасанкьой, гдѣто руситѣ се мжчеха съ всичкитѣ си сили да ни хипнотизиратъ на р. Ломъ!

Тактически, неприятеля бѣше битъ по цѣлата линия, но той отстъпи само нѣколко метра.

Сждейки по всичко, което азъ видѣхъ и чухъ у нашитѣ любезни противници, немощното настѣпление на моя началникъ не бѣше произвело никакво впечатление; затова пъкъ, всѣки пжтъ когато се произнасяше думата «Плѣвень», очитѣ на всички свѣтваха.

*) Въ *la Revue de Paris* отъ 1 юний 1899 г. е помѣстенъ отчета за това поржчение.

и разговора се прѣкъсваше съ мълчание, което биваше още по-краснорѣчиво, отъ колкото думата!

За нашитѣ храбри западни войски и за тѣхнитѣ началници, въ срѣлъ руската армия циркулираха всевъзможни легенди. Отъ съвсѣмъ младитѣ офицери азъ бѣхъ запитванъ — истина ли е, че нашитѣ солдати въ Плевенъ сж били африкански людоѣди, судански негри, чудовища, демони, които били командувани отъ европейски офицери, даже и самъ Базенъ, когото мислѣхъ — пъкъ защо ли? — че сме го наели у насъ на служба. Всички тѣзи едни отъ други по-фантастични разкази бѣха — виждаше се — признаци на едно твърдѣ важно състояние, което азъ бихъ нарекалъ *невѣрия у противника!*

Руситѣ така бѣха възбудени, а нервитѣ имъ до толкова много обтегнати вслѣдствие на внезапно срѣщнатото съпротивление подъ Плевенъ, щото за нашата Източна армия този моментъ бѣше въ най-висока степенъ благоприятенъ за възползуване отъ това настрoение у противника.

Знатнитѣ прѣдводители на руската армия отлично знаеха, че въ Плевенъ нѣмаше нито людоѣди, нито демони, но на война падатъ духомъ не висшитѣ, а низшитѣ. Хладнокръвието въ висшето начальство, колкото и да е голѣмо, въ редовитѣ пакъ може да се промъкне зародишъ на смущение и слухове, отъ които войницитѣ се заразяватъ безсѣзнателно; получава се нервно настрoение, за което човѣкъ всѣкога трѣбва да държи смѣтка.

По поводъ на това, азъ ще кажа, че обичаятъ да се завързватъ очитѣ на парламентъора не е достатъченъ; по-прѣдпазливо би било, ако му се възпрѣпятствува да бръщолеви! Трѣбва да се забранява сжщността, поставена въ тѣзи условия, т. е. такъвъ

офицеръ (парламентьоръ) да нѣма никакви сношения и разговори съ младшитѣ офицери и особенно съ войнишитѣ.

Азъ твърдя, че единъ образованъ, интелигентенъ, проницателенъ и особенно който знае езика на противника — офицеръ, ще може много по-голъма вреда да нанесе на противника съ своя езикъ и съ ушитѣ си, отъ колкото съ очитѣ, които въ сжщность, виждатъ само това, което се срѣща на пжтя!

Ако, прочее, вмѣсто да се изпратѣше за парламентьоръ съвсѣмъ младъ, незнающъ и неопитенъ чловѣкъ, напимѣръ такъвъ, какъвто бѣхъ азъ, би се изпратилъ единъ способенъ офицеръ, то бихме могли да си послужимъ съ него като съ *сондажъ* (*сotte d'une sonde*), за да узнаемъ моралното състояние у противника, а така сжщо — съ помощта на разни бѣбрици, да понижимъ у него още повече това морално състояние.

При все това, отъ простия и чистия мой разказъ върху това, което азъ чухъ у руситѣ, нашия главнокомандующъ на армията, трѣбвало би да заключи, че врѣмето за настѣпление бѣше настанало.

Глава IX.

Мехмедъ-Али и Сюлейманъ.

Когато се завърнахъ отъ главната руска квартира, азъ бѣхъ крайно изненаданъ, като не намѣрихъ сердаря на позициитѣ, гдѣто го бѣхъ оставилъ; угорченъ отъ несполучливия изходъ на своето настѣпление, той бѣше отишелъ въ Разградъ и оттамъ, по телеграфа, ридаше прѣдъ Цариградския стратегически комитетъ. който недостатъчно принуждаваше къмъ повиновение Сюлеймана-паша.

Мехмедъ-Али-паша бѣше сердаря, т. е. главнокомандующия. Този титулъ му го бѣха дали за обединение на командването, но въ дѣйствителностъ той се ползуваше съ власть само надъ Източната армия, и нито единъ пжтъ не съумѣ да даде да се почувствува неговата власть и надъ изтрѣбителя на Шипчанскитѣ лъвовѣ!

Новия сердаръ цѣли петнадесетъ деня уговаряше Сюлейманъ-паша да съгласува дѣйствиата си съ неговитѣ, обаче този послѣдния не само че се не поддаваше, но, същеврѣменно комбинираше и единъ великолѣпенъ планъ, споредъ който твърдѣ майсторски да завлече и вкара въ *нагодения* капанъ... не неприятеля, а самия главнокомандующъ. Жалко бѣше да гледа човѣкъ на този бѣденъ маршалъ, какъ прѣкарваше той по цѣли дни и нощи, даже и по цѣли седмици да уговаря своя колега, който не искаше

никакъ да слуша нито за нѣкаква съвмѣстна дѣятелностъ, нито за нѣкакво подпомагане

Но, най-послѣ, какво искаше Мехмедъ-Али отъ Сюлейманъ? Настѣпление къмъ Търново. Но бѣше ли необходимо толкова много да се настоява за това? Не вѣрвамъ; азъ даже, напротивъ, мисля че това движение би могло да се изпълни и безъ съдѣйствието на Шипченската армия, която, впрочемъ, по неволя би напуснала тогава своята касапница, за да подаде рѣка намъ (*гл. схема № 8 къмъ стр. 132*).

Когато се говори за дисциплина въ една армия, обикновено подразбиратъ подчинението на младшия къмъ старшия въ иерархически редъ. Така сжщо се казва: дисциплина въ огъня, дисциплина на марша, маневренна дисциплина и пр. и пр.; но съ мълчание отминаватъ да кажатъ нѣщо за дисциплината у висшето начальство, — за дисциплината въ командуването.

А намъ се струва, че такава дисциплина трѣбвало би да се установи.

Базенъ слѣдъ Мецъ и Сюлейманъ слѣдъ Шипка бѣха сждени и разжалвани; но мигаръ съ това се възвърна живота на загиналитѣ при святи Никола и при Резонвиль?!

Адмиралъ Сервера бѣше величественъ въ своето падане, а Испанцитѣ — великолѣпни въ поражението си!

Но мигаръ войната се води за славни поражения? Тази ли е цѣльта? И мигаръ, военнитѣ съвѣти или слава, които се започватъ слѣдъ като бжде всичко безвъзвратно изгубено, сж достатѣчни да се достигне единъ щастливъ край въ войната, да се достигне щастие за народитѣ? — Ние не вѣрваме . . .

Въ мирно врѣме голѣмитѣ есенни маневри и маневрированията съ бойна стрѣлба, като привѣршватъ обучението на голѣмитѣ и малки части, иматъ зна-

чение, което никой нѣма да се наеме да отрича; тѣ сж отлични за вѣгването на войскитѣ, за установяването на свѣзка между разнитѣ родове оржжие, за възпитанието на войскитѣ и на тѣхнитѣ кадри, обаче ние не мислимъ, че тѣ би били достатѣчни за генералитѣ и особено за командующитѣ на армии, понеже, относително развиването на стратегическа инициатива у военачалницитѣ, голѣмитѣ маневри не прѣдставляватъ едно достатѣчно подобие на войната. Главнокомандующъ, който не е взелъ участие въ една сериозна война, ще се яви съ недостатѣчно пълень багажъ за своето командване; а срѣдството за распознаване и оцѣняване най-достойнитѣ въ командването, биха били пакъ най-продължителнитѣ и най-импровизированитѣ маневри, въ които да взематъ участие и много други генерали, повикани отъ всички корпуси и отъ всички краища.

Бжджщитѣ сражения ще видятъ съединени на единъ пунктъ многочисленни корпуси; това ще бжде ужасно! И за това, въ мирно врѣме, само слѣдъ като се събере една истинска армия, и се даде тя да бжде командвана отъ единъ началникъ, ще може да се види дѣйствително ли генералитѣ се намиратъ на височината на своето бжджще призвание. Наистина, това ще струва скжпичко и ще позатѣмни, може би, политическия хоризонтъ, но по-добрѣ е, за обезпечаването на успѣха, да се изхарчатъ малко повече суми, отъ колкото съ по-малки разноси — и да не може да се прѣдприеме нищо сериозно.

Двѣтъ настѣпления на Мехмедъ-Али паша.

Глава X.

Несполукитѣ на генералисимуса.

Слѣдъ своето несполучливо линейно настѣпване, съ което той се подаде само на нѣколко метра на напредъ, Мехмедъ-Али-паша изгуби почти на всички точки отъ своя грамаденъ фронтъ съприкосновението съ противника, който, като напусна линията на р. Ломъ, организира една чудесна охранителна служба на една нова линия, — паралелна на прѣдидущата.

Съвсѣмъ обезкураженъ, безъ да знае какво да прѣдприеме и на какво да се рѣши, сердаря бѣше пристигналъ — не мога да си спомня съ каква цѣль — въ Шуменъ.

До каква степенъ бѣха слаби ресурситѣ на главнокомандующия може да се види отъ това, че азъ бѣхъ избранния — единъ съвършено младъ капитанъ — комуто той бѣше възложилъ докладването и обясняването на своя планъ въ Цариградъ, както и за принуждаването Сюлейманъ-паша къмъ повиновение.

Нека отбѣлѣжимъ, че всичко това ставаше въ периода на третото сражение подъ Плѣвенъ, и че ние губѣхме въ съвѣщания и викъ, въ прѣспирни и оплаквания — най-добритѣ благоприятни случаи, които биха могли да се случатъ въ една война. Тѣзи изгубени часове, тѣзи изгубени дни никога вече не можеха да се повторятъ за насъ.

Въ периода на третото сражение, което трая около 8 дня, нашата Източна армия остана пакъ

тъй студена, така безучастна, както и по-рано, за което ще бъде разказано въ посвятената за третето сражение глава.

Благодарение на нашето прѣстѣпно бездѣйствие, ние оставихме на Великия Князь Николай пълна свобода на дѣйствие, за да успѣе да обкрѣжи Османъ-паша съ всичко, което можеше да събере подъ рѣка, и, този път вече, да го стегне здраво като въ желѣзни обрачи. Лѣжитъ на надеждата, които блѣщукаха за насъ прѣзъ течението на нѣколко мѣсеца, трѣбваше да изчезнатъ.

По каква метода, прочее, дѣйствуваха нашитѣ началници? Това, разбира се, не бѣше нито по Фридриховски, нито по Наполеоновски ; но това бѣше методата на «седемдесетата» година. Можехме да си въобразимъ, че сме на Саара или на Мозель; и на всѣкъдѣ: храбростъ и неспособностъ!

Цѣлата наша метода състоеше въ това: да се биемъ. — Да се биемъ съ руситѣ! Това е то война! Да се биемъ съ пруситѣ!

Между този способъ на разбиране и водене на война, и способа като какъ трѣбва тя да бъде разбираана — има такава голѣма разлика, каквато между денътъ и нощта.

Иска ми се да вѣрвамъ, че мнозина отъ насъ сега ще могатъ по-добре да оцѣнятъ тази разлика; но тогава ние бѣхме твърди близко къмъ франко-пруската война; казватъ, че, за да се поправи единъ лошъ примѣръ, трѣбва да се изминатъ за това тридесетъ години. Днесъ вече сѣшитѣ погрѣшки нѣма да се повторятъ; ще се допуснатъ, може би нови, но до толкова груби — никога, разбира се въ онѣзи армии, на които развитието напредва.

И при все това, когато помисли чловѣкъ за прѣминаването отъ Росбахъ къмъ Йена, и отъ Йена къмъ Седанъ , то всички смѣтки се изгубватъ и започватъ мечтитѣ!

Ние за дълго врѣме, ако не никога, нѣма да се биемъ съ руситѣ, особено въ прѣдишнитѣ мѣста; но тѣзи мѣста ние трѣбва така добръ да ги изучимъ като ли че тамъ ще трѣбва пакъ да се биемъ — все едно било съ Стояна или Драгана; само че, разбира се, ще трѣбва да се взематъ въ внимание станалитѣ отъ тогава насамъ териториални промѣни.

Дунава и Балканитѣ сж се смѣтали за непроходими прѣпятствия, пъкъ и сега още сжщо се мисли за сжщия Дунавъ и за нѣкои планински вериги, близки, къмъ Балканитѣ. Но не би ли било по-добръ да се припомни войната отъ 1809 год., а така сжщо да се вспомнюва, че въ всичкитѣ периоди на историята, толкова пжти се е минавало прѣзъ Дунава, даже подъ изстрѣлитѣ на неприятелскитѣ топове?

Дунавъ! — Четирижгълника! — Балканитѣ! Това сж тритѣ вѣка, които започнаха да се приповтарятъ още отъ самото начало на войната; това сж тритѣ чудовища, които, готвѣха да противопоставятъ на руската армия ; обаче никой не помислюваше нищо за тази неприятелска армия, за това, което тя би прѣдприела да върши, и какво трѣбваше да се направи за да бжде разбита; така сжщо у насъ не се мислѣше нито за съсрѣдоточаване, нито за стратегическо разврѣщане, а си въобразявахме, че при отбраната нѣма стратегическо разврѣщане

Принцъ Хохенлое, въ своитѣ чудесни *«Писма върху стратегията»* казва: «Стратегическото разврѣщане е едно съсрѣдоточаване на армията, напра-

вено съ цѣль да се нападне на неприятелската армия на рѣшителния пунктъ съ шансъ на успѣхъ, и въ сѣщото врѣме да прикриемъ своята база отъ този неприятелъ. Така щото, цѣлитѣ сѣ двѣ: едната настѣпателна, а другата — отбранителна, и, споредъ обстоятелствата, ту едната, ту другата цѣль играе по важна роль».

Първоначалния ни планъ въ 1877 година бѣше тъкмо обратенъ на всичко, което се съдържа въ сега що процитиранитѣ редове: Абдулъ-Керимъ-паша така разбираше отбранителното стратегическо разврѣщане, че бѣше разположилъ войскитѣ си въ дължкъ на Дунава — въ Хърсово, Червенавода, Рассоватъ, Силистра, Тутраканъ, Русчукъ, Никополь, Рахово, Видинъ Искаха да прикриятъ цѣлата тази погранична линия, дълга приблизително *шестотинъ километра!* Втората отбранителна линия — Балканитѣ — имаше двѣстѣ и петдесетъ километра дължина.

Това е дѣйствително единъ новъ оригиналенъ способъ за воюване: цѣлата армия да бѣде разположена въ една аванпостна линия съ главни караули въ Шуменъ и Разградъ!

Идеята на нашия планъ може да се прѣведе така: никой да се не пропусне да мине!

Поопитайте се, любезний читателю, напримѣръ, да поставите въ двора прѣдъ кокошарника множество хора, раздалечени по на метъръ единъ отъ другъ; слѣдъ това изгонете една кокошка вѣнъ отъ тази верига и кажете на хората да я не пропушатъ да влѣзе вжтрѣ ! Тя все пакъ ще се промъкне, ще влѣзе и ще се добере до кокошарника, а вашитѣ хора нищичко, нищичко нѣма да направятъ!

Подобно нѣщо бѣше въ послѣдната прѣзъ 1897 година война; гърцитѣ, които брояха не повече отъ

75.000 души войска, искаха да прикриятъ отъ нашето нашествие цѣлата си граница; вслѣдствие на това тѣ бѣха слаби на всичкитѣ си пунктове. А тѣ трѣбваше не само да се съсрѣдоточатъ въ Тесалия и да се не разпиляватъ но, — въ полза на това съсрѣдоточене, тѣ трѣбваше да очистятъ още даже и Епиръ.

Къмъ 35-тѣхъ или 40-тѣхъ хиляди челоуѣка, ако бѣха присѣдинили и 25 хиляди отъ Епиръ, и да бѣха заставили Смоленски да вземѣше участие въ това сражение, вмѣсто безполезно да бѣде прикованъ въ Велестино, гърцитѣ би серьезно скомпрометирали успѣха на нашитѣ войски.

Бившия мой началникъ, Мехмедъ-Али-паша, наслѣди всичкитѣ погрѣшки, допустнати въ началото на войната прѣзъ 1877 година: той, безъ да искаше, — а може би и безъ да съзнаваше, — узакони тѣзи грѣшки, понеже нито самъ той, нито другъ нѣкой имаше точно и установено понятие за искуството въ воденето на война. Всички прибѣгваха все къмъ най сложното.

Простотата имъ се виждаше за твърдѣ много проста: и не я искаха! Тѣ искаха нѣщо необикновенно, непостижимо, неизпълнимо, злокобно но да бѣдело научно! — Както Молиеровия благородникъ, никой не искаше да каже просто: «Прѣлестна маркизо, вашитѣ прѣкрасни очи ме правятъ да умирамъ отъ любовъ», но «отъ любовъ, прѣлестна маркизо, да умирамъ ме правятъ вашитѣ прѣкрасни очи»!

Всички се заеха съ съставянето на планове, безъ да знаятъ, обаче, точно нито разположението на противника, нито неговитѣ сили! Трѣбва, обаче, да се каже, че отъ всичкитѣ тѣзи разноцвѣтни комбинации, идеята на моя началникъ бѣше, може би, пакъ най-добрата; но за да се наложеше тя, за да бѣдѣше

приета — двѣ нѣща прѣпятствуваха и я правѣха да изгуби всичката си стойностъ: 1) че тя не бѣше сложна; 2) че тя бѣше твърдѣ просто изказана.

Безъ съмнѣние, телеграмитѣ на моя началникъ не можаха да се поправятъ на Цариградскитѣ буквоеди.

Не трѣбва да се забравя, че нашия езикъ състои отъ три езика: чактайжийски (татарско нарѣчие), арабския и персийския, — сѣщо така както напри-мѣръ, французкия състои отъ гръцкия и латинския; но въ французкия езикъ думитѣ, взети отъ гръцкия и латинския езици, сѣ опрѣдѣлени и всѣки може да ги намѣри въ рѣчника, тогава когато у насъ нѣма никакви граници, никакви прѣдѣли; нѣма рѣчникъ, въ който всичко това да бѣде потурчено и опрѣдѣлено и за това имаме хиляди думи, съ които може челоувѣкъ да разполага, за да се прѣдстави за знающъ, а въ сѣщностъ — да прикрие отсѣтствието на здравомислие, на идеи у себе си. Когато една мисль, една комбинация имъ се види за твърдѣ ясна, то започватъ да я усукватъ съ такива учени фрази, които я правятъ просто неразбираема, невъзможна за дешифриране. Майсторъ бѣше на това Сюлейманъ-паша, но не и Мехмедъ-Али, който пишеше на нашия езикъ твърдѣ лошо, понеже това което пишеше бѣше твърдѣ просто.

При тѣзи условия, той не можеше да се хареса на Стамбулскитѣ книжовници, и моето пѣтешествие въ Цариградъ, да изложи твърдѣ простия планъ на моя началникъ, трѣбваше да се завърши съ пълна несполука.

Впрочемъ, азъ трѣбваше да бѣда най послѣдния, който можеше да бѣде избранъ и изпратенъ съ такава една мисия.

Но, сердаря толкова много бързаше съ мосто изпращане за Цариградъ, щото не даде даже време да се разгори огъня и се набере пара въ локомотива, а ме застави да пжтувамъ съ дрезина отъ Каспичанъ до Варна.

Щомъ пристигнахъ въ Цариградъ, азъ се опжтихъ право за императорския дворецъ, и имахъ честта незабавно да бжда приетъ отъ Негово Императорско Величество Султана, който ме удостои съ изслушването си прѣзъ течението на повече отъ два часа и слѣдѣше съ голѣмо внимание излаганитѣ отъ менъ идеи на маршала. Изглеждаше че Султана даже като ли че одобряваше тѣзи идеи, тѣй че азъ чувствувахъ какво въ менъ започна да расте надеждата на успѣхъ.

На тръгване, Негово Императорско Величество ми каза, че ще трѣбва да изложи всичко разказано отъ менъ прѣдъ двамата висши сановници Махмудъ-Дамадъ и Саидъ, които въ това време — както се казва — «колѣха кучето», т. е. всичко отъ тѣхъ зависѣше.

Тѣзи двама господа ме приеха просто отвратително! Първия даже не ме удостои да ме изслуша. Вториятъ, който не бѣше станалъ още толкова великъ паша, — слѣдователно и който не бѣше обвзетъ още отъ такава надмѣнностъ, — удостои ме съ посочване къмъ стола, придружено съ покана да сѣдна, като ми даде нѣколко минути за докладъ; обаче, негово прѣвзходителство, прѣдъ когото азъ разгърнахъ генералшабната карта, нищо не разбра по нея, а слѣдѣше моята рѣчь върху една малка географическа, училищна карта . . . ; и оттогава азъ разбрахъ, че тукъ нѣмамъ работа, изгубихъ всѣка надежда и си помислихъ че Султана, великия царь, заповѣдникътъ на правовѣрнитѣ, този, прѣдъ когото

всички се прѣгъваха, — несравнено бѣше по-любезенъ и безкрайно по-проницателенъ, отъ колкото своитѣ министри.

Сердаря желаше, щото Сюлейманъ-паша да го послуша и да дѣйствува по начинъ за съединение на своята армия съ Източната.

Но Сюлейманъ никакъ не искаше това, понеже му бѣха обѣщали, че ако той прѣвземе позицията на святи Никола, то ще го назначатъ воененъ министъръ, а заедно съ това ще го наградятъ съ всичко на каквото въобще може да се надѣва у насъ човѣкъ, комуто се е падналъ въ ржцѣ случая. И за това именно, Шипчанския палачъ желаше да дѣйствува отдѣлно, та да извърши самичекъ успѣха, който той считаше за възможенъ, безъ да искаше да види, че подобенъ успѣхъ бѣше невѣроятенъ.

Къмъ това врѣме Сюлейманъ имаше едно грамадно тактическо прѣвъзходство надъ моя началникъ: той бѣше дѣсната ржка на Махмудъ-Дамадъ и лѣвата ржка на Саидъ . . . ; тѣй щото, моята мисия се свеждаше къмъ една проста разходка и отиване да видя домашнитѣ си, толкова повече че Саидъ, на трѣгване, съ единъ тържественъ видъ ми каза:

«Кажете на Маршала Мехмедъ-Али, че всички ние, отъ Султана и до най-нищожния отъ неговитѣ подданици, знаейки храбростта и искуството на Сюлейманъ-паша, възложили сме на него всичкитѣ наши надежди и довѣрие!»

Ето какъвъ любезенъ и окуражающъ отговоръ бѣше даденъ на пратеника на генералисимуса!

Признавамъ, че азъ излѣзохъ отъ апартаментитѣ на Саидъ-паша съ прѣпълнено отъ яростъ сърдце!

Колкото благосклонно се отнесе съ мене Султана, толкова тѣзи двама господиновци се отнесоха отвра-

тително и къмъ менъ и, особено, къмъ моя началникъ, просбитѣ на когото тѣ отхвърлиха прѣди да ги разбератъ и прѣди да си ги пояснятъ!

Признавамъ сжщо, че Мехмедъ-Али паша сгрѣши като ме изпрати съ тази мисия; никога не трѣбваше да се губи врѣме въ прѣговори тогава, когато обстоятелствата диктуватъ дѣйствиия. Но, по изложенитѣ по-рано причини, маршала мислѣше, че той ще възтържествува надъ Сюлеймановото съпротивление, ако се обърне направо къмъ Султана. Пита се сега, можеше ли така лошо, така отвратително да бжде приетъ изпратения отъ него офицеръ? Трѣбваше ли, прѣдпазливо ли бѣше да се говори на този офицеръ, че никой, — като започнешъ отъ Султана и до послѣдния отъ неговитѣ подданици, — не храни довѣрие къмъ главнокомандующия, който е изпратилъ този офицеръ?

Какво впечатление трѣбваше да остане у мене и колко би отпадналъ престижа на маршала, комуто бѣха довѣрили командуването на една сто хилядна армия, ако азъ бихъ се заелъ да разпространявамъ въ редоветѣ на сжщата тази императорска армия всичко онова, което чухъ отъ устата на Саидъ-паша?

Съ пламнала глава, какътно азъ вървѣхъ по голѣмия дворъ на палата, когато ненадѣйно срѣщнахъ единъ старъ мой приятель, комуто и поразказахъ малко отъ моитѣ несполуки. Този мой приятель бѣше единъ отличенъ патриотъ, единъ вѣренъ слуга на Султана; той ме посвѣтваше да отида при другия Саидъ, когото наричаха Ингилизъ-Саидъ (английския Саидъ) и който изпълняваше врѣменно длъжността министъръ на морската.

Макаръ че моята мисия не съдържаше нищо морско, азъ се отправихъ право при втория Саидъ.

като къмъ единственната още моя надежда, и дѣйствително азъ намѣрихъ въ него единъ чловѣкъ образованъ, вѣжливъ и който отбира отъ работитѣ, — което показваше че Саидъ отъ Саидъ има разлика.

До като ние приказвахме за събитията и разгледвахме по картата това, което моя началникъ наричаше «свой планъ», съобщиха на министра, че е пристигналъ драгоманина отъ английското посолство, който веднага биде приетъ. По единъ знакъ на Саида, пратеника на британското посолство, макаръ и прѣдъ мене, изложи цѣльта на своята визита, която не бѣше друга освѣнъ да събщи на главната турска квартира идеитѣ и плановетѣ на английския воененъ агентъ. Този послѣдния като осждаше поведението на Сюлейманъ-паша, горещо прѣпоръчваше съединението на двѣтѣ армии, т. е. единия отъ плановетѣ на моя началникъ, у когото, — трѣбва да призная, — бѣха нѣколко, и поради което — много е за вѣрване — английския воененъ аташе се почувствувалъ заставенъ да наруши нейтралитета; но иначе и не можеше да бжде, защото нито единъ дѣйствително воененъ чловѣкъ не би можалъ да присѣтствува безъ възмущение при тази печална комедия.

Саидъ (добриятъ) ни обѣща че веднага ще отиде при Негово Императорско Величество Султана и се качи въ файтона. Слѣдъ единъ часъ той ме повика въ двореца, даде ми формално удостовѣрение, че на генералисимуса ще се даде пълно удовлетворение, и ме покани незабавно да замина за въ главната квартира.

Азъ веднага заминахъ отъ Цариградъ и на другия день пристигнахъ въ Варна. А два дня слѣдъ това, азъ като ли че отъ небето паднахъ, когато намѣрихъ своя началникъ в'срѣдъ пламналото при Черковна сражение, т. е. на 10 мили далечъ отъ направле-

нието къмъ което той искаше да слѣдва и на 100 мили далечъ отъ неговитѣ собствени идеи.

Махмудъ, Саидъ и С-іе успѣха всичко наопаки да прѣобърнатъ прѣзъ врѣме на моето пътуване и бѣха дали на генералисимуса формална заповѣдь незабавно да настѣпи срѣщо армията на Цесаревича, и да се не вмѣсва въ плановѣтъ на Сюлеймана.

Ето какъ ние воювахме

Не ли е просто за очудване, любезни читатели, че при такава една система на воюване, ние можахме толкова дълго врѣме да се противимъ на руската армия?

Но кждѣ бѣше, проче, армията на Цесаревича и противъ кого заставиха да настѣпва нещастния генералисимусъ?

Това, което ние приемахме за руската Източна армия, бѣха нейнитѣ «буфери» — авангардитѣ. Главнитѣ имъ сили не видѣхме нито веднажъ и никога не знаехме гдѣ се намиратъ, до толкова добрѣ тѣхната кавалерия ги прикриваше и до такава степенъ пъкъ нашата бѣше слѣпа.

Никой никога не би можалъ да изпълни охранителната служба тъй умѣло както казацитѣ, и никой никога не може да воюва успѣшно безъ да разполага съ една добрѣ дресирана кавалерия.

Настѣплението при Черковна бѣше едно повторение на по-първото настѣпление.

Въ денѣтъ на завръщането ми отъ Цариградъ, като пристигнахъ на нашитѣ позиции, азъ чухъ да се приказва за едно обходно движение Самъ маршала, който ме прие твърдѣ лошо, понеже очакваше благоприятенъ резултатъ отъ моята мисия, ми обясни, че до като центъра и дѣсния нашѣ флангъ

демонстриратъ, въ това врѣме лѣвиятъ флангъ на нашата армия ще трѣбва да заобиколи и обхване дѣсното руско крило.

Пладнѣ минаваше, когато маршала, който нервно ми обясни всичко горѣизложено, нищо още не виждаше съ своя бинокль. Той очакваше — постоянно очакваше — новини за този фамозенъ обходъ, съ изпълнението на който бѣше натоварена египетската дивизия.

Генералщабнитѣ офицери, на лоши коне, лошо втегнати, а още по-лошо ѣздящи, — бавно донасяха противорѣчивитѣ извѣстия. Генералисимуса, който трѣбваше самъ лично да слѣди за хода на маневра, бѣше останалъ като ли че нарочно на артилерийската позиция само и само да си трови кръвта, колкото се може по-вече.

Руското дѣсно крило, което искахме да обходимъ, се опираше въ селото Чаиръ-къой, а къмъ югъ и изтокъ отъ това село мѣстността бѣше блатиста, запрудена, гориста, т. е. покрита съ прѣпятствия, недопускающи единъ благоприятенъ изходъ на подобенъ родъ движение.

Прѣди прѣдприемането на обходното движение, изпратили бѣха единъ щабъ офицеръ отъ генералния щабъ, който да рекогносцира неприятелската позиция и да прѣгледа мѣстността. Този офицеръ се задоволилъ само съ единъ погледъ на мѣстността, хвърленъ *твърдо отъ далече*; въ сжщностъ, той, безъ да бѣше видѣлъ абсолютно нищо, връща се и докладва, че както мѣстността така и позицията благоприятствували на проектирания маневръ, — тогава когато, въ дѣйствителностъ, това бѣше съвсѣмъ обратното.

Основавайки се на даннитѣ, докладвани отъ тази рекогносцировка, почна се движението което, разбира се, трѣбваше да се свърши съ несполука !

Ние говорѣхме: «обходно движение! обхвѣтъ!» Но знаехме ли точното значение на тѣзи думи?

Този маневръ се разбираше у насъ така лошо и до толкова малко се вѣрваше въ него, — че всѣкога когато нѣкой по-добъръ, знающъ, офицеръ започваше да го прѣвъзнася, то той биваше подвѣргванъ отъ другитѣ съвсѣмъ безъ стѣснение на насмѣшки и подигравки, като го назоваваха «чеверме», която дума значи изпеченъ съ въртене надъ огъня — на шишъ нанизанъ, — овенъ! И започваха се шеговититѣ подмѣтания: х-а-а! ето го, — ето го пакъ съ неговото прочуто «чеверме».

И дѣйствително, обходното движение е едно отъ най-деликатнитѣ маневрирования, които сѣществуватъ въ тактиката, а може би и повече отъ колкото въ стратегията.*)

Прѣди да се нагърбимъ съ изпълнението на една подобна работа, ще бжде необходимо:

1. Да имаме силитѣ си съсредоточени, въ маса, а не развѣрнати по-отрано, напримѣръ както при Черковна;

2. Щото всѣка часть да знае на прѣсти своето назначение;

3. Ползувайки се отъ гѣнкитѣ на мѣстността, обхода да бжде съвършено скритъ;

4. За изпълнението му да се отдѣлятъ войски по възможность не отъ видимата часть на бойния редъ;

5. Щото, крилото на бойния редъ, което се намира отъ кѣмъ страната на прѣдприетия маневръ, да може да вземе участие въ него съ движение по ешалонно, тѣй щото да се държи свѣръзка съ обходя-

*) «Военното искусство изисква извѣршването на обхода или обхвата безъ разпокѣсване на армията». (Наполвонъ).

щитѣ войски; обаче това трѣбва да бѣде изпълнено нито много рано, нито много късно;

6. Всичкитѣ останали войски, назначени за демонстрация, трѣбва да атакуютъ така енергично, щото тѣхната атака да може да се приеме отъ противника за главна;

7. Колкото при обикновеннитѣ движения съ широкъ фронтъ можемъ да се замаскираме съ кавалерията, толкова въ подобни случаи на обходно движение трѣбва да избѣгваме показването на кавалерията, защото, иначе, ние ще откриемъ своитѣ намѣрения.

А до колкото си спомнямъ, нито една отъ тѣзи прѣдпазливости не бѣше взета при Черковна. Демонстративнитѣ атаки се водѣха съ твърдѣ слаби сили, които бѣха се спуснали въ равнината, а многочисленнитѣ останали войски стояха въ това врѣме неподвижно изотзадъ хълмоветѣ. Можеше ли да се направи нѣщо повече отъ това, за да се дадѣше на противника да разбере, че той трѣбва да се поозъртва *и въ друга страна?*!

Впрочемъ, обходното движение се осуети още отъ самото начало, така щото бесполезно бѣше да се спусчатъ храбритѣ войски долу въ равнината.

Денътъ се привърши съ такъвъ единъ отрицателенъ резултатъ, какъвто никога не бѣше се случвалъ: прѣвѣрзочнитѣ пунктове кипѣха отъ ранени; равнината бѣше покрита съ стотини трупове на падналитѣ храбри солдати, които съ своето поведение въ тази безцѣлна борба, изтрѣгваха удивителни възклицания у присѣтствуующитѣ тукъ чуждестранни кореспонденти. Тукъ, както и на всѣкъдѣ, солдатитѣ направиха много повече отъ колкото се изискваше това отъ тѣхния дългъ; сжщото може да се каже и за младшитѣ офицери А вечерята, въ щаба на армията играеха

една малка игра на: «ти си виновния, ти отговаряй», а сердаря отново падна въ *отчаяние* (marasme).

На слѣдующия денъ прѣдъ насъ пакъ се изпрѣчи казашката завѣса! Обаче ние нѣмахме намѣреніето да започваме отъ ново, а руситѣ искаха да избѣгнатъ всѣко сериозно стѣлкновение съ главнитѣ си сили, които, къмъ това врѣме, едва ли можеха да бждатъ значителни, понеже всичко се групираше около Плевенъ. Но, армията на Цесаревича, която — гъвкава като ржканица, — добръ маневрираше, и благодарение на своята кавалерия — тя на всѣкъждѣ се явяваше по-много-численна отъ насъ. Тамъ, гдѣто се окажеше нужно, тя ни противопоставѣше съсрѣдоточени всичкитѣ си сили, когато ние настѣпвахме срѣщу нея съ дълги и тънки линии.

Въ сражението при Черковна главната наша грѣшка бѣше, че до като ние -- развърнати на единъ огроменъ фронтъ -- заемахме хълмоветѣ, дало се такава една заповѣдь на една отъ дивизиитѣ: «Идете и ми заобиколете това!» и ѝ показали една долина и гори

И кого натовариха съ обхода?

Египетската дивизия.

Началникътъ на тази дивизия бѣше очарователния принцъ Хасанъ, покойния вуйчо на сегашния хедивъ; той бѣше единъ отличенъ офицеръ, който бѣше изучавалъ военнитѣ науки въ Германия. Щаба на принца бѣше тѣй сжщо доста добъръ, твърдѣ дѣятеленъ, добръ знающъ, но войницитѣ никога не бѣха бивали на война и, поради това, никога не бѣха имали работа съ такъвъ единъ противникъ, каквито бѣха руситѣ. Безъ да се гледа, обаче, на това, тѣ все пакъ биха изпълнили своя дългъ, ако, за първъ пътъ, не биха имъ дали такава една непосилна задача.

Прѣдъ египтянитѣ отиваше единъ турски стрѣлковы баталионъ: въ този редъ тѣ се вдигнаха въ обходъ на руското крило и скоро нагазиха въ блатисто-гористата зона. Разположенитѣ не далечъ отъ нея неприятелски стрѣлци прѣсрѣщнаха турскитѣ солдати съ най-смъртоносенъ, убийственъ огънь! При все това, авангардния баталионъ не отстъпи макаръ че жестоко пострада. Египетскитѣ офицери, като видѣли, че обхода става несполучливъ и че е невъзможно да се отива напрѣдъ, заповѣдали отдърпване назадъ; всичкото прѣдприятие, като лошо организирано, рухна, а бѣдния маршалъ Мехмедъ-Али за винаги изгуби случая да поправи репутацията си.

Обаче, какво искаха да обходятъ при Черковна? Кого?

— Флангътъ!

— Но чий флангъ? На кого флангътъ?

— На една дивизия, не повече.

— А послѣ?

— Това е всичко; но ако би се сполучило съ маневра срѣщу руското дѣсно крило, то щѣше да бжде потрѣбно да се двигне напрѣдъ всичката останала наша армия. За това именно необходимо бѣше да бждемъ съсрѣдоточени и да прѣминемъ Янтра; сега пъкъ ние нѣмахме никакъвъ понтоненъ паркъ. Отъ друга страна, най-сетнѣ, даже и ако бихме прѣминали рѣката, тази наша растегната линия, която състоеше отъ многочисленни но разхвърляни дивизии, отново би се намѣрила лице съ лице срѣщо една нова линия, нова завѣса, — тъй като, всичкитѣ рѣки, които текатъ въ тази частъ на България, сж перпендикулярни на Дунава и, слѣдователно, паралелни една на друга, тъй че вмѣсто да обходимъ въфронтно ние щѣхме да бждемъ обходени.

Едно правилно организирано настѣпление на съединенитѣ сили имаше 80 на 100 шанси на успѣхъ, особено като се вземѣше прѣдъ видъ, че генералъ Радецки, щомъ като щѣше да види тилътъ си въ опасностъ, щѣше да отстъпи. Присъединението на неговитѣ 20,000 или 25,000 человекъ къмъ слабитѣ сили на Цесаревича не би било голѣма помощъ, тогава когато, вслѣдствие напушането на Шипка поради отстъплението на своя противникъ, — Сюлейманъ-паша би съединилъ къмъ насъ своитѣ твърдитѣ значителни сили, и влизали вече въ огъня части!

Обаче нищо отъ това не може да стане. Неумѣнното да се маневрира; анемичността въ комбинациитѣ; страхътъ да се считаме за твърдитѣ много отдалечени отъ своята база и отъ продоволствието; неспособността на щаба, — всичко това до такава степенъ бѣше сплшило главнокомандующия, че въ свѣта на генералитѣ, Мехмедъ-Али-паша, безъ особенъ трудъ, може да събере множеството гласове въ полза на отстъплението.

Колко малко трѣбва да се е разбирала войната и до каква степенъ е трѣбвало да се не знаятъ намѣренията, които би могаль да има противника, за да може постоянно да му се приписва идеята за настѣпление, тогава когато ролята на руската Източна армия можеше да бѣде само чисто отбранителна, — абсолютно отбранителна, и то въ сила на събитията, които се разиграваха на западъ!

Факта, че неприятеля не прѣмина въ настѣпление когато се намираше на Ломъ, не бѣше ли самъ по себе си достатѣчно ясенъ и краснорѣчивъ; не показвали този фактъ, че армията на Цесаревича не би отстъпила до Янтра съ цѣль щото слѣдъ това отново да

започне да настъпва, особено когато ние къмъ това време бѣхме вече по-силни отъ нея?

Пословицата която казва че «трѣбва да се отстъпи малко за да се скочи по-далечъ» — не може да се приложи и за една армия; на какво тогава да се отдаде, — съ какво да се обясни нашето отстъпление за което се съгласиха всичкитѣ наши генерали

Отъ време на несполучливия бой при Черковна-Чаиркьой, започнаха се непрѣстанны дъждове и трѣбваше буквално да затъваме въ калѣта. Пѣтищата — само ако може да се нарекатъ така пѣтекитѣ, които войскитѣ прокарваха прѣзъ голѣмитѣ залѣсени пространства, — бѣха въ неописуемо лошо състояние: хлъзгахме се, припъвахме се въ дѣнеритѣ на лошо отрѣзанитѣ дървета, падахме-ставахме! Съ трудъ чловѣкъ можеше да отиде отъ една палатка до друга.

И всрѣдъ такава една нощъ получи се заповѣдь за отстъпление на армията! И тя тръгна въ единъ невъобразимъ безпорядѣкъ.

Дѣйствително, това бѣше една невъобразима неразбранщина! Ето една цѣла цѣленичка, непожтната армия, която заставляватъ да отстъпва всрѣдъ тъмнината, подъ проливния дѣждъ, по отвратително лоши пѣтища, като ли че слѣдъ нея тича и я прѣслѣдва неприятеля! Ето какъ храбри хора, на които като имъ се внуши боязнь, търтиха да бѣгатъ отъ опасностъ, *отъ която тѣ никога не сж бѣжали*, — да прѣтърпятъ единъ позоръ, който никога не сж заслужвали!

Моя конь пада и става повече отъ двадесетъ пѣти прѣзъ време на това достопамятно отстъпление! Когато започна да се разсѣмва, азъ видѣхъ какъ се запрѣгаха въ полскитѣ орджия по цѣли баталиони, за да ги домѣкнатъ до единъ най-незначителенъ склонъ; до такава степенъ бѣха развалени пѣтищата! А прѣзъ

нощта, освѣнѣ това, имаше и взаимна прѣстрѣлка между нѣкои баталиони, които едни други се мислѣха за противникъ И всичко това ставаше не вечерта на сѣщия день на сражението при Черковна, но два дня по-късно!

Прочее, ние не можемъ да се извинимъ даже съ страхътъ отъ едно прѣслѣждане отъ страна на противника, толкозъ повече че *това сражение не бѣше устѣхъ за руситѣ* и че отъ насъ самитѣ зависѣше да бждемъ побѣдителитѣ!

Сега, както и по-рано, ние отстъпихме задъ Караломъ, както и по-прѣди, и всички останахме доволни, особено руситѣ.

Шестъ недѣли слѣдъ това се изминаха въ пълно бездѣйствие.

Всѣка сутринъ можеше чловѣкъ да види неприятелскитѣ постове, които мълчеливо стояха на нѣколка крачки отъ нашитѣ. Руситѣ, по видимому, бѣха очаровани отъ нашето поведение: тѣ имаха нужда отъ подобно затишие, за да могатъ да довършатъ смазването на Плѣвенскитѣ храбреци!

Глава XI.

Твърдѣ късно!

Периода отъ бездѣйствие на армията на Мехмедъ-Али може да ни служи като доказателство, че една армия, — пъкъ била тя даже и най-храбрата въ свѣта — твърдѣ малко полза би принесла, ако стратегическитѣ знания на висшитѣ въ нея началници не сж пропорционални съ тактическитѣ способности на по-долнитѣ.

Но това не е всичко: не подлежи на никакво съмнѣние, че това което обезпечава успѣха въ войната е продължителния съвмѣстенъ животъ и служба между началницитѣ и подчиненитѣ въ мирно врѣме.

Колкото и да е добъръ единъ началникъ-главнокомандующъ, все пакъ неговото положение на първо врѣме ще бѣде доста трудно. Неговитѣ подчинени и войската още нѣма да му довѣрватъ. Самъ той, до като не е било извършено нѣщо сериозно, не знае кой е добрия, кой е лошия; вслѣдствие на това, не може да се има и взаимно довѣрие, което е толкова много необходимо между старшитѣ и младшитѣ началници за съвмѣстни усилия.

Такова именно бѣше положението на Мехмедъ-Али-Паша, когато той прие главното командване на Ломската армия: никой не го познаваше, никого и той не познаваше; освѣнъ това, той имаше противъ себе си и друго едно неизносно обстоятелство: наричаха го «фрѣнкъ» (значи отъ християнско произ-

хождение). И действително той бѣше такъвъ, което на всѣка крачка го издаваше и неговия невъзможенъ акцентъ. При все това, довѣрието къмъ него се появи твърдѣ скоро, когато се видѣ че новия сердаръ е надаренъ съ отличающе се лично мъжество. Това вече бѣше много, но не и напълно достатъчно! Войникътъ, простия войникъ, знае и чувствува че личното юначество и смѣлостъ на прѣдводителя не сж още достатъчни за да ги поведе къмъ побѣди. Разбира се, той е доволенъ отъ смѣлостта и безстрашието на своя вождъ, но така сжщо той иска щото главнокомандующия да бжде и искусенъ, способенъ човѣкъ.

Даже на мирноврѣменнитѣ маневри, младшитѣ се чувствуватъ управляеми отъ увѣренността, че началното имъ «знае».

«Знанието», което е една отъ най-големитѣ «сили» въ този свѣтъ, има едно съвършено особено свойство да плаши невѣжитѣ.

И, обратното, забѣлѣзано е, че подъ прѣдводителството на невѣжественъ началникъ, войскитѣ биватъ овладѣвани отъ чувството на нѣкакво—не знамъ какъ да го кажа на нѣкакво непонятно смущение, неловкостъ като ли че изъ между редовитѣ се носи вѣненето на недовѣрие, въ въздуха нѣкакви шушукания и това въ врѣме на ученията и маневритѣ — въ мирно врѣме!

Това душевно състояние приема опасни размѣри въ военно врѣме, именно тогава, когато противъ него трудно може да се дѣйствува.

И колко е вѣрно това! Погледнете, напимѣръ: Османъ-паша, само съ 20,000 души, спира настѣпление на всичката руска операционна армия, а Мехмедъ-Али, който разполага съ три-четири пѣти повече хора, не можи да пристѣпи нито крачка напѣдъ!

Иначе и не можеше да бжде, защото Османъ-паша, който постоянно заедно е бивалъ съ повѣреннитѣ му войски още отъ врѣме на сръбската война, знаеше какво може да изисква отъ тѣхъ; сжщеврѣменно и неговитѣ войски, които бѣха видѣли своя прѣдводителъ въ работа, знаеха какво могатъ да очакватъ отъ него. А Мехмедъ-Али, напротивъ, едва що бѣше успѣлъ да влѣзе въ контактъ съ хората, които до това врѣме той никога нито ги бѣше виждалъ, нито ги познаваше ; освѣнъ това, искаше се и врѣме за да се убѣдятъ хората, че чловѣкъ може да бжде и отъ християнско произхождение, чужденецъ, и при все това да бжде единъ отлично прѣданъ офицеръ — както и всѣки другъ офицеръ — на това правителство и на тази армия, на което яде хлѣба и на която носи мундира!

Това се доказва отъ трагическата смъртъ на Мехмедъ-Али: доста късно слѣдъ войната, изпратенъ да обяви на бошняцитѣ политическитѣ мѣрки, взети на Берлинския конгресъ относително Босна, той е билъ обкржженъ въ домътъ си отъ хиляди въоржжени туземци, които искали да имъ се прѣдаде; той се отказалъ и, самъ съ адютанта си, встѣпилъ въ бой съ цѣла една армия отъ башибозуци, които найсетнѣ подпалили къщата му, за да заставятъ храбрия солдатинъ да се прѣдаде въ жертва на тѣхната яростъ. Маршала се облѣкълъ въ пълна парадна форма, приготвилъ се за смъртъ, и съ гола сабля въ ржцѣ хвърлилъ се върху тѣзи мерзавци! Той падналъ побѣденъ отъ тѣхната численность! Отсѣкли му главата, наболи я на единъ колъ и я разнасяли триумфално

Стратегическия параличъ у нашето висше командване имаше и други причини: отсъствието на ка-

валерията, която не бѣше пропорционална на пѣхотнитѣ части; отсъствието на довърше къмъ онѣзи услуги, които можеше да даде конницата; отсъствие на свързка между разнитѣ родове оружия. Отгукъ, слѣдователно, нито развѣдка, нито охранение въ марша, нито охранение на почивкитѣ. Напротивъ, на срѣща си имахме не само многочисленната, но и великолѣпно знающа и изпълняюща този видъ служби кавалерия.

Стражевата служба у руситѣ е отлична; отъ единия флангъ до другия, тя прѣдставлява отъ себе си една прозрачна завивка тънки линии, почти невидими постове; лежки подвижни развѣди, които не пропуцатъ нито муха. А по-отзадъ една здрава мрѣжа отъ застави и главни караули, които, колкото повече се доближавадъ до главнитѣ сили, толкова повече биватъ и по сгъстявани по между си. И тази прозрачна мрѣжа не можа да бѣде разкъсана отъ нашитѣ 80,000 храбреци!

Ние можахме да бѣдемъ въ два, четири, осемдесетъ пѣти повече отъ руситѣ, и все пакъ нищо да не можемъ да видимъ.

Трѣбваше да съсредоточимъ всичката наша кавалерия и да образуваме отъ нея една независима дивизия; да присъединимъ къмъ нея черкезката и иррегулярната кавалерия, и всичко това да се нахвърляше въ промежутъка между Цесаревича и Радецки. Така ние щѣхме да безпокоимъ тилътъ на Шипченския руски отрядъ; щѣхме да тревожимъ дѣсното крило на Източната имъ армия; да измѣчваме противника; да се показваме и да изчезваме; да виждаме и да донасяме.

Това бѣше възможно.

Бѣше възможно, защото, споредъ приетата въ нашата армия система, нис нѣмахме нужда отъ при-

криване и отъ свързка. Само пукнатината, по която се стичаше Караломъ и Господъ Богъ ни поприваха.

Такова едно употребление на кавалерията, както се каза по-горѣ, бѣше абсолютно необходимо, то бѣше единствено срѣдство за да ни се отворятъ очитѣ. Това би било за насъ единъ фенеръ въ тъмнината.

И това щѣше да бѣде достатъчно! Щѣше да бѣде достатъчно поне за въ дадената минута, тъй като успѣхитѣ подъ Плѣвенъ ни дадоха нравственното прѣвъзходство надъ противника и че, съ малко, бихме могли да направимъ много нѣщо.

И тогава вече, главнокомандующия би могълъ, ако би пожелалъ, да получи свобода въ дѣйствиата си.

Това нѣщо бѣше възможно да стане, защото, съ изключение на дивизионната кавалерия, голѣмитѣ кавалерийски маси у противника, подъ командата на генерала Струкова — руския Галифе — бѣха заети прѣзъ това врѣме около Плѣвенъ.

Тамъ, между Видъ и Искъръ, имаше 130, — казвамъ: сто и тридесетъ руски ескадрона, срѣщо . . . 6 турски, и тази неприятелска кавалерия на два пѣти позволи да се вмжкнатъ въ Плѣвенъ два продоволственни транспорта и двата отъ по 8,000 — 10,000 волски кола, конвоирани отъ слаби пѣхотни бригади!

Това е почти невѣроятно! И безъ да се гледа на всевъзможнитѣ научни обяснения, които се отдаватъ на този фактъ, той за мене си остава необяснимъ.

Нека сега да оставимъ този разказъ, и да се прѣнесемъ къмъ свършека на Мехмедъ-Алиевото командване, понеже отъ деня на знаменитото отстъпление отъ Черковна и до момента когато той биде замѣстенъ отъ Сюлейманъ-паша, не стана абсолютно нищо рѣшително, което да заслужава внимание, ако не смѣ-

таме, че прѣзъ всичкото врѣме, до като Плѣвенъ се държеше, ние пропуснахме такива благоприятни случаи, на които бѣше сждено, да се не повторятъ вече никога!

Подъ натиска отъ Цариградъ; подбужданъ отъ офицеритѣ, които желяеха да се извърши нѣщо; безпокоенъ отъ глухото роптание на собствената си съвѣсть, която му подсказваше до колко е пагубно неговото бездѣйствие, Мехмедъ-Али-паша се рѣши, най-сетнѣ, да отгласе заповѣдъ за движение и размѣстване на войскитѣ, имайки прѣдъ видъ едно сражение.

Рѣшиха се на едно сражение но безъ да иматъ нѣкакви данни, нито относително разположението на противника, нито относително неговитѣ намѣрения. Но отъ този противникъ ние не виждахме друго освѣнъ само едни неподвижни охранителни постове, и нищо у насъ не даваше право да се мисли че Цесаревичъ ще прѣдприеме сражение. Трѣбваше първо да се разузнава, да се влѣзѣше въ съприкосновение съ главнитѣ сили на противника, и тогава вече да се мисли и за сражение.

Слѣдъ нощното отсѣпление отъ Черковна, ние значително се помѣстихме въ дѣсно и, — най-сетнѣ сердаря разбра, че е необходимо да има всичкитѣ си войски въ рѣка за да атакува руситѣ.

За тази цѣль, при Ивановъ-Чифликъ на Караломъ, се съсредоточиха всичкитѣ наши пѣхотни дивизии.

По поводъ на това трѣбва да отбѣлѣжимъ, че подъ началството на Мехмедъ-Али-паша, както и при неговитѣ прѣдшественници, армията се състоеше отъ дивизии . . . , и че никога не стана и дума за организирането на армейски корпуси. Но да чуемъ какво

казва и Блюме върху този прѣметъ въ своята стратегия :

«Разполагайки въ голѣмо количество и въ съответственна пропорция отъ всички ролове оржжия, армейския корпусъ има една значителна сила за съпротивление и, освѣнъ това, напълно е способенъ за отдѣлни операции. Вслѣдствие на своята организация, армейския корпусъ се явява една единица, т. е. всѣки единъ отъ съставляющитѣ го елементи има съвършено опрѣдѣлено назначение въ пѣлото, и всички елементи, безъ затруднение се подчиняватъ на една воля».

Тази вечеръ, хоризонта се бѣше покрилъ съ единъ червенъ, пурпуренъ цвѣтъ. Бѣше едно отъ онѣзи слънчеви захождания, които произвеждатъ дълбоко впечатление на суетвѣрнитѣ умове.

Всичкитѣ дивизии бѣха групирани въ единъ малкъ квадратенъ участъкъ, а нашитѣ чудесни войници се разположиха подъ открито небо.

Прѣголѣма бѣше умората въ деньтъ на това трудно съсрѣдоточаване, и азъ дълбоко бѣхъ заспалъ, единъ дѣтски сладкъ сънъ..... когато, по срѣдъ нощъ, по заповѣдь на сердаря ме събудиха. Слѣдъ петъ минути, азъ вече влизахъ въ палатката му и го намѣрихъ увиснало седналъ на своето малко походно столче и ридающъ като дѣте!

Никога не мога да забравя изражението на лицето на бѣдния маршалъ! Человѣкъ просто не можеше да го познае, до такава степенъ, въ нѣколко минути, се бѣше измѣнила физиономията на този храбъръ и мъжественъ воинъ!

Той ми подаде разтворената телеграма, отъ съдържанието на която азъ разбрахъ причината на неговото отчаяние. Императорското «ираде» извѣствяваше мар-

шала, че той е замѣстенъ отъ своя съперникъ, Шипченския палачъ — Сюлейманъ!

Охъ! Какво тежко изкупление! . . . Да бждешъ сваленъ отъ главното командуване и да бждешъ замѣстенъ . . . отъ кого? Отъ своя съперникъ!

За маршала нѣмаше да бжде мъчението по-голъмо, ако бѣха заповѣдали да го обѣсятъ или застрѣлятъ.

Малцина сж тѣзи, които сж прѣживявали подобна ужасна нощъ!

Азъ много обичахъ добриятъ маршалъ, който бащински се отнасяше къмъ менъ. Мене ми е много мъчно, че отъ дълбоко уважение къмъ истината, азъ съмъ принуденъ да критикувамъ неговото командуване. Но кой е, прочее, този добъръ генералъ, който би направилъ нѣщо по-добро, ако нѣма добри помощници?

Щастливи сж генералитѣ, които започватъ войната съ единъ добъръ щабъ!

«Бързото и точното изпълнение на работитѣ — казва принцъ Хохенлое въ своитѣ *писма върху стратегията* — влияе върху стратегията. Механизма на генералния щабъ е единъ важенъ факторъ въ стратегията».

Храбриятъ Мехмедъ-Али-паша бѣше жертва още отъ самото начало на жалката организация на главния генераленъ щабъ. Като получи главното командуване въ една трудна минута, одаренъ съ слабъ и непостояненъ характеръ, той се почувствува оттегченъ отъ мъжественитѣ, но невѣжественни подчинени. Безъ компасъ, безъ руль, даже безъ една добра карта (защото тѣзи отъ които се ползувахме бѣха повече или по-малко пълни съ грѣшки), при най-плачевни условия, той прие върху себе си управлението на кораба, който носѣше съдбата на отечеството! . . .

И сега, въ тази фатална нощъ, потиснатъ отъ скърбъ, носейки самъ всичкитѣ угризения на съвѣстѣта, които трѣбваше ние всички да сподѣлимъ, — той плачеше съ кървави сълзи, едри, тежки сълзи се ронѣха по неговото измжчено лице, изпаднахъ отъ мъченията, които терзаеха душата му.

Той бѣше безъ мундиръ, по една риза само, която бѣше изпораскажалъ за да диша по-леко и прѣзъ която се виждаха почервенѣлитѣ му, като слѣдъ синапизми, гърди; — до толкова той бѣше измжчвалъ себе си въ припадъка на мрачното отчаяние. И стискайки ржцѣтъ ми, бѣдния маршалъ говорѣше за своята виновностъ и желание да умре. Той повтаряше и прѣповтаряше: «Ахъ! какво ще кажа, какво ще отговоря азъ на нашия върховенъ вождъ, на нашия главнокомандующъ, Султана, който ме удостои съ довѣрието си, за което, уви! азъ се показахъ толкова малко достоенъ! Какъ ще изтърпя азъ погледитѣ на всички онѣзи, които ще поискатъ отъ моитѣ очи обяснение за мосто бездѣйствие и неуспѣхъ! Какво ще отговоря, какво ще кажа азъ на тѣзи, които ще ме запитатъ: какво направи ти съ повѣреннитѣ на тебе 100,000 храбреци? Ще ли мога да имъ кажа: оставете ме, азъ ще атакувамъ утрѣ, азъ . . . азъ . . . уви! азъ добръ чувствувамъ, че ще ми отговорятъ: твърдѣ късно!»

Азъ искрено и дълбоко сподѣляхъ тази скърбъ; азъ се стараехъ да го утѣша до колкото можахъ; казвахъ му, че не всичката тежестъ трѣбва да се стоварва върху него. Такова бѣше, такова е и сега моето убѣждение, понеже днесъ ние знаемъ, че по-голѣмата частъ отъ отговорността пада върху Сюлеймана и неговитѣ покровители, които завързаха ржцѣтъ и нозѣтъ на сердаря, които изгубиха цѣлата тази война поради

алчността си за власт, поради своитѣ безкрайни интриги и които моето перо се отказва да описва!

Само сердаря, неговия секретарь и азъ знаехме съдържанието на получената въ тази ужасна нощъ телеграма.

Армията, която бѣше заспала съ увѣреността за толкова желаемото настѣпление, при събуждането си трѣбваше да се научи, че е изгубила своя вождъ, и че нейния поривъ напрѣдъ отново трѣбва да се спре но тя, тази армия, още спѣше, а се чуваше само гласа на отзовающитѣ се часови.

Бѣдниятъ сердаръ, закѣснѣлото рѣшение на когото, може би, щѣше да поправи всичкитѣ послѣдствия на прискърбнитѣ колебания, попита ме — продължавайки да плаче — какво може да направи за мене, прѣди още да е сдалъ командването. Азъ го помолихъ да издаде заповѣдь съ задна дата на единъ денъ по-рано, съ която да ме изпраща съ нѣкакво поръчение въ щаба на египетския контингентъ, тъй като азъ не искахъ да служа подъ началството на Сюлеймана.

Снабденъ съ тази заповѣдь, азъ оставихъ нашата главна квартира на разсѣмване, за да избѣгна срѣщата съ онзи фаталенъ чловѣкъ, който толкова много поврѣди на моя прѣввзходенъ началникъ. Азъ ѣздѣхъ трѣсомъ по голѣмото Разградко шосе когато при единъ завой на пѣтя, азъ се блѣснахъ именно о тогова, отъ когото бѣгахъ.

Като видѣхъ ухлузената селска талига, безъ никакъвъ конвой, азъ отначало помислихъ, че се срѣщамъ съ нѣкой простъ пѣтникъ, тръгналъ за къмъ армията. Въ дѣйствителность, азъ още нѣмахъ щастието да познавамъ Сюлеймана, а жалката фигура

на срѣщнатия, по никой начинъ не можеше да ми внуши мисълта, че този човекъ въ талигата би билъ сжщия кървопиецъ, който погуби толкова много хора при атакитѣ на святи Никола
Трѣбва да кажемъ истината, че той самъ лично никога не бѣше взелъ участие въ тѣзи атаки!

Талигата се спрѣ. Адютанта на маршала ми даде знакъ да слѣза и да се доближа.

Сюлейманъ-паша, който, не знамъ отъ гдѣ на кждѣ, ме знаеше, попита кждѣ отивамъ. Азъ му показахъ носещата задна дата заповѣдь отъ ексь-сердаря. Кисело — сладката му усмивка ми показа, че той разбра, какво азъ бѣгамъ отъ него. Азъ мисля, че очитѣ ми не можиха да прикриятъ онова чувство на антипатия, което хранѣхъ къмъ него. Сюлейманъ разгърна картата и ме попита, гдѣ се намиратъ нашитѣ дивизии. Азъ му показахъ на избрания отъ прѣдшественника му пунктъ за съсрѣдоточението и упоменахъ за рѣшението да се настѣпи. Моя събесѣдникъ отново се ухили съ злобна и недовѣрлива усмивка, седна въ талигата и замина.

Замѣстването на Мехмедъ-Али-паша съ Сюлейманъ, не прѣдизвика никакви промѣни въ стратегическото положение на нашитѣ армии:

Плѣвенската — бѣше се рѣшила да избѣгва маневриранията и не желаете да подобри своето положение.

Шипченската, — която упорствуваше въ своето желание да сграбчи бика за рогата при святи Никола.

Ломската армия, която бѣше станала неспособна да играе една настѣпателна роль както подъ началството на Мехмедъ-Али-паша, така и подъ началството на Сюлеймана.

Хората се промъниха но гръшките си останаха сжщитъ.

Трѣбва да се отбѣлѣжи, че при тѣзи условия, на всѣкъждѣ господствуваше една и сжща идея, една и сжща мисль царуваше надъ цѣлия театръ на войната: чакане падането на Плевенъ, — а още по-забѣлѣжителното бѣше, че при отсъствието [на всѣко маневриране отъ наша страна и отъ страна на Шипченската армия, при отсъствието на единство въ дѣйствиата, сами ние — турцитѣ — помогнахме съ своята неподвижностъ на руситѣ да унищожатъ Плевенската армия, да унищожатъ единственното прѣпятствие, което прѣчеше на стремлението имъ въ достигането на първоначалния имъ обективъ.

Сюлейманъ като прие командването отъ Мехмедъ-Али, не бѣше и по-щастливъ отъ послѣдния; той даже получи добъръ урокъ отъ Великия Князь Прѣстолонаслѣдника, въ атаката на открито поле — при Мечка, — между Караломъ и Янтра.

Отбитъ съ твърдѣ голѣми загуби, Сюлейманъ зае сжщата отбранителна линия, която заемаше и тозъ, когото той толкова много критикуваше, и се залови о сжщата бездѣятелностъ, съ която той си послужи за да подкопае и търкулни Мехмедъ-Али

Поради мотивитѣ, които вече упоменахме, руситѣ не го прѣслѣдваха; отблѣсквайки всѣко едно опитване на турцитѣ да прѣминатъ въ настѣпление, Цесаревичъ е могаль да счита своята задача за отлично изпълнена.

Прѣди да оставимъ разказа за Ломската армия, къмъ която азъ вече нѣма да се повърна, умѣстно ще бжде да припомнимъ тукъ думитѣ на Жюмини: «Случвало се е да види чловѣкъ армии, разрушени

отъ стратегически операции, и при това безъ да сж влизали въ голѣми сражения, а само да сж се сражавали въ цѣль редъ малки боеве».

Тѣзи, които не разбиратъ самата сжщностъ на думата «стратегия» нѣма да разбератъ, може би, и мисълта на Жомини, въ прилагането ѝ къмъ операциитѣ на Караломъ; а между това, колко е тя приложима въ дадения случай.

Така сжщо необходимо е да се отбѣлѣжи, че ние бѣхме разбити не само вслѣдствие стратегическитѣ комбинации у противника, но главно и прѣди всичко, че ние самитѣ не дѣйствувахме съгласно съ принципитѣ на стратегията.

Никога не се подигна въпросъ за насочването на нашитѣ главни сили само срѣщу частъ отъ неприятелската армия; вслѣдствие на това, ни едно сражение, ни едно голѣмо, рѣшително сражение не стана; наченатата прѣзъ юний мѣсець 1877 година и свършена прѣзъ януарий 1878 година война, нѣма други сражения освѣнъ Плѣвенскитѣ; всичко останало, до самия свършекъ, прѣдставлява само редъ отъ частични боеве, неимбющи за двѣтѣ воюющи страни нито тактическа, нито стратегическа цѣнностъ, съ исключение разбиването на Сюлейманъ-паша при Пловдивъ.

И прѣзъ врѣме на двѣстѣ и петдесетъ-дневната война, безъ да считаме Плѣвенъ, но считайки усиленитѣ рекогносцировки — имяхме всичко на всичко около петнадесетъ дни прѣзъ които се бихме!

Всрѣдъ тази обща инертностъ, *врѣмето* се пилѣеше по единъ най-разточителенъ начинъ и отъ двѣтѣ воюющи страни Английската пословица: *Time is money*, изгуби всички свои права. Никой се не опита да пжтува къмъ спасителния брѣгъ . . . и всички се хващаха и държаха за сламката.

А времето минаваше! Не чувствувайки се способни за настъпателни дѣйствия, — оставаха приковани било къмъ позиции, било къмъ географически пунктове, било къмъ укрѣпени лагери — и очакваха само да бъдатъ унищожени единъ слѣдъ другъ.

Позиции ли?

Но най-добрата позиция на свѣта — това е «стратегическия маневръ»!

Като оставимъ на страна всичкитѣ допуснати стратегически грѣшки, какъ да се не удивлява челоуѣкъ на упорството на малката Плѣвенска армия, която въ течение на цѣли петъ мѣсеца показва такова съпротивление на настойчивитѣ усилия на руско — румѣнскитѣ армии, и какъ да не плаче челоуѣкъ заедно съ Мехмедъ-Али-паша при мисълта за всичко онова, което можеше да бѣде направено прѣзъ течението на тѣзи дълги дни, недѣли, мѣсеци, — изхарчени така безъ смѣтка, така безцѣлно!

Бѣдниятъ Мехмедъ-Али разбра всичко това, но малко късничко. Тежко бѣше на душата му, както видѣхме по-горѣ, но вмѣсто съжаления къмъ края на една война, азъ бихъ посвѣтвалъ нишитѣ бѣдѣщи военачалници да иматъ стратегически окомѣръ още въ самото ѣ начало

Само че би било голѣмо заблуждение да се мисли, че този окомѣръ трѣбва да се изработва тогава, когато прѣдприятието се е вече започнало, и сѣдбата на отечеството е сложена на карта; не, — въ командното искусство трѣбватъ упражнения, прѣповторяни много по-рано, — още въ мирно време.

«Изучването принципитѣ на стратегията нѣма да ни принесе добъръ плодъ, ако се ограничимъ само съ задържането на тѣзи принципи въ паметта си, безъ да се опитае да узнаемъ всичкитѣ имъ комбинации, не упражнявайки колкото се може по-често

своего собствено сжжение и особено като ги провѣряваме по картата, било то по отношение къмъ вѣроятнитѣ бѣдѣщи войни, било то къмъ най-блѣстящитѣ орепации на великитѣ полководци. Само съ помощта на едни подобни упражненія може да изработи чловѣкъ въ себе си единъ бързъ и вѣренъ стратегически окомѣръ, — качество най-драгоцѣнно у генерала, безъ което не могатъ се приложи на практика и най-добритѣ теории на свѣта».*)

Ние вече казахме нѣколко пѣти, че прѣзъ всичкото царуване на Султанъ Абдулъ-Азиса, можемъ да си спомнимъ само единъ голѣмъ маневръ, на който присѣтствуваха както Падишаха така и всичкитѣ негови маршали и генерали.

Слѣдователно ясно е, че военното у насъ възпитание на прѣводителитѣ и тѣхния окомѣръ, сж били съвършенно занемарени. Всичката грижа на правителството се е състояла само въ приготвлението на воененъ материалъ, — и той дѣйствително бѣше прѣвъзходенъ. Той струваше скжпо, обогати много мерзавци, но бѣше прѣвъзходенъ.

Непрѣкъснатитѣ критски възстания, черногоскитѣ войни, слѣдъ които послѣдваха възненіята въ Херцеговина, а слѣдъ това и войната съ Сърбитѣ — поддържаха въ нашитѣ генерали и войски вѣковнитѣ наши военни достойнства и великолѣпенъ воененъ духъ. Обаче на това не бива да се гледа като на една дѣйствителна тренировка, закаленность, и нито като на едно достатъчно упражнение за една голѣма война.

Голѣмата война, войната, — каквато ние трѣбва да разбираме съгласно наставленията на Фридриха, на Наполеона, на Клаузевица, на Жомини, на Молтке, на фонъ-деръ-Гольца и, най-сетнѣ, на всички тѣзи, които

*) Жомини.

добрѣ сж я разбрали и освѣтили, — нѣма нищо общо съ малкитѣ планински експедиции; на тѣзи послѣднитѣ трѣбва да се гледа като на жандармерийски, но само че въ по-едърѣ масщабъ. Единственната тѣхна прилика съ голѣмата война се заключава само въ ролята, която — и тукъ и тамъ, — играе тактиката, която еднакво има значение и прѣзъ врѣме на бунтоветѣ, и въ уличнитѣ безпорядъци...! обаче не може да се твърди никога, че това е военно искусство!

Не бива да се сжди за единъ генералъ — нито въ добра, нито въ лоша страна, — само по това, че той е взелъ участие въ потушването на възстанията и безпорядъцитѣ въ граждански войни и въ планински боеве.

— Добъръ ли е еди-кой си генералъ?

— Кажете ми първо — командувалъ ли е? Какви войски е командувалъ? Кажете ми — всѣкога ли е работилъ, работи ли и сега, ималъ ли е случай да упражнява своя стратегически окомѣръ, здравъ ли е, може ли да изтърпи *всички* несгоди свързани съ войната? Кажете ми, особено, интересува ли се той отъ своя занаятъ, храни ли той любовъ, культъ, обожание къмъ милитаризма?

За да бждешъ достоенъ да командвашъ единъ день, трѣбва страстно да обичашъ своя занаятъ!

И сега още, безъ да се гледа на жестокия урокъ отъ миналата война, у насъ има офицери, които не се занимаватъ никога присърдце съ своя занаятъ. И не само че се не занимаватъ съ него, но и смѣтатъ себе си за по-добри отъ тѣзи, които се занимаватъ!

Желалъ бихъ да знамъ, да, дѣйствително, азъ бихъ желалъ да знамъ, какъ може да се знае едно каквото и да е искусство, занаятъ, наука, ако не се упражняваме въ тѣхъ, ако не ги изучаваме, ако не направимъ отъ тѣхъ своето главно занятие?

Най-първо, между всички, които работятъ и които могатъ да се практикуватъ въ военния занаятъ, може да се разчитва само на тѣзи отъ тѣхъ, които познаватъ единъ отъ западноевропейскитѣ езици, тъй като на нашия, турския езикъ, сж прѣведени само нѣколко отъ френски или нѣмски езикъ военни съчинения.

Прѣвеждането на научни книги става и трудно и бавно. И най-сетнѣ, какъ може да бжде прѣведено всичко, което трѣбва да знае «офицера», за да бжде достоенъ за това звание? Необходимо е чловѣкъ да се запознае съ движението на военната наука, начиная отъ Фридриха велики. Безъ това, не може да се знае добръ стратегията и да има чловѣкъ въ главата си добъръ рецептъ за на всѣки случай прѣзъ врѣме на война, ако той не си вспомнюва най-главнитѣ факти отъ древнитѣ и нови войни По-лесно, по-естественно е, слѣдователно, изучването на единъ отъ европейскитѣ езици: френския или нѣмския. Наистина, това се прави въ императорскитѣ училища у насъ, обаче азъ бихъ желалъ щото тѣхното изучване да бжде още по-добро; азъ смѣтамъ, че щомъ се изучи основателно единъ отъ тѣзи езици, чловѣкъ ще може да получи не само знание по военното искусство, но ще може да добие и добро военно образование.

На всѣки случай, нека да не забравяме, че призванитѣ за командуване хора сж длъжни да изучватъ своето дѣло отдѣлно. Не бива никога да се смѣсва единъ организаторъ, единъ воененъ министъръ, съ единъ главнокомандующъ на армия; разликата между военния министъръ и генералисимуса е такава, каквато е и разликата между пушката и ловджията! Да не смѣсваме пушката съ стрѣлеца.

Главнокомандующъ на една армия — това е единъ чистокръвенъ скакунъ, който не бива да бжде впрѣ-

ганъ въ омнибусъ. И обратно: да заставимъ организатора, да заставимъ администратора да командва армия, то е все едно да изпратишъ единъ добъръ, впрегатенъ конь на Ипсомскитѣ скачки! (derbi d'Epsom).

Но ако главнокомандующия на армията е сжщевременно и добъръ организаторъ, добъръ администраторъ, — толкова по-добъръ; но не сж тѣзи качества, които трѣбва да се търсятъ въ него и въ неговото минало.

И така, ние можемъ да кажемъ, че никой отъ нашитѣ голѣми паши, въ това число и Мехмедъ-Али, не командувалъ нормално както трѣбваше, въ тази война. Никой отъ тѣхъ не ималъ въ ржката си една дѣйствителна армия, съставена отъ тритѣ рода оржжие въ нормална пропорция. Никой отъ тѣхъ не съумѣ да движи маситѣ свързано и съ стратегическа цѣль.

Едни се явиха въ армията, обвзети отъ легендитѣ, създадени около имъ отъ невѣжественната тѣла; други — съ репутацията на необикновена храбрость; трети — съ едно дѣйствително знание задъ което се е криела само тѣхната неспособность; нѣкои, най-сетнѣ, се бѣха явили въ армията съ всичка тяжесть, съ всичкия си врѣденъ авторитетъ, даванъ имъ за подпора отъ извѣстни влиятелни въ онази епоха лица. Не съ такива генерали обаче, можеше да се довърши една стратегическа работа.

Сега ние имаме вече много офицери, — ученици на фонъ-деръ-Гольца или възпитани споредъ оставенитѣ отъ него традиции — които образуватъ кадѣра, който ми дава право да вѣрвамъ, че въ бждще нашитѣ офицери ще ни накаратъ да позабравимъ, да ни поотлекне малко отъ тѣжкитѣ погрѣшки, допуснати въ войната прѣзъ 1877—1878 год.

Колко бихъ билъ гордъ, колко бихъ билъ щастливъ да видя азъ на работа добритъ, — азъ, който съмъ видѣлъ вече лошитъ. Макаръ че азъ лично съмъ билъ възпитанъ въ Франция и отъ французски професори, но, безъ прѣдразсѣдъкъ, азъ ще мога да оцѣня както трѣбва и онѣзи мои другари, които сж обучени отъ нѣмцитъ, и къмъ тѣхната работа ще присѣдиня и моитъ усилия; френски или нѣмски — методитъ сж все едни и сжщи, стига да знае човекъ съответствено да ги прилага въ работа, — *това с то всичко.*

Мнозина отъ моитъ съотечественници сж ме запитвали:

— Какво мислите вие за французитъ или за нѣмцитъ?

— Но азъ мисля, че французитъ сж французи, а нѣмцитъ — нѣмци!

— Да, но на кои отъ тѣхъ да подражаваме? Кого да вземемъ за образецъ?

— И еднитъ и другитъ.

При все това ние не бива да бждемъ нито еднитъ, нито другитъ. Ще си останемъ пакъ турци, но ще се стараемъ, — да, добръ ще се стараемъ, — да приемемъ както отъ еднитъ така и отъ другитъ всичко онова, което е добро, което е хубаво! Само че, ахъ! само че трѣбва да побързае защото скоро ще стане *твърдъ късно!*

Глава XII.

Трето сражение подъ Плѣвенъ.

Къмъ края на августъ мѣсецъ, Османъ-паша, като видѣ, че искатъ окончателно да го окръжатъ въ Плѣвенъ, пригответи се да атакува; но бѣше вече твърдѣ късно, и слѣдъ като прѣтърпѣ несполука на 19 августъ, той за винаги се отказа отъ настѣпателни дѣйствиия. Нѣщо повече, — на 21 и 22 августъ, Скобелевъ и Имеретински му отнѣха и Ловечъ; съ това се унищожиха свободата на маневриранията и свѣрзката съ Шипченската армия. По-нататкъ ние ще видимъ, че около Плѣвенъ се изсипаха още много гранати и куршуми, че двѣтѣ враждующи армии показаха удивителна неустрашимостъ и принесоха прѣдъ олтаря на своитѣ отечества хиляди чловѣчески жертви! Ние така сжщо ще видимъ, че въ този чудесенъ периодъ, нашитѣ офицери сж показали грамадни способности въ създаването на една отбранителна позиция, и че нашитѣ солдати сж се заривали въ земята като къртове и сж се били като лѣвовѣ.

Но ние така сжщо ще видимъ още, че заедно съ вземането на мѣрки за продължаванieto на тази геройска отбрана, ние умялявахме сжщеврѣменно и своитѣ шанси за отстъпване. Колкото повече растѣше нашата слава, поради нашето съпротивление, толкова повече, — вслѣдствие продължителността на това сжщото съпротивление — се намаляваше надеждата у насъ за успѣхъ!

Дѣйствувайки по този начинъ, Османъ-паша самъ подпомагаше на противника да заграби това, което толкова много се искаше на руското началство.

Колко ли много трѣбва да се е радвалъ щаба на Великия Князь Николай като е видѣлъ, че слѣдъ първия и втория бой подъ Плѣвенъ, въ неприятелския щабъ не се е проявила никаква мисль за прѣслѣждане или най-малко за промѣняване на позицията!

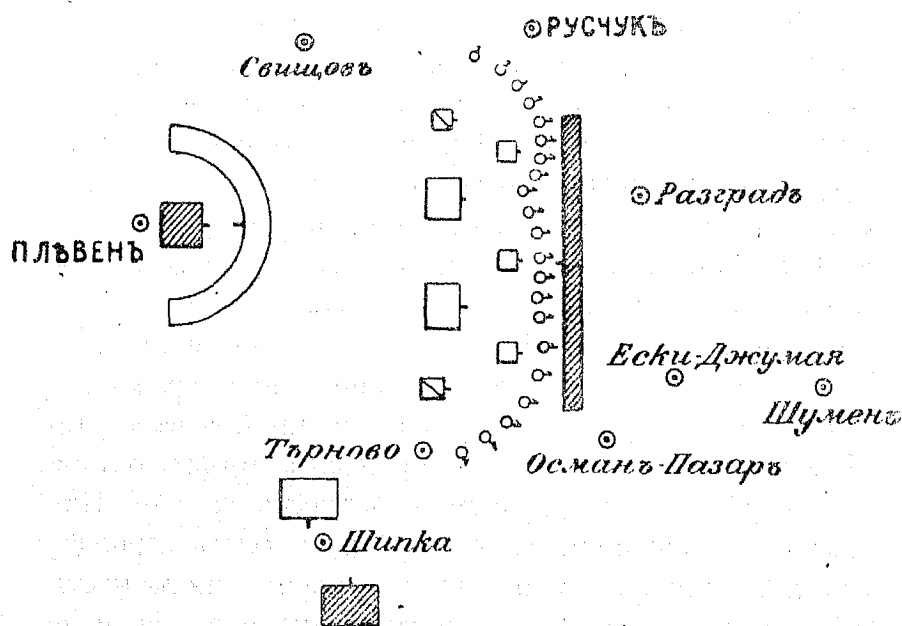

Схема № 9.

Макаръ че прѣдприетия отъ менъ стратегически етюдъ и да не съдържа голѣми подробности за Плѣвенъ, азъ все пакъ ще цитирамъ нѣколко пасажа отъ запискитѣ на полковника Вонлярлярски, относително третото сражение; но прѣдварително, необходимо е да се хвърли единъ погледъ върху театъра на борбата съ цѣль да се види, че тритѣ центра на дѣйствие, създадени отъ насъ още въ самото начало въ три разни

зони, не прѣтърпѣха никакво измѣнение по отношение на географическитѣ пунктове.

Този театръ бѣше все сѣщия стратегически тригълникъ, окупиранъ отъ руситѣ по сѣщитѣ причини, а отъ насъ — по сѣщитѣ заблуждения!

Така сѣщо трѣбва да отбѣлѣжимъ, че руския операционенъ фронтъ не съотвѣтствуваше на тѣхната-же операционна линия. Радецки не трѣбва да смѣтаме.

Единственната разлика, която къмъ края на Септемврий успѣ значително да наклони вѣзнитѣ къмъ страната на руситѣ, това бѣше почти абсолютното обложение на Османъ-паша подъ Плѣвенъ.

До това врѣме, пъкъ даже и по-послѣ, въ продължение на цѣли мѣсеци, императорскитѣ отомански армии не се помърднаха отъ мѣстото си нито на крачка; но и руското настѣпление не направи сѣщо нито крачка напредъ.

Защо ли?

Защото генералитѣ Криденеръ и Шильднеръ — Шульднеръ, още отъ самото начало извършиха граматна грѣшка, като атакуваха Османъ-паша, вмѣсто да се придържатъ строго о своето назначение да прикриватъ фланга, подобно дѣйствиата на армията на Цесаревича, която бѣше тоже едно флангово прикритие обърнато къмъ изтокъ. Но имаше и други срѣдства, за да се избавятъ руситѣ отъ Османъ-паша и Плѣвенъ. Ако руситѣ не се втикваха съ такава настойчивость противъ Османъ-паша и не го прѣдизвикваха къмъ бой, а се задоволяваха съ заемаването само на отбранителни срѣщо него позиции, то Плѣвенъ нѣмаше да сѣществува!

Изглеждаше, като ли че руситѣ трѣбваше да се задоволятъ само съ завършването на работитѣ по обложението. Но тѣ съ това не се ограничиха; тѣ

поискаха още едно безполезно кръвопролитие, и дѣйствително отъ 26 до 29 августъ, артилерията яростно гърмѣше по цѣлия руско-румѣнски фронтъ, и особено къмъ лѣвия флангъ, срѣщо «Зеленитѣ гори» — (юго-западния секторъ отъ Плѣвенската позиция) — отъ къмъ кждѣто особено дѣятелно се водѣше артилерийската подготовка, понеже сж чувствували, че рѣшителното усилие би трѣбвало да послѣдва отъ къмъ тази сжщата страна. «Чувствували» че рѣшителното усилие би трѣбвало да послѣдва отъ къмъ тази страна, и при все това пакъ сж искали да атакуютъ, пакъ сж искали да смажатъ Османъ-паша съ сила.

Младитѣ и енергични руски генерали не можиха този пътъ, както и първитѣ два пъти, да маневриратъ, затова тѣхната грѣшка бѣше и кръвопролитна: 22,000 души вънъ отъ строя. Въ отряда на Скобелева загубитѣ сж били достигнали 40 на 100.

Това е удивително но безполезно. Нищо по-ужасно отъ атаката на руската пѣхота къмъ Кришинъ; но каква полза отъ нея?

На дѣсния флангъ румѣнитѣ така сжщо показаха голѣмо юначество и тѣхната атака излѣзе сполучлива: тѣ прѣвзеха прочутия Гривишки редутъ, който и задържаха съ помощта на руситѣ.

Това бѣше твърдѣ похвално за войскитѣ, на които — не знамъ защо — до това врѣме не имъ се е признавало никакво военно достойнство.

Въ центра атакитѣ се произвеждаха повече открито и срѣщо единъ най-добрѣ подготвенъ отъ насъ секторъ на нашата позиция; тѣзи атаки излѣзоха съвършено несполучливи по сжщитѣ причини както и по-прѣдишнитѣ, а несполуката на руския центръ

даде възможность на Османъ-паша да усили дѣсното свое крило и да вземе Скобелева въ флантъ.

Считайки и артилерийската подготовка, сражението трая петъ деня и поражението за русо-румънитѣ бѣше сериозно.

Но да оставимъ да говори полковникъ Вонлярлярски:

«Слѣдъ пладнѣ на 25 Августъ, генералъ-майоръ Левицки, по заповѣдь на Великия Князь ни събра и запозна съ диспозицията за прѣдполагаемата атака; показа ни на картата прѣдначаенитѣ за войскитѣ позиции и ни даде инструкции относително това, което ни прѣдстоеше да вършимъ въ врѣме на сражението; тѣзи инструкции бѣха твърдѣ полезни за онѣзи отъ насъ, които още не бѣха влизали въ сражение.

«На 26 Августъ се започна бомбардированието на Плъвентъ; къмъ полскитѣ орждия се присъединиха и докаранитѣ отъ Зимница обсадни орждия.

«На 27 Августъ, авангарда на князь Имеретински, подъ началството на Михаилъ Д. Скобелевъ, имаше бой съ турцитѣ на Ловечъ-Плъвенското шосе, между Брѣстовецъ и Крипиниъ. Азъ се въздържамъ отъ да прѣдавамъ подробности за този бой, защото азъ тукъ искамъ да отбѣлѣжа само онова, което съмъ видѣлъ съ собственитѣ си очи. Азъ бѣхъ доста слабъ още и спазвахъ силитѣ си прѣдъ видъ на приготвяющата се рѣшителна атака, въ която трѣбваше да взема участие. На мене гледаха още като на боленъ и не ме пращаха съ поръчения. И така азъ щж се ограничи съ упоменаването само на факта, че на 29 августъ генералъ-майоръ Скобелевъ прѣвзе втория гребенъ отъ «Зеленитѣ Гори» и се укрѣпи на него.

«На 29 августъ, Великия Князь съ цѣлата си свита пристигна върхомъ къмъ позицията на нашитѣ осадни батареи, които въ този день продължаваха бомбардировката на Плѣвень. Слѣдъ това той тръгна къмъ 3-та батарея отъ 5-а артилерийска бригада, и батарейния командиръ му доложи, че единъ турски снарядъ убилъ двама отъ неговитѣ офицери. Прѣзъ врѣме на своя обѣздъ, Великия Князь се изкачи на една възвишенность, отъ върха на която ясно можеше да види неприятелската позиция. Офицеритѣ и конвоя, които го съпровождаха, прѣдставляваха отъ себе си отлична цѣль за турскитѣ батареи, гранатитѣ на които скоро почнаха да падатъ около главнокомандующия. Тогавъ се даде заповѣдь всички присѣтствуващи да отидатъ задъ гребеня. Тѣй като азъ бѣхъ дежуренъ, останахъ при Великия Князь заедно съ още нѣколкомина отъ моитѣ другари. Продължаваха да твърдятъ, че атаката е назначена за утрѣшното число, и азъ се радвахъ на това толкова повече, че къмъ сѣщото врѣме се свършваше и моето дежурство.

«Въ този моментъ, нашитѣ войски заемаха прѣдъ Плѣвень слѣдующитѣ позиции:

«На сѣверъ и сѣверо-западъ, — румѣнитѣ, подъ началството на генерала Черната.

«На изтокъ, между Гривица и Радишево, — IX корпусъ, подъ началството на барона Криденера.

«На югъ, при Радишево, IV корпусъ, подъ началството на генерала Крилова.

«На Плѣвень-Ловечското шосе, — 2-а пѣхотна дивизия, 3-я стрѣлкова бригада и Сводната казашка бригада, подъ общото начало на князь Имеретински; авангарда на тази колона командваше генералъ-майоръ Михаилъ Димитриевичъ Скобелевъ.

«Най-сетнѣ, на р. Видъ, — кавалерията, подъ началството на генералитѣ Лашкаревъ и Леоновъ.

«Великия Князь, наскоро слѣдъ като се бѣхме изкачили на възвишенността, повика менъ и адютанта си — моя другарь — щабсъ-ротмистра Дерфельдена, и ни каза: «идете при генерала Зотова; утрѣ прѣзъ врѣме на атаката ще бждете при него, а послѣ ще ми доложите за всичко».

«Азъ мислѣхъ, че пакъ ще ме изпратятъ при генерала Криденера, но това не се случи. Ние намѣрихме генерала Зотова малко по на югъ отъ Радишево, прѣдставихме му се и тръгнахме заедно съ него за Тученица, гдѣто трѣбваше генерала да ношува. Генералъ Зотовъ бѣше единъ здравъ, ягкъ старикъ, но съ намусенъ, студенъ изгледъ. Той приказваше малко, а приемътъ съ който ни удостои далечъ не бѣше отъ благосклоннитѣ сравнително споредъ както ни бѣха приемали другитѣ началници, къмъ които сме бивали прикомандировани. Къмъ това врѣме настѣпни и нощта, завалѣ и дѣждъ. Цѣла нощъ, на открито, трѣбваше да чакаме да се разсѣмне, и, както лесно може човѣкъ да си прѣдстави, така прѣминатата — подъ открито небе и подъ дѣжда — нощъ, не можеше да подобри здравието ми. За щастие, на свѣта се намиратъ и добри хора, и азъ намѣрихъ другари, щабни офицери, които ме приеха подъ палатката си и ме угостиха съ чай.

«Съгласно диспозицията, всичкитѣ наши батареи, призори трѣбваше да откриятъ огънь и да продължаватъ да стрѣлятъ непрѣкъснато до 9 ч. сутринята. А отъ 9 до 11 часътъ трѣбваше да се прѣкрати, за да се продължи съ още по-голяма сила отъ 11 до 1 часътъ; отъ 1 до 2 часа ново прѣкъсване; въ 2 часа подновяване на бомбардирането до 3 часътъ.

Въ тази минута, по сигнала, състоящъ отъ три залпъ подадени отъ всичкитѣ оржидия, трѣбваше едновременно да се нахвърляме върху турскитѣ позиции да ги атакуваме отъ къмъ сѣверъ, изтокъ и югъ.

«На 30 августъ, рано сутринята, генералъ Зотовъ тръгна отъ Тученица съ цѣлия си щабъ и се отправи къмъ батареитѣ на IV-я корпусъ, на позицията юго-западъ отъ Радишево. Гжстия и бѣлозливъ димъ покриваше всичката мѣстность; росѣше ситенъ, студенъ дъждецъ, (*pluie fine et glaciale*); съ една дума — нѣстояще есенно утро. Ние се спрѣхме на хълма всрѣд лозята, търсейки възможность да наблюдаваме резултатитѣ на започнатото отъ сутринята бомбардиране. Прѣдъ насъ се простираше вълнообразна мѣстность, покрита съ градини и лозя, скривающа отъ очитѣ ни позицията на противника.

«Не мога точно да си спомня часътъ, но струмѣ ми се бѣше 10 часътъ сутринята, когато къмъ стрѣлната на генерала Скобелева, на «Зеленитѣ гори», чуха се гърмежи отъ страшна пушечна стрѣлба. Отъ тамъ гдѣто бѣхме, ние, прѣзъ Радишевската впадина ясно и точно можахме да слѣдимъ движенията на нашитѣ и на неприятелскитѣ войски; така че нѣможахме да видимъ какъ настѣпваха на прѣдъ нашитѣ стрѣлковѣ вериги безъ да дочакатъ 3 часътъ, т. е. момента назначенъ за общата атака. Малко по-късно около пладнѣ, находящитѣ се прѣдъ насъ войски отъ IV корпусъ започнаха прѣстрѣлка съ неприятеля, слѣдъ това се хвърлиха въ атака съ ура! Не знамъ какви донесения бѣше получи генералъ Зотовъ съ какво да се обяснятъ тѣзи атаки и ненадѣянъ настѣпление.

«Отъ главоболието още не бѣхъ се съвсѣмъ избавилъ и поради това, азъ не можахъ — както прѣдъ

ри залпа,
еднорѣ-
озиции и
югъ.

Зотовъ
отправи
цията на
въ димъ
студентъ.
на — на-
и всрѣдъ
иваме за
бомбар-
образна
ивающи

струва
и стра-
гори»,
ба. От-
вадина,
цията на
че ние
нашитѣ
тъ, т. е.
б-късно,
ски отъ
ителя, а
е знамъ
товъ и
надѣино

бмъ из-
сто при

Никополъ и на 18 юлий подъ Плѣвентъ — да си отдамъ единъ ясенъ отчетъ за всичко, което ставаше около мене.

«Пѣхотния огънь не закѣснѣ да стане сжщо така силенъ и честъ, както и прѣзъ врѣме на сражението на 18 юлий. Не се чуваха вече нито отдѣлни залпове, нито непрѣривна стрѣлба, а се слушаше нѣщо подобно на страшенъ ревъ. Нашето общо душевно състояние скоро стана съвсѣмъ печално. Изгубихме вѣра въ прѣвземането на Плѣвентъ до пристигането на подкрѣпления отъ Русия. У всѣки единъ отъ насъ бѣха още прѣсни въ паметта възпоминанията за несполукитѣ, прѣтърпѣни на 8 и 18 юлий и за това не бѣха малцина изъ помежду ни, които смѣтаха тази нова атака за прѣждеврѣменна.

«Скоро се научихме, че атаката на Радишевския редутъ била отблъсната. Пушечния трясъкъ като ли че поотихна. Но почти веднага слѣдъ това се зачу ново ура! и пѣхотния огънь започна своята яростъ отново. Както се научихъ по-послѣ, Казанския и Шуйския полкове, бѣха влѣзли въ линията за да поддържатъ Углицкий и Ярославския полкове, но сж били отблъснати.

«Слѣдъ малко, подиръ 3 часа, генералъ Зотовъ ме изпрати при генерала Веляминова, началникъ на 31 пѣхотна дивизия отъ IX корпусъ, съ заповѣдъ да пусне Воронежския полкъ въ атака на Радишевския редутъ, който вече два пжти усърдно бѣше атакуванъ отъ насъ.

«Около 4 часътъ слѣдъ пладнѣ генералъ Зотовъ ме повика и ми каза: «Идете намѣрете Великия Князь и му доложете, че нашата третя атака биде отблъс-

ната. Нощта наближава и азъ не мога да рискувамъ съ една четвърта атака».

«Съ това неприятно поръчение, азъ тръгнахъ пѣтя къмъ именувемия се «Царски Валикъ» — хълмъ разположенъ източно отъ Гривица, почти на 8 верс отъ позициитѣ на IV корпусъ. Тамъ азъ намѣрихъ Императора съ Великия Князь, ромжиския принцъ Карлъ и цѣлата свита. Като слѣзохъ отъ коня, азъ тръгнахъ за къмъ Великия Князь, обаче Негово Височество съ единъ жестъ ми заповѣда да докладвамъ на Негово Величество. Бѣше ми твърдѣ трудно тежко да служа пакъ като прѣдавачъ на лоши нѣвини за Господаря.

«Едва бѣхъ свършилъ докладътъ си, когато получиха такива-же неблагоприятни извѣстия отъ барона Криденера и отъ румжнитѣ, които не могъ да прѣвзематъ Гривишкия редутъ.

«Князь Имеретински отъ своя страна молѣше незабавно изпращане на подкрѣпления, безъ кои му било невъзможно да удържи заститѣ отъ неприятели. Въобщо само на лѣвото наше крило, у генерала Скобелева, ние бѣхме успѣли да завземемъ единъ значителенъ участъкъ отъ мѣстността.

«За успѣхитѣ на Скобелева можеше твърдѣ добъ да се слѣди и отъ мѣстото, гдѣто се намираше Императора, който, наблюдавайки внимателно за ходътъ на сражението, жестоко страдаше отъ новитѣ несполу на своето оружие. Очевидно стана, че атаката излѣ несполучлива, но и интересно бѣше да се знае какъ би прѣдприелъ противника, — дали ще се опита и не да направи единъ излазъ?»

.....
Да, разбира се, трѣбваше Османъ-паша да се опита както се и опита, за единъ излазъ но кога?

Тогава ли, когато той бѣше вече блокиранъ, обкръженъ отъ всички страни и докаранъ до крайностъ!

Повтарямъ още веднажъ: армия, която не може да се възползува о врѣме отъ своята побѣда, тя извършва една непоправима грѣшка. По-добръ е да бждемъ бити, но да се отдърпнемъ, да се изплъземъ отъ ржцѣтъ на противника, отъ колкото да бждемъ обложени отъ него.

Може би нѣкои ще упрѣкнатъ Османъ-паша за това, че той не се е възползувалъ отъ третата Плевненска побѣда съ прѣдприемане на единъ излазъ съ цѣль на настѣпление противъ противника, който тукощо бѣше прѣтърпялъ вече една нова несполука.

Тукъ обаче, работата стои малко по-иначе! . . . Относително третото сражение, моего мнѣние е съ всѣмъ противно на всички тѣзи, които сж били изказани до тукъ: при първитѣ двѣ поражения на руситѣ — на 8 и 18—19 юлий, силитѣ на двѣтъ враждующи армии, горѣ-долу бѣха еднакви. Тогава прѣследвайки, Османъ-паша не рискуваше абсолютно съ нищо. Имайки въ свое разпореждане макаръ и само нѣколко кавалериста, той все-пакъ можеше да бжде увѣренъ въ успѣха!

Но слѣдъ третото сражение, положението се измѣни съвършено! . . . Османъ-паша, заедно съ прѣтърпѣнитѣ на послѣдтъкъ загуби, нѣмаше повече отъ 30,000—35,000 души, тогава когато русо-румжнитѣ, независимо отъ полученитѣ загуби, разполагаха съ повече отъ 100,000 бойци и съ многочисленна кавалерия. Ако би атакувалъ при подобни условия, Османъ-паша би могаль да бжде унищоженъ отъ прѣминаването на своитѣ противници въ настѣпление; това не подлежи на съмнѣние. А което той още мо-

жеше да направи — то бѣше да отстъпи, а ако и то бѣше невъзможно, то поне да промѣнѣше позиция си. Но даже и само за това, — разполагаше ли той време? Кѣмъ изказаното ще добавя още само слѣдующето: по всѣка вѣроятностъ, слѣдъ третото сѣжение Османъ-паша щѣше да може и да атакува руситѣ, ако въ това сѣщото време нашата Ломска армия слѣдъ като се съсредоточеше, а Сюлейманъ-паша (отблъсналъ руситѣ отъ Шипка, съгласували би дѣйствиата си и енергично би настѣпали напредъ. И той остана на мѣстото си за да бѣде обложенъ, другитѣ — нито се помърднаха отъ мѣстата си . . .

Вслѣдствие успѣхитѣ на Гурко при Горни Дженикъ и Телишъ, обложението на Плевенъ се завърши напълно и продължителността на съпротивление: зависѣше вече само отъ наличността на жизненни и бойни припаси.

Плевенъ! Ето единъ отъ най-видающит се примѣри на *пассивната отбрана*!

Но, какво е това война безъ стратегическа идея въ боя, безъ маневриране?

Безполезно клане!

Въ тактическо отношение, повече отъ това, което турцитѣ показаха подъ Плевенъ, не може и да желае. Но резултата отъ това какъвъ бѣше? Сам подпомогнахме стратегическата идея на противника.

Всѣки единъ воененъ, кѣмъ каквато и нация той да принадлежи, не може да се не присѣдиня къмъ похвалата, която ние отдаваме на паметта и тѣзи герои. Тѣ, съ незабравимо мъжество и самоотверженностъ поддържаха честъта на нашето сѣки и славно знаме! Стратегическитѣ грѣшки до тѣхъ не се отнасятъ; тѣ изпълниха дългътъ си както трѣбв:

Глава XIII.

Третия периодъ; марша къмъ Пловдивъ; Станимака.

На 28 ноемврий, славния защитникъ на Плѣвенъ, раненъ при опитътъ да си пробие пътъ, прѣдаде саблята си на главнокомандующия на руската армия.

Въ сѣщия този день, Мехмедъ-Али, бившия сердаръ, бѣше командированъ отъ Стамбулъ въ Орхание, за защитата на пътя къмъ София. На изтокъ — въ Ломската армия — бившия шипченски палачъ, слѣдъ като смѣни Мехмедъ-Али, не се помѣсти отъ мѣстото си послѣ своята несполука при Мечка и не смѣше на никждѣ да се помърдне, както и този, мѣстото на когото, той взе ужъ поради бездѣятелность. На югъ, Вейсель-паша бѣше замѣстилъ Сюлеймана на Шипка.

Азъ се присѣдинихъ къмъ Мехмедъ-Али, който ме повика при себе си въ Балканитѣ, въ Камарци, точно въ врѣмето когато, слѣдъ падането на Плѣвенъ, Гурко подходдеше къмъ политѣ на Балкана, идейки съ руската императорска гвардия по шосето Плѣвенъ—Орхание—София. Моя началникъ биде упрѣкаванъ и за това, че той остави Орхание, безъ да е билъ принуденъ за това съ сила.

Азъ, безъ ни най-малко колебание, казвамъ: *той добръ направи.*

Ще кажа даже нѣщо повече: щомъ като Плѣвенъ падна, а четирижгълника бѣше изоставенъ само на нѣколко слаби гарнизони, по никой начинъ не трѣбваше и

да се опитваме за отбрана нито на Балканитѣ, нито при Орхание, нито при Камарци, нито при Шипка, нито даже при София, а това, което, няколко дѣня по-късно, на бърза ръка бѣше извършено около Пловдивъ, можеше да бѣде направено много по-рано, въ редъ и съ обмисленостъ, т. е. можеше да бѣде избрана една позиция, съответствующа на стратегическата обстановка.

Не би слѣдвало даже да се спираме въ Пловдивъ и околността му, — а право въ Търново-Сейменъ, и тамъ — азъ мога това да го докажа съ карта въ ръка — щѣхме да можемъ да заставимъ руската армия да поспре малко и си порасчистимъ смѣткитѣ, толкозъ по-всѣ, че тя бѣше разхвърлена, страдаше отъ студовеѣ, бѣше ужасно истощена и бѣше лишена отъ стратегически резервъ.

Тогава ние отново бихме имали на своя страна всички шанси, понеже 130-тѣхъ баталиона на Сюлейманъ-паша, съсрѣдоточени на тази неподобна позиция, можаха да създадатъ единъ новъ Плѣвенъ, безкрайно по-силенъ отъ този, който толкова що бѣхме изгубили.

Азъ още повече мога да потвърдя това, понеже се намирахъ при руситѣ въ сѣщото врѣме, когато тѣ се движеха къмъ Пловдивъ, и отлично можахъ да видя тѣхното състояние при този маршъ; а това — ще упомена мимоходомъ — доказва, че даже въ периода на успѣхъ и когато нѣма що да се скрива, трѣбва да се завързватъ очитѣ на парламентъора, както това бѣше направено съ менъ прѣзъ врѣме на пътуването ми, прѣди нѣколко мѣсеца, въ главната квартира на Великия Князь Николая. Но сега, когато войната бѣше на привършване и упоени отъ своитѣ побѣди, руситѣ не счетоха за потрѣбно да взематъ спрямо мене упоменатата прѣдпазливостъ.

Б. нито
Шипка,
ко деня
Мовдивъ,
едъ и съ
една по-
ановка.
Плов-
ейменъ,
арта въ
армия
тъ, тол-
ше отъ
лишена

страна
Сюлей-
а пози-
тъ, безъ
бѣхме

понеже
когато
дожахъ
това —
въ пе-
скрива,
нѣтора,
ѣме на
лавната
когато
своитѣ
зематъ.

Трѣбва, прочее, за по-доброто подкрѣпление на моитѣ разсуждения, да дамъ на читателя отчетъ за моето пътуване по България въ момента, когато се разиграваше послѣдния актъ на тази велика драма.

Като се завърнахъ въ Цариградъ слѣдъ падането на Мехмедъ-Али при Камарци, азъ прѣстоявахъ въ столицата нѣколко деня, когато, на 6 януарий исочаквано получихъ заповѣдъ да занеса на нашитѣ пълномощници, — които вече прѣговаряха за примирието и които се намираха въ Казанлъкъ при Великия Князь Николай, — послѣднитѣ инструкции на Високата Порта.

Какво забравимо пътешествие!

Отначало, пътуване по желѣзницата отъ Цариградъ до Сейменъ въ сѣщото врѣме, когато този пътъ бѣше задрѣстенъ отъ пътующитѣ по него хиляди бѣжанци и прѣселенци. Може човѣкъ да си прѣдстави като въ какво състояние можеше да бѣде този пътъ при подобни условия; но никой не може да си въобрази картинитѣ, които се изпрѣчваха прѣдъ очитѣ.

Посрѣдъ всички тѣзи кола, запрегнати съ волове и биволи и натоварени съ жени и дѣца; всрѣдъ тѣзи полулуди хора, които вървѣха даже безъ да погледватъ напредъ, — не знамъ какъ така нашия тренъ не дерайлираше на всѣка стѣпка. При все това, безъ да се гледа на множеството прѣдпазливости, взимани отъ машиниститѣ, които управляваха локомотива, понѣкога все пакъ трѣбваше да слизае за да се поправя пътя или да се разчиства отъ всевъзможни трупове, нахвърлени върху релситѣ ; по нѣкогашъ се срѣщаше и нѣкоя измжчена и изпаднала отъ пътуване жена, легнала на самитѣ релси или протегнали се напредъ на пътя, съ изгубено съзнание, — старци и дѣца.

Въ Кулели-Бургазъ, гдѣто ние бѣхме принудени да чакаме да се разсѣмне, за да можемъ да продължимъ пътя си по единъ участъкъ, който бѣше напуснатъ вече отъ по-голѣмата частъ кантонери и стража, моя вагонъ като остана отворенъ открадна ми се тамъ драгоцѣнната пътна провизия ! А по всичкиъ този проклетъ пътъ не бѣше възможно да се намѣри нито троха хлѣбъ, нито капка вода; всичко бѣше опустошено, изпотрошено, разграбено до такава степенъ, че като стигнахме въ 8 ч. сутринята на Одринската гара, азъ заварихъ тамъ повече отъ 10,000 души нещастници турци, които като не бѣха успѣли своеврѣменно да заминатъ, ридяха отъ гладъ.

Слѣдъ като освободихме нашия малкъ тренъ съ голѣмъ трудъ отъ тази гладна папачъ, която се бѣше хванала за него като за спасителна дѣска, ние продължихме пътя си.

Въ дѣсно отъ насъ азъ видѣхъ изящнитѣ минарета на древния Одринъ, които този день изглеждаха скръбно, начумерено.

Една руска кавалерийска колона встѣпваше вече въ града. Одринъ бѣше изоставенъ безъ защита и неприятеля влизаше въ него като у дома си.

На станцията Мустафа-паша, една кавалерийска застава състояща се, ако се не лѣжа, отъ кавалергарди, като видѣ издигнатия на локомотива бѣлъ флагъ, пропусти ме безпрѣпятствено.

Слѣдъ малко, на Харманлийската станция, прѣдъ очитѣ ми се прѣдстави една ужасна картина: въ страна отъ единъ камененъ мостъ видѣхъ нѣколко стотинъ непогребени трупове; отвратително разложилитѣ се войнишки тѣла се валѣха смѣсено съ труповетѣ на жени и дѣца; значеше, че тукъ е имало не само бой, но и клане

Още по-нагорѣ, нашия тренъ се спрѣ на разклоненията при Търново-Сейменъ; «по-нататѣкъ по желѣзния пѣтъ не е възможно по никой начинъ да пѣтувате съ тренъ», ми казаха срѣщнатитѣ тукъ руски офицери

Признавамъ, че азъ бѣхъ твърдѣ много озадаченъ, отъ това, понеже полученитѣ отъ менъ инструкции категорично указваха, че азъ трѣбваше да пристигна въ Казанлъжъ не по-късно отъ 5-я день на трѣгванието ми отъ Цариградъ! Освѣнъ това, поради състоянието на пѣтя отъ една страна, и поради необходимостта да се достави хлѣбъ на гладующитѣ при Одринската гара, отъ друга — азъ изгубихъ голѣма часть отъ врѣмето си съ което разполагахъ. По-нататѣкъ азъ трѣбваше да пропѣтувамъ върхомъ по пѣтища, които нашата отстѣпивша армия, прѣзъ всѣки 200 метра, бѣше прокопала съ широки трапове; по пѣтища изпозамръзнали, хлѣзгави, вкаменени отъ 10 градусния студъ

Единъ руски генералъ, когото намѣрихъ въ Търново-Сейменъ, бѣше до толкова любезенъ, че заповѣда да ми подковатъ коня на зимни подкови; безъ това азъ не бихъ можалъ да продължа пѣтя си. Но тази любезность ми струваше много по-скѣпо отъ колкото азъ можахъ да си помисля, защото, руситѣ пѣкъ завладѣха моя локомотивъ — единственния, съ който тѣ можаха да разполагатъ

Моя чистокръвенъ арапинъ «Тимуръ», чиличенитѣ крака на когото не знаеха спирање прѣдъ никакво прѣпятствие, бодро ме носѣше напредъ по голѣмия друмъ, и, слѣдъ каквито 10—15 минути, остави далечъ задъ себе си придружающитѣ ме единъ турски капитанъ съ двама наши ординарци. Слѣдъ два часа трѣсъ, азъ

останахъ самъ-самичекъ на шосето, което водѣше за Стара-Загора.

Оттукъ именно се започва и интересната частъ на моя разказъ по пжтешествието ми; азъ не бихъ си позволилъ да оттекчавамъ съ нея читателя, ако не бихъ билъ длъженъ да освѣтля онѣзи обстоятелства, на които единъ отъ малцината очевидци бѣхъ и азъ.

Въ сжщото врѣме, когато азъ отивахъ къмъ сѣверъ, рускитѣ войски, слизайки отъ Балкана, се спущаха къмъ югъ.

Тѣ обходиха и хванаха въ плѣнъ цѣлия корпусъ на Вейсель-паша, като употрѣбиха за това единъ твърдѣ малъкъ и твърдѣ простъ маневръ, — такъвъ какъвто трѣбваше именно да извърши по-рано Сюлейманъ-паша противъ руситѣ, — и ни показаха по единъ най-краснорѣчивъ начинъ че Балканскитѣ проходи и позиции могатъ да бждатъ обхождани — и то прѣзъ най-суровото врѣме на годината — сжщо така, както и всевъзможнитѣ Балкани и отбранителни позиции на свѣта.

Бѣха се изминали вече петъ часа отъ като тръгнахъ отъ Сейменъ, когато, ненадѣйно, на единъ кръстопжтъ се срѣзнахъ съ единъ руски офицеръ, който носѣше извѣстие до Великия Князь Николай за боеветѣ, които бѣха станали около Пловдивъ.

Съвършено ясно бѣше, слѣдователно, че спускающитѣ се въ басейна на Марица войски, бѣха прѣд-назначени да побъркатъ на отстъплението на нашата армия отъ Пловдивъ—Станимака къмъ Одринъ, който за неприятелския щабъ бѣше станалъ главния обективъ на дѣйствие.

Азъ твърдя, — а и останалитѣ живи руски офицери ще потвърдятъ сжщото, — че това, което азъ видѣхъ прѣзъ врѣме на тѣзи три дения, съвсѣмъ не

бѣше единъ триумфаленъ маршъ — както се писа за това — но по-скоро приличаше на едно надпрѣварване напредъ!

Върху тѣзи замързнали и прокопани напредъ пѣтища, — пѣхотата, кавалерията и артилерията отиваха като хора безъ кѣнки по леда. . . . Зимнитѣ подкови бѣха изпонаранили 30 на 100 отъ нещастнитѣ кавалерийски и артилерийски коне, които изглеждаха толкова по-измършавѣли и за това, че храна за тѣхъ почти не е било възможно да имъ се намѣри и даде въ тази съвършено опустошена страна.

Особенно пѣкъ трудно бѣше движението на артилерията, поради което войскитѣ биваха принудени често да спиратъ, да я дочакватъ за да не остане твърдѣ много назадъ. Като погледнѣше човѣкъ на артилерията и кавалерията, неволно се запитваше дали тѣ биха могли да издържатъ похода до край!

Положението на другитѣ корпуси, които азъ не видѣхъ, трѣбвало би да бѣде въ още по-лошо състояние, защото тѣ имаха по-голямъ пѣтъ за прѣминаване и освѣнъ това — да даватъ и частни боеве.

Въ такова едно състояние на измора и разстройство, разхвърлена на единъ фронтъ на повече отъ 300 километра, руската операционна армия дебушира отъ Балканитѣ, спусна се въ долината на Марица, гдѣто настигна и атакува Сюлейманъ-паша въ околноститѣ на Пловдивъ.

Често ми се е случвало да чета слѣдующето:

«Тази разхвърленность на руската армия не може да се смѣта за грѣшка, защото прѣдъ себе си тя имаше само едни неустроени тѣпи-бѣглеци».

Това е една твърдѣ груба грѣшка; войскитѣ съ които ние тогава разполагахме (около 130 баталиона и 120 орджия приблизително), съвсѣмъ не прѣдстав-

ляваха отъ себе си тълпи; едни отъ тѣхъ можаха бждатъ прѣустроени слѣдъ отстѣпленieto имъ о Балкана, а по-голѣмата имъ часть бѣха пристигна прѣсни отъ Цариградъ. Азъ смѣтамъ, че въобще, тѣ сили бѣха въ четири пѣти повече отъ колкото бѣшигъ защитници на Плѣвенъ!

На тѣзи войски липсуваше само едно: прѣдидетель! Но прѣдводитель способенъ, енергиченъ, и шителенъ; прѣдводитель, умѣющъ се една дума, единъ жестъ, съ единъ погледъ да напълни съ д върие сърцата на своигъ подчинени и да подиг духа на хората: ето кое ни липсуваше.

Съ едно твърдо, и съгласно съ непоколебими принципи на войната, управление, такъвъ единъ вож безъ съмнѣние, можалъ би да изпълни всички тѣ условия; но, за нещастие, командуването на наши послѣдня армия бѣше още единъ пѣтъ повѣрено злополучния Сюлейманъ. Слѣдъ падането на Плѣвен Сюлейманъ-паша напусна командуването на Ломската армия, въ управлението на която той се оказа кѣвъ-же нещастникъ, както и при ржководената о него шипченска касапница; — той отведе въ Царградъ войскитѣ отъ четирижгълника, за да ги прати оттамъ отново къмъ сѣверъ, за прѣсрѣща съ руситѣ.

Впрочемъ, една армия, — една дѣйствителна армия се съсрѣдоточаваше въ западния басейнъ на Маришдѣто пристигаха всички отдѣлни отряди, които били заплашени въ Балканитѣ. Обаче до като руси не бѣха още атакували тази армия, врѣмето — д гоцѣнното врѣме се прахосваше отъ нашитѣ само крамола (chamailler) помежду имъ.

Идеята да се не заемаме съ никакви второспенни комбинации, а да съсрѣдоточимъ всичко

ъ можаха да
го имъ отъ-
пристигнаха
вобща, тѣзи
олкото бив-

но: предво-
диченъ, рѣ-
на дума, съ
лни съ до-
да подигне

колебимитѣ
инъ вождъ,
всички тѣзи
на нашата
овѣрено на
на Плѣвенъ,
на Ломската
оказа та-
дената отъ
е въ Цари-
да ги из-
прѣсрѣщане

лна армия, —
на Марица,
, които сж
като руситѣ
ето — дра-
тѣ само въ

второсте-
всичко за

прѣсрѣщането на настѣпающитѣ къмъ Цариградъ руси — бѣше една прѣвѣсходна идея, но ней ѝ липсуваха двѣ нѣща: опредѣленность и метода.

Кждѣ да се отива? Къмъ кой пунктъ да се съсрѣдоточаваме? Слѣдъ като се съсрѣдоточимъ, какво да правимъ? Въ какво положение се намира противника? Какъвъ е фронта на неговото настѣпление? Какво би могаль той да прѣдприеме? До каква степенъ ние ще можемъ да се възползуваме отъ неговата разхвърленость и отъ неговата отсталость (*état d'usure*)? Въ коя мѣстность ще трѣбва да го принудимъ да ни даде редъ сражения, несвързани и на открито, както при Плѣвенъ? Съ една дума, какво срѣдство трѣбваше ние да употрѣбимъ, за да го принудимъ да ни се поддаде да го разбиемъ въ още по голѣма степенъ отъ колкото подъ Плѣвенъ? Щомъ като този резултатъ достигнѣхме, — какво трѣбваше най сетнѣ да вършимъ, щото нашето «прѣминаване въ настѣпление» да бѣде дѣйствително?

Но да не изпрѣварваме събитията; азъ изложихъ онова състояние на безпорядкъ и измора, които видѣхъ у руситѣ; сега азъ трѣбва да говоря пкъ за разпорежданията, взети отъ Сюлейманъ-паша, до колкото тѣ могатъ да бждатъ интересни за стратегията.

За да спре руското нашествие въ Южна България, турския главнокомандующъ се прѣдвигна напредъ до Татаръ-Пазарджикъ.

Е добръ! Обаче самото избиране вече на тази позиция не бѣше ли едно приготвление за поражение . . . ? Но трѣбваше да се избере тази позиция, — казватъ приятелитѣ на Сюлемана, — за събирането на отстъпающитѣ къмъ този пунктъ турски дивизии!

Това разсуждение пада само по себе си, защото войски не бяха и не можеха да бъдат и съвместно преследвани, за това и нямаше ну от тяхния тукъ сборъ; най сетнѣ, достатъчно б за тяхъ само още два или три деня пакъ, за да доближатъ до централната стратегическа позиция Търново-Сейменъ ; тукъ именно би трѣб съсредоточението да се извършеше съвършено койно.

Дивизиитѣ на Шакиръ и Реджебъ-паша отъ марци; дивизията на Бекеръ-паша (англичанина) Ташкесенъ, близо до Камарци; Фуалъ-паша отъ Ел гдѣто той бѣше одържалъ единъ побѣдоносенъ надъ руситѣ; пристигающитѣ войски отъ къмъ Сър най сетнѣ и войскитѣ, идящи отъ Цариград Одринъ, всичко това — безъ заповѣдъ и безъ от дѣлена цѣль — се съсредоточи между Пловдив Татаръ-Пазарджикъ.

Обаче слѣдъ като се привърши това концентриране — колкото и лошо да бѣше то — нико не помисли за прѣдприемането на едно масово нападение срѣщо разхвърленитѣ корпуси на рус армия; не се помисли даже нито за избирането нѣкой отбранителенъ тактически пунктъ. Ник нито веднажъ, нито за минута не хрумна на умъ у руситѣ може да има само една единствена и едно само желание, само едно стремление: да отрѣи тази послѣдната турска армия отъ всѣка една стратегическа база и, главно, да се избѣгне едно сериосъстолкновение прѣдъ Одринъ!

Очевидно бѣше, че колкото по-далечъ, по-напротъ Одринъ би станало това наше съсредоточение толкова по-изнасяше то на руското командване.

Но за всичко това нищо се не помисли!

и, защото
и въ
е нужда
но бѣше
за да се
иция при
трѣбвало
но спо-

отъ Ка-
ина) отъ
гъ Елена,
сенъ бой
, Сърбия;
иградъ и
зъ опрѣ-
вдивъ и

онцетри-
никомъ и
о настѣ-
руската
ането на
Никому
ума, че
на идея,
трѣжатъ
а страте-
сериозно

-напрѣдъ
точение
ване.

!

Но тогава, какво вършеха около Пловдивъ?

Говориха много говориха, а още по-вече
ишеха. . . . както и всѣкога.

Драгоценнитѣ часове, днитѣ, които никой не
ише, се прѣминаваха въ фантастични разсѣждания.

Разнитѣ Шакировци, Реджебовци, Бекеровци,
Фуадовци и други, — разбираха сериозността на по-
ложението и искаха да дѣйствуватъ . . . ; но тукъ
е именно и най важниятъ въпросъ: не е *сериозността*
на положението която въ подобни случаи, трѣбва да
погълне вниманието на генералитѣ, но е неговата
стратегическа съвременностъ.

Да, какво би трѣбвало да се направи въ подобенъ
единъ случай не вече за да избѣгнемъ поражението,
но за да разбиемъ противника? Ето прѣди всичко на
каково трѣбваше да се помисли.

Сериозно . . . ! Разбира се, положението бѣше
сериозно . . . ; но то стана такова не тогава — при
Татаръ-Пазарджикъ, — а много по-рано.

Напротивъ, въ тази именно минута, положението
за насъ бѣше прѣвъзходно, а за противника то бѣ
станало крайно тежко, защото ние бѣхме съсредото-
чени, а той разпърснатъ; слѣдователно отъ насъ самитѣ
зависѣше да станемъ господари на «вътрѣшнитѣ линии.»

Но по какъвъ начинъ ние бихме могли да до-
стигнемъ това? Какъ би било възможно да разгър-
вемъ генералитѣ отъ тѣхнитѣ врѣдни, празни кара-
ници? Единъ е казвалъ — бѣло, другъ — черно . . .
а никой не е говорилъ това, което е трѣбвало да
говори. Но, все пакъ, разбира се, че това което тѣ сѣ
говорили е било много по-добро отъ колкото онова
което е мислилъ тѣхния началникъ.

Поразени, — не, доведени до отвръщение (*écœurés*)
отъ поведението на Сюлейманъ, дивизионеритѣ се

събрали на съвѣтъ и сж упълномощили едного помежду тѣхъ да отиде, да изложи прѣдъ мушрѣшенията, които тѣ сж считали за полезни да взематъ при дадената обстановка.

Този избранъ делегатъ на генералитѣ бѣше едрѣшителенъ воинъ, който никакъ не се е постѣсни отъ Сюлеймановитѣ трясъци.

Но какво направилъ този послѣдния . . . ? Т започналъ да охка, да пжшка, да ридас и се оплаква отъ всички; той крѣщѣлъ като казва че цѣлия свѣтъ се билъ съединилъ противъ него цѣлъ да го погубятъ

При все това, той станалъ отстъпчивъ, полливъ и се рѣшилъ да послуша своитѣ подчинени; об всѣки единъ отъ тѣхъ дърпалъ вжжето къмъ с си, искалъ своето: едни сж настоявали да се остукъ за защита на Татаръ-Пазарджикъ и Пловдин дуги сж искали да се отстъпи още по-назадъ. тѣзи прѣрѣкания сж се продължавали повече с осемъ деня А при подобни обстоятелств една седмица би могла да струва сжществуването една цѣла империя!

Сюлейманъ, твърдѣ искусенъ сладкодумъ, отченъ адвокатъ, хитрецъ и страшливецъ, съумѣлъ избѣгне всичкитѣ—повече или по-малко—сполучли комбинации и се рѣшилъ пакъ на една, споредъ си вкусъ; а тя, сама по себе, не е съотвѣтствувала ни на обстановката, нито на най-елементарнитѣ права отъ военното искусство: той се рѣшилъ да остави и е оставилъ—своя естественъ пжтъ на отстъпление къмъ Одринъ, за да бжде притиснатъ—и биде притиснатъ—съ гърбътъ въ Родопскитѣ гори, а напналъ естественния си пжтъ на отстъпление, който оставаше отъ къмъ дѣсния му флангъ.

Това не бѣше даже и една промѣна на операционната линия, защото прѣзъ избранитѣ отъ него, — за бойна позиция, — планини не минаваха освѣнѣ кози пѣтеки! Безъ ни единъ пѣтъ, безъ ни единъ проходъ.

Въ своето незнание принципитѣ на войната, той си е въображавалъ, че ще намѣри една помощъ, едно убѣжище въ непроходимитѣ Родопски вериги, които се простиратъ отъ изворитѣ на Марица къмъ морето. (м. схема № 10).

Пъкъ най-сетнѣ, неговата главна идея не е била да се бие, а само да се изплъзне. А дали не се е боялъ, че руситѣ ще тръгнатъ подирѣ му да го прѣслѣдватъ? О, не! Той е достатъчно хитъръ за да знае, че противника ще прѣдпочете да завладѣе полесно оставената за него драгоценна плячка.

Между главния началникъ и неговитѣ подчинени е имало едно такова несъгласие, въ тази армия е царувалъ такъвъ единъ безпорядѣкъ, — че между различнитѣ нейни части не е могла да съществува нито тактическа, нито каквато и да било друга свързка.

Думитѣ — авангардъ, страниченъ отрядъ, арриергардъ, развѣдка, рекогносцировка — бѣха извѣстни на всички, обаче твърдѣ малцина бѣха, които знаеха да ги прилагатъ на практика *споредъ случаитѣ*.

Руситѣ настѣпваха отъ къмъ всички страни; тѣхния концентрически маршъ къмъ Пловдивъ излѣзе толкова по-сполучливъ, че нѣмаше отъ кого да му се попрѣчи. Отъ 6 до 8 януарий тѣ заеха Татаръ-Пазарджикъ и Пловдивъ.

Сюлейманъ отстъпи по долината на Марица; слѣдвайки въ длѣжъ на тази рѣка, — слѣдователно, перпендикулярно на направлението на марша на противника, — той излагаше фланга си на руситѣ прѣзъ всичкото врѣме на своето отстъпление. Той още не

бѣше встѣпилъ въ Родопитѣ, но бѣше организиралъ своя отстъпателенъ маршъ по слѣдующия начинъ: оставилъ единъ силенъ аррьергардъ, — противъ което нищо не може да се каже, — формиралъ единъ фланкгардъ, който би трѣбовало да бѣде единъ силенъ прикривающъ страниченъ отрядъ, държащъ се на височина на Чирпанъ при изтегляването на главнитѣ сили къмъ Одринъ и, най-сетнѣ, назначилъ единъ дѣсенъ (?) фланкгардъ, който скоро изгубилъ и дистанция и интервалъ, и който, като не е билъ въ състояние да се движи въ горитѣ, ускорилъ марша си, слѣдвайки вдлъжъ долината на Марица и, въ резултатъ, изпъкналъ най-сетнѣ прѣдъ една бригада отъ турския авангардъ. Като се видѣлъ, че е излѣзалъ много напредъ, този (дѣсния) фланкгардъ се спрѣлъ, а другитѣ сж го присли за противникъ. Оттукъ произтича и неразборията, отъ която се възползватъ руситѣ и прѣминаватъ прѣзъ това врѣме Марица по единъ мостъ, който, както и всѣкога, нашитѣ бѣха забравили да съборятъ, и атакуваха тѣзи два отряда. Започва се прѣстрѣлка, къмъ която скоро се присъединява и артилерията, а Сюлейманъ, като се научилъ за всичко това, повръща главитѣ на своитѣ колони въ облическо направление и слѣдвайки вѣ тилтъ на частитѣ, които сж били вече притиснати къмъ височинитѣ, заема съ главнитѣ си сили позиция опрѣна съ дѣсния флангъ въ Станимака а съ лѣвия — въ Дермендере, и то безъ всѣка прѣдварителна заповѣдь; всѣки единъ се намѣстилъ тамъ, гдѣто е искалъ и както е можель! (гл. схема № 10).

Рускитѣ войски, които срѣщнахъ прѣзъ врѣме на пжтуването си къмъ Казанлъкъ, нѣмаха друга цѣль освѣнъ да отбиятъ у Сюлеймана всѣко опитване — каквото той, впрочемъ, нѣмаше — да запази съобщенията си!

Руситѣ, които чувствуваха че тукъ всичко ще може окончателно да се рѣши, правятъ едно отчаяно усилие, макаръ и твърдѣ много уморени; а толкова много необходимата за въ дадения моментъ енергия, тѣ черпятъ отъ допуснатата отъ Сюлеймана-паша грѣшка.

До като дѣснитѣ руски колонии стремително съ атакували Сюлеймана, срѣдната колона му прѣсича съобщенията

Хванатъ въ пригответения отъ самия-же него капанъ, той започва да се колебае и, нечувствувайки въ себе си нито сили, нито мъжество за да се задържи, той захвърля арриергардната дивизия на Фуадъ-паша да се разправя сама съ руситѣ както може и както знае; подиръ това, слѣдъ като изгубва по-голямата частъ отъ своитѣ 120 круповски оръдия, започва да се катери съ цѣлата си армия — една армия, която, азъ съмъ увѣренъ, би направила чудеса при единъ добъръ прѣдводителъ — по козитѣ пѣтеки на Доспатъ-Дагъ (контръ-форси на Родопитѣ) и срамно отстъпва къмъ Егейското море.

А прѣзъ врѣме на това негово позорно бѣгство, войниците му — тѣзи безизвѣстни герои — отивайки смѣсено съ бѣжащитѣ жени и дѣца, плачатъ, виждайки себе си помежду тѣзи тълпи; но това бѣше пакъ той, — Сюлейманъ, — който подаде сигнала за общо бѣгство, сигнала да се спасява кой какъ може!

Когато азъ пишехъ настоящата книга въ Алепъ, имахъ честта да срѣсна тамъ, прѣди нѣколко мѣсечи, маршала Р , отъ когото узнахъ, — защото той прѣзъ врѣме на войната бѣше единъ отъ дивизионеритѣ на Сюлеймана — защо тѣ, съ общо съгласие не сж могли да принудятъ генералисимуса да спазва своя естественъ пътъ на отстъпление. Храбриятъ мар-

шалъ Р . . . ми отговори, че това е било невъзможно да стане, защото имало вече получено извѣстие доближаването на руски колони къмъ Одринъ . Да! разбира се, слѣдъ такава една загуба на връта това, може би, да се е оказало и невъзможно въ дамата минута, обаче, споредъ моето скромно мнѣние бѣше напълно възможно, но малко по-рано и при това ако бѣха избрали позицията за съсредоточаване къдѣ още по-назадъ.

Тѣзи руски колони, за които ми говори маршалъ Р . . . , че доближавали къмъ Одринъ, бѣха: едната сжщата, която азъ срѣцнахъ че идѣше отъ Шипка, другата трѣбва да бѣше, вѣроятно, настѣпващата къмъ Ямболъ. Двѣтѣ тѣзи колони бѣха отдѣлени е отъ друга съ твърдѣ голѣмо расстояние и съ почти непроходими прѣзъ това време на годината прѣпятствия.

Ако прочее, вмѣсто прѣпирнитѣ, вмѣсто крепоститѣ въ Татаръ-Пазарджикъ, Сюлейманъ би употребилъ това толкова скъпоцѣнно време за съсредоточаване къмъ централната стратегическа позиция Сейменъ-Харманлий, то, руската колона, която идѣше отъ Шипка, би била спрѣна изведнажъ; макаръ и напълно изолирана и висяща въ въздуха, тя би се видяла принудена да атакува А щомъ като атакувала при това положение въ каквото бѣше, то тя би се и напълно разбита! (вж. схема № 10 на стр. 200)

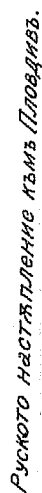
Такава една съсредоточенность би позволила Сюлеймана-паша да събере въ 24 часа всичкитѣ си сили на който и да било пунктъ отъ своето разположение.

Но за всичко това необходимо бѣше, щото Сюлейманъ-паша да държи смѣтка: за *пространството* и за *времето*.

Обаче този човѣкъ, никога и за нищо не можеше да си даде отчетъ.

1) НЕ МОЖЕШЕ

КЗМБ СТР. 200.

Що се отнася до руската колона, настъпваща отъ къмъ Ямболъ, то за нея нѣмаше защо да се грижи човекъ, защото тя щѣше да бѣде длъжна да отиде на изтрѣлъ, а пъкъ между нея и сръбната колона нѣмаше никакъвъ проходимъ пѣтъ. Атакувайки безъ свързка, тя нищо не би достигнала, и всѣко едно обходно движение отъ къмъ тази страна — отъ каквото се бояхме — би било невъзможно, защото не се обхождатъ така лесно 130 баталиона съ единъ слабъ армейски корпусъ.

Веднажъ заети всичкитѣ переправи прѣзъ Марица и обезопасени съ това отъ покушенията на руската кавалерия, и възползувайки се отъ желѣзния пѣтъ и отъ добритѣ обикновенни пѣтища, — ние бихме пристигнали твърдѣ спокойно на линията Карабунаръ—Сейменъ—Харманлий, и много по-рано отъ рускитѣ централни и лѣвофлангови колони, които — ако би билъ Наполеонъ сръщо тѣхъ — биха били разбити по части една слѣдъ друга; тукъ именно, на тази отлична позиция, съ добръ помѣстенитѣ за прѣминаване въ настѣпление резерви — би се появилъ единъ новъ Плѣвскъ, защищаемъ отъ 130 баталиона и 120 орѣдия, противъ единъ разхвърленъ, изморенъ, изтощенъ противникъ, атакитѣ на когото никога не биха могли да бѣдатъ свързани А задъ себе си, на два перехода, по назадъ, бихме имали за привѣжище Одринския укрѣпенъ лагеръ

Единъ отъ бившитѣ офицери-ординарци при Сюлейманъ-паша ме увѣряваше, че послѣдния е изказвалъ желание да отстъпи къмъ Одринъ, но че на това му попрѣчилъ билъ военния кабинетъ, засѣдающъ тогава въ Сераскериата (военното министерство) въ Цариградъ.

Обаче много е трудно да се допусне тази версия и то по двѣ причини: първо, че въпросния паша не ни е

приучилъ да намираме въ неговата метода нѣдобно на тази стратегическа мѣрка; и второ, тогава той е вършилъ и е постигалъ всичко което е искалъ, и че неговитѣ двѣ подпори: А и Саидъ, никога не биха се отказали да из свое то прѣскъпо протсже! И въ този ли, моментъ, когато отъ неговата прѣданность кт ператорския прѣстолъ и отъ неговитѣ военн собности (?) се е искало най-много, — той себе си въ право да дѣйствова противъ своя и дългъ?

Не! Въ тази глава никога не с имало нѣсленно. Не! Всичко косто е той вършилъ, шилъ го е интуитивно, съ хитрость и лун Неговия умъ може би и да е участвувалъ до и степенъ въ неговитѣ комбинации, но неговото неговото знание — никога, защото той не ги е Пъкъ най-сетиѣ, незнаейки нито френски, нито езици, по какви ли книги той би изучилъ в искуство? Нашия занаятъ не може да се знае учването на поета Сади, макаръ че отъ него - казва легендата — да е происхождалъ и Карн

Не! Този човѣкъ не е воененъ; той е сам «кятибинъ» и нищо повече.

Нищо не го е трогвало, а и самъ съ ни могаль да трогне чувствата на войника. Тс умѣялъ да говори съ него нито въ името на нито въ името на падишаха! А каква удобна се е прѣдставила за това въ Пловдивъ; тукъ е билъ момента, когато е трѣбвало да се п къмъ тѣзи двѣ могъщи срѣдства!

Но, не! Той е прѣдпочиталъ да се зати палатката си или да се крие задъ дърветата, той се е срамувалъ да се покаже; пъкъ отъ

страна е билъ и правъ въ това, защото е нѣмалъ никакъвъ външенъ видъ, никаква прѣдставителность: облѣченъ по цивилному, той, по лице и осанка, приличалъ като на нѣкой староврѣмски търговецъ — тужаринъ. Когато му се е случвало да присѣдствува — отъ далече, разбира се — при нѣкое сражение, той се е криелъ задъ здравъ брустверъ или задъ нѣкоя спасителна гънка на мѣстността! — Войника не го е познавалъ; слѣдъ Шипка, той все така щателно е избѣгвалъ отъ собственитѣ си войници, както и отъ рускитѣ куршуми! Рѣдко е можелъ човѣкъ да го види на конь: той е трепералъ отъ ѣздата. Той е наричалъ себе си «муширъ» (отъ турската дума: Мюширъ, което значи Маршалъ), а никога не е намѣрилъ за достойно да се обърне съ нѣщо къмъ своитѣ подчинени, отъ които той не е билъ способенъ нищо да добие. Съ своето глупаво-високомѣрно мълчание, той е смущавалъ младежъта, сплашвалъ я е вмѣсто да я подбодри и да въздигне духа у всички. Ако този човѣкъ би могълъ енергично да дѣйствува и добръ да маневрира въ последния периодъ на тази война, то той би станалъ знаменитъ! защото, пакъ ще повторя, нашитѣ шанси на успехъ бѣха право пропорционални на разхвърленността и на изтощението на противника! Прѣзъ всичката тази война, ние нито веднажъ не бѣхме така близки къмъ побѣдата както сега, а главнокомандующия не е билъ никога така далечъ отъ възможността да се възползува отъ прѣкрасния случай! Той нито е мислилъ за това, а неговитѣ приятели — понеже и сега още той има нѣколцина такива — казватъ, че е трѣбвало да се отстъпва, защото войскитѣ не могли да издържатъ по-нататкъ!

Но, толкозъ повече! Именно за това, че като сж се намирали разпрѣснато ту-тукъ, ту-тамъ, — войскитѣ,

които не сж могли да се държатъ вече, — не с трѣбвало и да бждатъ още повече наплавани с отдѣлни боеве, въ които тѣ сж се чувствували изоствени и погубени! Именно за това, тѣ трѣбваше да бждатъ събрани, да бждатъ съсрѣдоточени малко подалечко отъ противника, безъ да бждатъ вълнувани безъ да имъ се дава да почувствуватъ възможността на едно поражение! Трѣбваше да се покаже на тѣх войници, че тѣ сж много, че тѣ сѣставляватъ сила, да имъ се кажеше че задъ тѣхъ има едно скривалище, едно убѣжище, единъ такъвъ отбранителенъ пунктъ какъвто е Одринъ! Не е напуцането на своитѣ съобщения, — и то даже безъ бой, — което можеше да подигне духа у солдатитѣ.

Подобни погрѣшки е могло още да се допуснатъ до Фридриха, до Наполеона, до 1870 година! Не слѣдъ това?

Трѣбвало би колкото повече се отдалечаваме отъ тѣзи типически епохи, толкова повече да се научим да ги разбираме; обаче въ дѣйствителностъ — колкото по се отдалечаваме отъ тѣхъ, толкова по-малко разбираме съврѣменната война!

Въ 1877 година ние бѣхме още твърдѣ близки къмъ франко-пруската война; това като ли че бѣше и наше щастие, защото по-късно руситѣ вѣроятно биха повели войната по-методично и послѣдствията отъ нея би били за насъ още по-горчиви. Трѣбва така сжщо да се каже, че чловѣкъ се поучава не само съ едното изучаване на онова, което е съгласно съ искусството съ методата, но и съ анализа на това, което имъ противорѣчи; голѣмитѣ несполуки сж най-добритѣ уроци.

И тукъ, въ 1878 година, при видѣтъ на тая руска армия, настѣпающа съ единъ огроменъ фронтъ прѣдъ този Сюлейманъ-паша, който се не възползуе

нито отъ разхвърленността, нито отъ изтощението на единъ изнемошѣлъ отъ неблагоприятното време противникъ, нахолящъ се въ една жестоко оголена страна и движущъ се по невъзможни пѣтища; — да, при видѣтъ на всичко това, чловѣкъ не можеше да се не запита: дали дѣйствително ние можемъ да дѣйствуваме здраво, смислено, както морално така и материално, на основание добрѣ разработенитѣ и ясни правила и методи, и съ отговорности, признати отъ всички . . . или пъкъ дали не дѣйствуваме просто на основание на лекомисленни съображения, които се изпаряватъ и при най-малкото върху тѣхъ физическо въздѣйствиe?

На всѣки случай азъ смѣтамъ, че искусството на стратегическата диагностика, е твърдѣ трудна работа, особено ако съ него не се е занимававалъ човѣкъ съ любовъ и постоянство.

Кумирѣтъ на Махмудъ, Саидъ и С-іе, този човѣкъ, когото смѣтаха за слѣнце, блѣстѣше само до толкова до колкото е трѣбвало да покаже пѣтя на поражението; той е билъ фенерѣтъ за бѣглецитѣ Той прѣвъ е избѣгалъ къмъ Егейското море, като е оставилъ пъкъ руситѣ свободно да отиватъ къмъ столицата. Нищо вече не можеше да ги спре, и нашата послѣдня надежда изчезна!

Всѣка една, добрѣ намисленна въ главнитѣ си черти, операция се увѣнчава почти всѣкога съ успѣхъ. Планѣтъ, който би трѣбвало да бѣде употребенъ въ занимающия ни случай, би принесълъ своитѣ плодове и би ималъ неизчислими благи послѣдствия, ако само нашитѣ прѣдводители биха се намирали на височина на своята задача.

На всѣки случай, ние бихме подписали мирѣтъ въ напуснатия отъ жителитѣ Одринъ, а не подъ стѣ-

нитѣ на столицата, съ ножа опрѣнѣ до гърлото, топоветѣ насочени въ нашитѣ джамии, въ наши жени и дѣца! И така ние щѣхме да изгубимъ на малкото отъ това, което можехме да изгубимъ . . . тогава когато поражението при Станимака ни струваше максимума!

Хората осъдиха Сюлеймана, като го наказаха с най-грозното отъ наказанията, сжществуващи за единъ войникъ; той биде разжалванъ!

Три пѣти той имѣ въ ржцѣтѣ си три прѣкраси армии, които той, съ своето абсолютно незнание приципитѣ не само на *голямата*, но и на *малката* войсѣсѣумѣ да ги имобилизира или да ги изложи на поражение.

Нѣкои отъ неговитѣ обожатели (това което на много отъ всичко ме огорчава, че този човѣкъ е можалъ още да има и обожатели), претендиратъ, че нему било дължало спирането марша на генерала Гурѣкъмъ Одринъ, вслѣдствие сполучливитѣ боеве при Стара-Загора.

Това твърдение безусловно противорѣчи на истината, защото това което спрѣ малко прибързаното настѣпление на руситѣ, — бѣше Плѣвенъ и нищо друго.

Историята ще осъди още по строго този човѣкъ който занесе въ недрата на ада грѣховеѣтѣ, които те направи тукъ на земята!

о, съ
литъ
най-
...
стру-

ха съ
единъ

расни
прип-
ойна,
а по-

о най-
окалъ
му се
урко
при

исти-
ното
нищо

вѣкъ,
о той

Глава XIV.

Разгромъ.

Въ прѣдидущата глава се упомена, че импера-
торското правителство ме бѣше натоварило съ ми-
сията да занеса послѣднитѣ инструкции на Високата
Порта до упълномощенитѣ паши, които бѣха вече
изпратени при руската главна квартира.

На четвъртия день по пландѣ, азъ пристигнахъ
въ Казанлъкъ; обаче мосто усилие се оказа беспо-
лезно, тъй като Негово Императорско Височество Ве-
ликия Князь Николай Николаевичъ, като не е искалъ
да продължава прѣговоритѣ за примирието на друго
мѣсто, освѣнъ въ Одринъ, замина въ сѣщия день за
този послѣдния градъ; ние тръгнахме слѣдъ него.

Побѣдители и побѣдени, руситѣ и отоманскитѣ
упълномощници (Намикъ и Серверъ паши); генерала
Неджибъ-паша; г-нъ Таренъ (французинъ), юристъ-
консултъ; други турски офицери и азъ; Султанската
дворцова прислуга (*maîtres d'hôtel*) — понеже Негово
Императорско Величество желаше щото, неговитѣ
пратеници да бждатъ добръ прѣдставени — всичко
това размѣсено съ хората на нашитѣ любезни дома-
кини, образува единъ дълъгъ, пѣстъръ и живописенъ
керванъ . . . , покровителствуванъ въ движението си
къмъ Одринъ отъ единъ юженъ вѣтрецъ, който по-
смегчи температурата и унищожи поледицата!

Азъ съмъ изгубилъ бѣлѣжкитѣ си, пиша почти
всичко на паметъ и за това не мога да си припомня

сега името на този любезенъ руски генералъ, който управляваше главната квартира на Негово Императорско Височество Великия Князь Николая. Не мога да си вспомня за онова врѣме, безъ да засвидѣтельствувамъ тукъ появяването на моята дълбока благодарностъ къмъ този милъ човѣкъ, който така радушно ме гощаваше съ чудесенъ *пастетъ* (*terrines de foie gras*) и ме поеше съ такъвъ чай, какъвто само руситѣ умѣятъ да приготвяватъ.

Не мога да си вспомня азъ за този периодъ отъ моя животъ, безъ да изкажа тукъ, до колко съмъ благодаренъ на всички онѣзи, всрѣдъ които азъ тогава самъ-самичекъ се намирахъ прѣзъ течението на много дни, за онази тѣхна любезностъ и тактъ, съ каквито тѣ се отнасяха къмъ менъ. Никога, нито всднажъ азъ не видѣхъ по лицата на тѣзи побѣдители нито неделикатностъ, нито оскърбително изражение, нито даже радостъ . . . , радостъ толкова много заслужена и толкова желана отъ менъ за себе си!

Тѣзи храбри хора — отъ страхъ да ме не наскърбятъ — скриваха радостта си. Тѣ мълчишкомъ се наслаждаваха отъ пълниятъ си триумфъ, безъ да изказватъ това прѣдъ побѣденитѣ, храбростта на които е била толкова велика!

Даже офицера, когото азъ срѣснахъ по пътя за Казанлъкъ и който носѣше извѣстието до Великия Князь за побѣдата при Станимака, и този офицеръ, макаръ че бѣше твърдѣ младъ, се държеше по отношение къмъ мене така скромно, че азъ не мога достатъчно да се нахваля отъ него! Щомъ като — съ доближаването си къмъ мене — видѣ, че азъ съмъ турски офицеръ, той взе такъвъ единъ спокоенъ видъ, да такава степенъ спокоенъ . . . че ми се видѣ за възможно да прочета въ неговото лице — съ неизказана радостъ —

ъ, който
Импера-
Не мога
видѣтел-
са благо-
радушно
(ie gras) и
умѣятъ

юдъ отъ
ко съмъ
азъ то-
нието на
актъ, съ
га, нито
побѣди-
но изра-
ва много
е си!

е не на-
чишкомъ
безъ да
стъта на

по пжтя
Великия
офицеръ,
по отно-
га доста-
съ добли-
тъ турски
видъ, до
възможно
адостъ —

скърбнитѣ мисли на единъ куриеръ, носящъ лоши из-
вѣстия за руситѣ! . . .

Само по-послѣ, по пжтя, съ една най-деликатна
прѣдпазливостъ, той ми каза, че нашата армия е нѣ-
мала щастието прѣдъ Пловдивъ, и само въ Казанлъкъ,
азъ можахъ да узная за катастрофата при Станимака.

Въ Одринъ, Великия Князь се настани съ шабаси
въ стария «конакъ» на мѣстната префектура, а намъ
се отреди голѣмата кжца на нѣкой си Шерифъ-бей,
единъ отъ градскитѣ знатности, който бѣше избѣгалъ
заедно съ всичкото турско население.

Въ този сжщия день азъ се научихъ, че руския
шабъ се възпротивилъ на моето незабавно възвръ-
щане въ Цариградъ. Тогава азъ се настанихъ въ единъ
отъ флигелитѣ на тази кжца, заедно съ Неджибъ-паша.

До сега турската мисия се ползуваше съ госто-
приемството на руситѣ. Въ Одринъ, това гостопри-
емство, естествено, прѣстана, и намъ сега прѣдстоеше
да се устроимъ по възможностъ добрѣ, та да се отпла-
тимъ за оказаното намъ радушие; и трѣбваше да се каже,
че това не бѣше трудно да стане, защото Негово
Императорско Величество Султана ни бѣше изпратилъ
единъ цѣлъ тренъ съ столови принадлежности и съ
великолѣпна провизия. Още въ първия день, слѣдъ
като ние се разположихме на новото мѣстоквартируване,
ни извѣстиха, че полковникъ князь Орловъ, аташиранъ
къмъ нашата мисия отъ Великия Князь, а така сжщо
и единъ отъ английскитѣ кореспонденти, трѣбваше
да обѣдватъ при пашитѣ, както и ние, турскитѣ офи-
цери, всички заедно. Азъ не бихъ се впускалъ въ тѣзи
малко интересни за читателя подробности, ако тѣ не
биха били свързани — както ще видимъ по-послѣ —
по единъ доста куриозенъ начинъ съ историята на
тази война.

Малко прѣди обѣдътъ, азъ заобиколихъ аптаментитѣ на тѣхни прѣвъзходителства пълномощитѣ, за да погледна на направенитѣ приготовления за обѣда. Като прѣминахъ безуспѣшно прѣзъ всѣ китѣ стаи, които повече или по-малко можеха да мѣнятъ столовата, отворихъ една нова врата и се нарихъ прѣдъ сложената тукъ софра; но тъй като тѣ софра бѣше единъ отъ онѣзи голѣми, крѣгли и ковани съ мѣдъ подноси, съ които нѣкогажъ си служили у насъ и, безъ съмнѣние, изоставена тукъ стопанитѣ ѝ; и тъй като около тази «тепсия» др сервировка, освѣнѣ нѣколко дървени лъжици, нѣмаше азъ си помислихъ, че съмъ сгрѣшилъ, като съмъ вмѣкналъ въ столовата на слугитѣ. Като излѣзохъ отъ тази, замирисала се на плѣсенъ, стая, срѣцнахъ прѣ вратата дворцовия метръ-д'отель, извѣстния Мехмедъ Ефенди бекеклията, който приличаше като двѣ капки вода на Анри (Henry), прочутия метръ-д'отель въ стария ресторантъ Биньонъ (Bignon), въ Парижъ. Като видѣхъ недоволната ми гримаса, Мехмедъ-бекеклията твърде насмѣшливо-иронически ме попита: «Нали стола на тѣхни прѣвъзходителства е шикаренъ?» и ми обясни, че единъ отъ пашитѣ пълномощници не искалъ и да слуша за отключването на съндѣцитѣ, изпратени на отъ Султана, за да се прѣдставимъ ужъ по-добре.

Припнахъ, отидохъ веднага и разказахъ всичко това на генералъ Неджибъ, който се страшно ядоса отъ разказаното и ми запрѣти да отивамъ на обѣдъ на голѣмцитѣ—паши; така че прѣзъ всичкото време осемнадесетъ-дневното ми намиране въ плѣнъ, турски офицери се хранѣха отдѣлно. А господа високимператорски велможи, поради всичко това, до тая степенъ се разгнѣвиха на насъ, щото, въ желанието си да отмѣстятъ за своя собственъ грѣхъ, застав

страната да изгуби малко повече отъ това, което тя трѣбваше да изгуби, както ще видимъ по-нататкъ.

Прѣговоритѣ се водѣха по обикновенния редъ, но дългитѣ часове и дни се точеха единъ слѣдъ другъ, безъ да се дойде до никакъвъ резултатъ. За тѣзи протакания обаче съществуваше и една важна причина: желайки да се възползува до колкото е възможно повече отъ съвършенното отсъствие на защитата и на защитници, — отъ които, безсмисленното отстъпление на Сюлейманъ-паша отъ Станимака лиши страната отъ Одринъ дори и до Чаталджанската линия,*) — руското началство искаше, щото макаръ и съ часть отъ операционната си армия, даже само съ нейния авангардъ, — да пристигне до тази линия, за да може да създаде по-тежки условия за насъ въ примирието, които трѣбваше да се положатъ въ основитѣ на мирнитѣ прѣговори.

И не съпада ли това намѣрение на руския главенъ щабъ съ онова, което азъ изказахъ въ прѣдидущата глава, и не трѣбваше ли ние да се постарасмъ, по всякакъвъ начинъ, да направимъ да изпъкне прѣдъ Одринъ единъ пунктъ за съпротивление? И особено, не трѣбваше да си позволяваме да увѣряваме себе си, че у руситѣ имало достатъчно сили не само за да обкржатъ 130 баталиона въ единъ новъ Плевенъ, но още и да продължатъ дѣйствиата си къмъ Цариградъ!

Нека не забравяме, че съвсѣмъ мънинката армия на Османъ-паша можѣ съвършенно да спре настѣпленieto на руската армия въ онова врѣме, когато тя бѣше още съвсѣмъ свѣжа, съвсѣмъ цвѣтуща.

Колкото до въпроса за продоволствието, то, безъ съмнѣние, ние щѣхме да можемъ да го подвозваме

*) Отбранителната линия на Цариградъ отъ къмъ Европейска страна.

по желѣзницата, тогава когато руситѣ, нерасполагай съ достатъчно подвиженъ материалъ, биха били поч не въ състояние да направятъ сжщото; *ето прич ната поради която тѣ щѣха да бждатъ длжни да дадатъ едно рѣшително сражение.* А тѣй като на тѣ би се паднало да атакуватъ при несравнено по-труд условия за себе си, отъ колкото за насъ, *то човп лесно може да си прѣдстави, като какво би послѣдвало*

И понеже тукъ ние изслѣдваме единъ конкретен случай, то къмъ тѣзи вѣроятности, *които можез които трѣбваше да се осществятъ при едно добро и мандуване,* ще прибавимъ още и възможността получаване подпора и отъ корпуса на Вейсель-пан който, нѣколко деня прѣди събитията за които г воримъ, се остави на Шипка да бжде завързанъ ка въ чувалъ; да! нека си прѣдставимъ, че тѣзи 25,0 души, калени въ боеветѣ войници, би се присѣд нили къмъ нашитѣ 130 баталиона, и нека да погле немъ тогава още единъ пжтъ върху картата на вел колѣпната тази централна позиция — съ прѣвѣзход отбранителни сектори — заета отъ такава една сил армия !

Кой би се поколебалъ да каже още веднаж какви благоприятни случаи сж били пропуснати! К не би направилъ единъ изводъ за бжджщето! К нѣма да потрепери при мисълта за възможность на подобна една отговорность въ бжджще! Кой о добросъвѣстнитѣ военни хора нѣма да се потруди знае това, което трѣбва да знае, за да се осмѣли играе въ такава една игра!

Дѣйствително, свѣтъ се завива на човѣка и обзема ужасъ, когато си вспомни за онѣзи врѣме и когато той вижда, въ какви ржцѣ е била повѣре сждбата на Империята!

Дипломатически, руситѣ правѣха всичко, което трѣбваше да се направи, само и само да позадържатъ прѣговоритѣ; а нашитѣ пълномощници, сутринь отиваха въ конака и вечерь се връщаха у дома си, като нѣкои благодни и смиренни граматии!

А прѣзъ това врѣме руситѣ бързаха напредъ, къмъ Цариградъ, — до колкото можеше да се бърза съ една изнемошѣла армия, — за да добиятъ послѣ право да кажатъ, че тѣ се намиратъ вече въ Чаталджа, и съобразно съ това да водятъ съответствени прѣговори.

Всичко това се продължаваше почти цѣли три недѣли, а Цариградъ прѣзъ сѣщото врѣме постоянно молѣше, викаше съ високъ гласъ за подписването на примирието. До като най-сетнѣ, една прѣкрасна вечерь, Серверъ-паша, който тъкмо що бѣше се завърналъ отъ прѣдпослѣдното засѣдание при Великия Князь, прати да ме повикатъ и се заведе по между ни слѣдующия разговоръ:

Той. — Прѣговоритѣ сѣ на привършване, само че върху единъ пунктъ трѣба да се знае мнѣнието на Портата. Макаръ че, въ краенъ случай, ще можемъ и безъ него, но ние, — азъ и моя колега, — не сме противъ да знаемъ мнѣнието и на императорското правителство по този пунктъ. А тъй като утрѣ ние ще подписваме, то моля ви, качете се на коня и веднага идете да намѣрите нѣкоя турска (?) телеграфна станция, да протелеграфирате и *утрѣ по пладнѣ да ни донесете отговора*

Азъ. — Наистина, ваше прѣвзходителство ми прави твърдѣ голѣма честь но, нема ние не знаемъ, че руситѣ се намиратъ вече въ Чорлу, а може би и по-далече? Така щото, ако даже биха ме пропуснали да мина, азъ ще трѣба да замина още по-далече отъ този градъ, за да търся нѣкоя отоманска

телеграфна станция; съ други думи, азъ трѣбва пропѣтувамъ цѣли осемнаесетъ часа (отъ които 12 нощемъ) и да направя отъ 300 до 400 километ отиване и връщане скоростъ, която може да се очаква само отъ единъ локомотивъ . И за това, като благодаря на ваше прѣвъзходителство за честта, която ми правите и за прѣдполаганата у мене чудесна скоростъ, вземамъ върху си смелостта да отклоня и едното и другото.

Той. — Но, казвамъ ви най-сетнѣ, че това е необходимо . . . и че вие сте длъженъ да се подчините.

Азъ. — Отъ моя страна би било още по-престъпно, ако азъ бихъ се съгласилъ да приема поръчението, което прѣвишава моитѣ сили и силитѣ, азъ мисля, — на всѣки човѣкъ!

Като изказахъ това, излѣзохъ си

Отъ находящитѣ се тукъ петъ души офицери лице, още на двама отъ тѣхъ се прѣдложи същотъ разбира се, тѣ отказаха както и азъ; слѣдователно трѣбваше да се свърши и безъ тази подробностъ, на слѣдующия день договора бѣше подписанъ. Впрочемъ, това бѣше едно излишно затруднение, изпитано отъ руската дипломация съ цѣль да спечели отъ единъ день врѣме; обаче този день остана въ полза на нашата дипломация благодарение на упоменатия отказъ на офицеритѣ; за това пъкъ и двамата наши дипломати хубавичко си показаха жбитѣ противъ насъ.

На другия день пашитѣ се върнаха отъ конна почти прѣзъ нощта, — една твърдѣ печална за нощъ, — съ книжката, картитѣ и документитѣ, които толкозъ нетърпѣливо се очакваха въ столицата.

Отъ врѣме на разбиването нашата послѣдняя армия при Станимака, военнитѣ дѣйствия се бѣха почти прекратили, и на руситѣ оставаше само да тласка

прѣдъ себе си малкитѣ турски отряди, ешелонирани вдлъжъ Цариградския пѣтъ, покрай който се намираха цѣли райони съвършено лишени отъ власти и отъ турски войски.

Никой въ Цариградъ не е подозиралъ бавността, съ която руската армия се приближаваше къмъ столицата, макаръ че пѣтя къмъ нея да бѣше съвършено свободенъ.

Турцитѣ мислѣха, че противника триумфално иде къмъ Стамбулъ, а руситѣ си въобразяваха, че прѣдъ Чатаалджанската линия ги очаква едно необикновено, упорно съпротивление; но, благодарение на своята кавалерия, руситѣ сж били безкрайно по-добрѣ освѣдомени за насъ, отъ колкото ние за тѣхъ; тѣ сж знаели даже слѣдъ подписването въ Одринъ условията на примирието, въ което тѣхнитѣ войски се прѣдполагаха на Чатаалджанската линия, — че ще достигнатъ до нея безъ да срѣщнатъ нѣкого, който би можалъ да имъ каже, че въ момента, когато се е подписвалъ договора за примирието, тѣ сж били още едва-едва до Чорлу.

Въ дѣйствителность, първитѣ руси пристигнаха въ Чатаалджа едновременно съ мене . . . и ето какъ това се случи: на другия день, слѣдъ като ние офицеритѣ бѣхме отблъснали честъта да изпълнимъ изискуемото се отъ насъ чудо, въ конака се разпространи новината, че книгата били, най-послѣ, подписани и че незабавно щѣли да ги прѣпратятъ въ Цариградъ.

Ние, офицеритѣ, отъ минута на минута очаквахме, разбира се, да бждемъ повикани при тѣхни прѣвъзходительства, и че единъ отъ насъ ще натоварятъ, — вѣроятно мене, защото моя «Тимуръ» се отличаваше съ необикновена бързина, — толкова бързоходъ бѣше, че го мислѣха за хвъркатъ, — съ куриерство за сто-

лицата; азъ даже отладохъ на вѣстовоя си съотвѣтствующитѣ заповѣди, когато, малко по-късно, нѣ узнахме, че господа пълномощницитѣ, — страшно разядени отъ нашия отказъ, — не ни удостоили съ избирането на куриеръ изъ помежду ни, не изключая тѣзи, които нито се отказваха, нито се съгласяваха — страшно разгнѣвени противъ насъ офицеритѣ — истията на човѣческия родъ (тѣхни прѣвѣсходителствъ за такива ни смѣтаха) — които сме се назовавали оми и военни (тѣюу да се не види! вѣроятнѣ за това, не сме приели да сѣднемъ заедно съ тѣхъ около мѣстната *тепсия* да ядемъ съ дървени лъжици) тѣ бѣха натоварили съ занасянето въ Цариградъ на документи, и на цѣлия портфейлъ съ книжа за примирието, знаете ли кого: — жизнерадостни шкембелията, великолѣпния метръ-д'отель, Мехмед-Ефенди-бебеклията!

Да! Тѣзи толкова важни документи, очаква съ толкова голѣмо нетърпѣние; документи, — загубителнѣ на които по пѣтя би било толкова чудовищно и опасно, сѣ били довѣрени на единъ метръ-д'отель

Ние се попогледахме единъ други и никой не искаше да вѣрва на подобно нѣщо. А между тѣмъ дойдоха да ни кажатъ, че Мехмедъ е вече заминалъ за гарата, гдѣто руситѣ приготвили тренъ за турскѣ офицеръ, натоваренъ да занесе документитѣ въ Цариградъ

Тогава азъ не можихъ повече да се стѣрпя, и мѣкарь че искаха да ме задържатъ, азъ на коня галопиридохъ до тази гара, гдѣто бѣше вече пристигнали и Мехмедъ-бебеклията, но и кждѣто не знаеха че той именно, който ще занесе книжата . . . Като обявихъ за куриеръ, азъ натоварихъ «Тимуръ» и фургона, самъ се настанихъ въ вагона, гдѣто руски

съотвѣт-
но, ние
шно раз-
и съ из-
лючая и
паяваха;

— исча-
ителства
али още
това, че
ло мѣд-
...) —
градъ и
книжката
достния,
Мехмедъ

очаквани
загубва-
овищно
д'отель!
кой не
ду това
аминалъ
турския
тъ Цари-

ия, и ма-
галопъ
тигналъ
еха че е
Като се
ръ» въ
рускитѣ

офицери, които се бѣха тоже качили да отплатуватъ за Чорлу, оказваха голѣмо внимание и почитъ на *пратеника на господата отоманскитѣ пълномощници!*

По-нататъкъ отъ Чорлу треноветѣ не циркулираха; когато, около полунощъ, слѣзохме на платформата на тази станция, азъ съгледахъ единъ дебелакъ, имѣющъ видъ на човѣкъ, но който си бѣше изгубилъ не омбрелата, а това което този инструментъ има назначение обикновено да прикрива... Това бѣше именно Мехмедъ-бебеклията, метръ-д'отеля-куриера, фигурата на когото би ме заставила да се кжсамъ отъ смѣхъ, ако сериозността на работата не ме караше да плача.

Бѣдния човѣкъ бѣше си въобразилъ, че прѣспокійно ще го отведаатъ и свалятъ на Сиркеджийската станция*) въ Цариградъ... и когато той, както знаменития Тартаренъ Тарасконскій, се видѣлъ самъ самненичекъ всрѣдъ рускитѣ военни, и съ които никакъ не е можалъ да се обясни, започва да прави едни отчаяни жестове, които господата събесѣдниците му още по-малко разбираха!

Трѣбваше обаче да се тури край на тази трагикомедия и да се обади на този нещастникъ. Азъ се доближихъ изотзадъ къмъ него и, когато го потупнахъ по рамото, проговорихъ му на нашъ езикъ, ефекта бѣше магически! Той се обърна изведнажъ кржгомъ на 135 градуса и се хвърли на врата ми, даже безъ да си бѣше далъ отчетъ въ първия моментъ, кой съмъ азъ.

Въ тази твърдѣ студена нощъ, азъ осезателно почувствувахъ на замръзналитѣ си бузи една топла пара: шкембелията се бѣше изпотилъ! и имаше отъ какво, безъ да се гледа на температурата.

«Но тогава, — казахъ му, — какъвъ дяволъ ви накара да си вмъкнете гагата въ тази работа?»

*) Крайния пунктъ на желѣзнопътната линия отъ Европа въ Турция.

Той започна на дълго и широко да ми обясня че не е смѣталъ тази работа за толкова много сложна и че той се надѣвалъ да получи нѣщичко

«И послѣ — слава, господинъ майоръ, слава, разсудете ли, слава да се играе роль всрѣдъ всичкитѣ тѣ събития! а мигаръ вие славата за нищо не я смѣтате

Човѣкътъ бѣше амбициозенъ но азъ не махъ време да му обяснявамъ, че има и слава, че има честъ, за които единъ метъръ-д'отель не бива никонито даже да сънува.

Азъ искахъ да взема документитѣ и незабав да продължа пътя по-нататъкъ върхомъ, но този човѣкъ, макаръ и много смутенъ, много убитъ душою отъ прѣпятствията, които му се изпрѣчиха, за нищо искаше да ми прѣдаде книгата . . . Но нѣмаше какво се направи: младостъ, неопитностъ и отгорѣ страсти отъ скандалъ прѣдъ нашитѣ любезни противници, всичко това ми попрѣчи да прибѣгна къмъ сила, макаръ че азъ бѣхъ убѣденъ, какво този човѣкъ би се съпротивилъ при първото сплашване. Но менъ, особено не ми се искаше да се досѣти нѣкой, че той е метъръ-д'отеля — истинския куриеръ, който носи книгата, а пъкъ азъ съмъ фалшивия!

Ние прѣговаряхме на станцията въ течение два часа време за да изпросимъ тренъ, защото Мехмедъ не искаше нощно време да пътува върхомъ, безъ да се гледа на всичката любезностъ и предупредителностъ на началника на станцията, който оказва се невъзможно да ни се отпусне тренъ. Въсѣ това, азъ се възползувахъ отъ разположението на този желѣзопѣтенъ чиновникъ, за да изпратя военния министъръ Реуфъ-паша, една отчетна телеграма за всичката тази прискърбна история! По-късно азъ узнахъ, че депешата ми не е стигнала до министъра.

Тогава, като видяхъ, че нѣма какво повече да се прави, влѣзохъ подъ единъ навѣсъ, гдѣто бѣше вкаранъ моя «Тимуръ», и се изтегнахъ тамъ до него върху малко постлана на земята слама.

Разбира се, безъ да се гледа на вълнението и на умората въ този ужасенъ день, азъ не можихъ да заспа; но трѣбва да се признае, че славата притежава свойството да успокоява духътъ на човѣка, тъй като умората, изпотяването, и плюсъ моето присѣствие както и перспективата на едно триумфално влизане въ Цариградъ, — така бѣха приспали Мехмеда-бебеклията, че този сънъ му даде блѣстящъ случай да възпѣ химнътъ на безгрижнитѣ, на спокойно-свѣстнитѣ хора, марша на илиотитѣ: той хъркаше и така хъркаше, че човѣкъ можеше да помисли че още се сражаватъ нѣкъдѣ, макаръ и слѣдъ примирието.

А менѣ ми бѣше мъчно, азъ плачехъ обвзе ме страшна тѣга при мисълта за мене си, и за нашата мъжественна армия, и за нашето отечество, — да, за моето нещастно отечество Азъ си казвахъ, че всѣки единъ повече изминатъ часъ е едно лишно нещастие за насъ бѣдѣщето ми се прѣдставляваше мрачно прѣдчувствахъ нови нещастия и плачехъ

Настѣпи единъ начумеренъ и студенъ день. Като че ли и природата се бѣше разтѣжила отъ такъвъ край на войната, който направи щото *историята на Отоманската Империя* да прѣкара една нощъ въ единъ яхъръ тъй като тѣзи часове дѣйствително принадлежаха на историята!

Отъ офицеритѣ, които бѣха въ караулъ на станцията, азъ се научихъ, че находящитѣ се въ Чорлу войски били подъ началството на генерала М. Д. Скобелева, името на когото пробуди въ менъ любо-

питството, възбудено отъ славата на този блѣстящъ офицеръ-генералъ.

Градътъ е разположенъ на 3—4 километра отъ станцията. Азъ се качихъ на «Тимуръ» и тръгнахъ за тамъ, послѣдванъ отъ Мехмеда, който идѣше слѣдъ менъ съ необикновенъ трудъ. Той приличаше като двѣ капки вода на Санчо-Панчо, и се обливаше въ кървавъ потъ, тъй като пжтя отъ станцията твърдѣ стрѣмно се издигаше нанагорѣ!

Очарователния и знаменития руски генералъ, веднага, щомъ пристигнахъ въ града, ме прие необикновено любезно.

И така, прѣдъ менъ бѣ човѣкътъ на «Зеленитѣ Гори», «Бѣлиятъ-паша», както го наричаха нашитѣ войски, поради бѣлия цвѣтъ на облѣклото му и поради бѣлия косъмъ на коня му.

Прѣдъ менъ бѣше най-смѣлия отъ офицеритѣ на тогавашна Русия, и колко прилѣгаха къмъ неговата красива фигура всичкитѣ създадени за него легенди!

Като позабравихме за войната, за примирието, за всичкитѣ ужаси що бѣхме прѣживѣли, — ние започнахме разговоръ за Парижъ, за театритѣ, за на кратко казано, за всичкитѣ добри нѣща, отъ които толкова дълго врѣме ние бѣхме лишени!

Но трѣбваше да се заминава: младия руски генералъ, послѣдванъ отъ единъ многочисленъ щабъ, произведе прѣгледъ на два екадрона, построени тукъ на улицата.

По моя молба, дадохъ на слугата ми (азъ за такъвъ прѣдставихъ Мехмеда) едно малко, топчесто и смиренно конче. Но трѣбваше човѣкъ да види физиономията на този чудакъ, когато той разбра (не безъ отчаяни гримаси, разбира се), че или ще трѣбва да се качи на този конъ или ще бжде прѣдоставенъ на своята собствена участъ.

Скобелевъ излѣзе отъ града и се спрѣ близо при турскитѣ гробища. Скоро слѣдѣ това, къмъ генерала подѣха съ полски галопъ единъ елегантенъ висшъ-офицеръ,*) салютува му и застана задъ него. Задъ този офицеръ, на известна дистанция, идѣха два ескадрона, които продефилираха прѣдъ началника и на поздравѣтъ му отговориха съ гръмогласни ура!

Азъ се зачудихъ като видѣхъ, че ми даватъ такъвъ многочисленъ ескортъ

Слѣдъ единъ часъ ние вече бѣхме посрѣдъ слабо-възлнстия районъ на мѣстността, която се спускаше отъ Чорлянското плато къмъ Мраморното море.

Между това, колкото по-далече отивахме напредъ, толкова по-малко можехъ да си обясня пустотата, която царуваше въ този край, дѣйствително изоставенъ отъ нашитѣ, но въ който би трѣбвало да се намиратъ части отъ руската армия Прѣзъ врѣмето на нашия маршъ, охранителната служба се носѣше така, като когато човѣкъ отива по мѣстность, която още не е била обрекогносцирана.

Съ насъ имаше и двама твърдѣ елегантни, изящни офицера; струва ми се, че единия отъ тѣхъ се казваше Каулбарсъ, а другия Келлеръ. На запитванията ми за отсъствието на войски въ този районъ, тѣзи господа ми отговориха съ нѣкакви стратегически — тактически резони, които, по онова врѣме, за менъ бѣха цѣла китайщина!

Така ние пристигнахме въ Фенеръ, едно голѣмо село, населено изключително съ гърци, гдѣто се и поспрѣхме да си поодпочинемъ; при това, никждѣ не се виждаха нито руси, нито слѣди отъ прѣминаването на нѣкоя армия.

*) Това бѣше знаменития кавалерийски генералъ Струковъ.

Тукъ вече азъ започнахъ да се досѣщамъ, че тѣзи два ескадрона трѣбваше да бждатъ първитѣ руски войски, които биха могли да бждатъ изпратени на прѣдъ къмъ столицата, и това мое късно досѣщане стана за менъ пълна увѣренность, когато на слѣдующия день сутринята, при влизането ми въ Чаталджанската околия, азъ видѣхъ нашитѣ да отстъпватъ, щомъ като забѣлѣзаха руската кавалерия! Значи, безъ да съмъ подозиралъ това, азъ съмъ билъ съставлявалъ часть отъ прѣдния отрядъ на авангарда на първитѣ неприятелски войски, които навлизаха въ този районъ.

Руситѣ се спрѣха въ Чаталджа, а азъ продължихъ пѣтя си; Мехмедъ-Ефенди съ голѣмъ трудъ слѣдваше слѣдъ мене, като ме молѣше да не карамъ твърдѣ бързо надолу по спуска отъ града къмъ долината. Но, щомъ достигнахме до Катжрлийския мостъ, азъ посочихъ на моя приятель-бебеклията показваущитѣ се доста далечъ очертания на укрѣпленията, и му казахъ: «ето, тамъ трѣбва да отидешъ!» и като ударихъ шпоритѣ въ моя «Тимуръ», азъ трѣтихъ къмъ Хаджмъ-къой, гдѣто азъ знаехъ, че ще намѣря нашитѣ.

Но, полетата бѣха покрити съ единъ подбухнало-замързналъ слой, който не приличаше нито на ледъ, нито на улегналъ снѣгъ; тази кора се продупчуваше при всѣка крачка на моя конь; остритѣ краища на тѣзи дупки безжалостно рѣжаха сухожилията по позѣтѣ на моето благородно животно: това вече бѣше разгромъ! Страшния разгромъ

Види се, че бѣха ме забѣлѣзали отъ фортоветѣ въ сѣщото врѣме, когато азъ идѣхъ по дългия пѣть чрѣзъ равнината и бѣха доложили за менъ на маршала Ахмедъ-Мухтаръ-паша, който, слѣдъ като се бѣ завърналъ отъ своята чудна кампания въ Мала-

Азия, бѣше изпратенъ на Чаталджанската отбрани-
телна линия.

Маршала ме прие почти лошо, прѣдполагайки че азъ съмъ куриера съ документитѣ. Закъснението, въ което ме подозираше негово прѣвъзходителство, безъ съмнѣние лошо говорѣше за мене . . . ако въ него азъ бихъ билъ виновния . . . Но скоро той узна, че безъ моето присѣствие въ Чорлу, знаменития Мехмедъ-Ефенди-бебеклията би срѣщналъ, вѣроятно, такива затруднения по пътя, че щѣше да стане невъзможно да се опрѣдѣли даже приблизително, кога той би могаль да пристигне и дали даже въобще би пристигналъ.

Единъ тренъ отмина. Азъ безъ да чакамъ приятеля си Мехмеда, заминахъ за Стамбулъ и когато се явихъ прѣдъ министерския съвѣтъ, който ежедневно се събиралъ въ военното министерство, единъ силенъ шумъ отъ гласове се издигна, щомъ като ме видѣха!

Но скоро слѣдъ това всички се успокоиха, когато узнаха, че азъ съмъ фалшивия пратеникъ и че истинския куриеръ, единствения, дѣйствителния куриеръ, бѣше метръ-д'отеля Мехмедъ-Ефенди-бебеклията.

Като си отидохъ у дома, азъ прѣди всичко се погрижихъ за моя великолѣпенъ «Тимуръ», на който нозѣтъ бѣха потънали въ кръвъ и който толкова повече заслужаваше моето внимателно надгледване, че ми бѣше подаренъ отъ Негово Императорско Величество Султана.

